

HOLMI

XIV. évfolyam 12. szám

2002. december

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Takáts Gyula:* „A közelítő tél” után • 1511
Villámtól lombosan • 1511
A télen túli • 1512
- Kovács András Ferenc:* Párizsi dallam, brüsszeli chanson • 1513
- Utassy József:* Pereg a dob • 1514
Pontosító • 1515
Tavasz a hadi úton • 1515
Agyam labirintusában • 1516
- Rába György:* Magánidő • 1516
Krőzusi • 1517
- Örkény István:* levelei Nagy Angélához • 1517
- Takáts József:* A kultusz kutatás
és az új elméletek • 1534
- Halasi Zoltán:* Az élő Vajdához • 1545
Jelenlét • 1546
- Mann Lajos:* Variációk egy Rilke-versre • 1547
- Bíró Yvette:* Talán a vízözön... • 1556
- Vladimir Nabokov:* Jóság (*Bratka László fordítása*) • 1563
- Bódis Kriszta:* Kemény vaj (És te nem vagy itt velem –
Angyal, kedves) • 1566
- Tandori Dezső:* Prae-post Hellenisticus Trilogya,
Eloevers, Aloe! • 1580
Az Igazi Dolgok • 1582
Rómy Aréna • 1583
Pán-Helén • 1584

Henry James: A Mester intelmei (III) (Szabó Szilárd fordítása) • 1585

Várró Dániel: Tizenegy limerik • 1602

FIGYELŐ

Bodor Béla: Görnyedten a csillagok alatt (Utassy József: Tüzek tüze) • 1604

Radics Viktória–Doboss Gyula: Két bírálat egy könyvről (Rakovszky Zsuzsa: A kigyó árnyéka) • 1613

Csűrös Miklós: A Föld kérdő reménye (Takáts Gyula: Emlékek életrajza) • 1629

Papp Zoltán: Nincs és legyen (Hannah Arendt: Előadások Kant politikai filozófiájáról) • 1632

Malina János: A kifaggatott zene (Nikolaus Harnoncourt: Zene mint párbeszéd) • 1639

A Holmi postájából

Dencsik László levele Várady Szabolcsnak • 1642

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Takáts Gyula

„A KÖZELÍTŐ TÉL” UTÁN

Ki tudja
hányadik világ
s a berki égerfák alatt
Vele bolyongva, mindig ott
hallotta és hallgatja Csu:
„Pucoktúrás és Mont Blanc sem örök...”

Tűnődve így
a Mindenek apró ligetjiben,
kicsi szőlőhegyén
a Boreászok
és Uránuszok szavát
tücsök-kottára téve át,
hólyag-hártyán,
üveglapon az égerek között
írja egyre csak Csu Fu
a rejtett végtelen
és a magány falán,
„A közelítő tél”
és az „Itt a tél” után
a Nagy Falon is át
a pillanat-világ szavát tovább...

VILLÁMTÓL LOMBOSAN

Amit óhajtva
sejtett Berzsenyi,
a berki pákász
és a szákja néha megleli...

És nádasok között
a sötét berken át
ahogy ballag haza,
se gyertya, se kanóc,
ajtót nyit rá az éjszaka...

...S ahogy ragyog, fénylik
egyre csak tovább
– mint pákászát a szák –
s amit óhajtva
sejtett Berzsenyi,
megszólítja a sötét...

És gesztenyékertje alatt,
a lép fölött
az alvó hattyúk,
rozsdás rácsok között
dőlt házában
az asztalán, lidércein,
tolla alatt
akár a fák,
villámtól lombosan
ragyog a fénylő világ...

A TÉLEN TÚLI

Majd, hogy fehér legyen a tél
az őszt maga rajzolta meg magát...
Csu is kiült a kertjibe,
de hiába is rajzolgatott,
nem jött tavasz, se őszt, se tél,
csupán egy kék szírom
repült füzetjibe
és a kék szírom
mély árnyéka alatt
rajzolni kezdte már
a télen túli idő
hosszú, ötödik évszakát...

Kovács András Ferenc

PÁRIZSI DALLAM, BRÜSSZELI CHANSON

Képek egy *Itinerarium*ból

„Micsoda képek térnek vissza most
Ó én lányom.”

(T. S. Eliot: MARINA)

Dalol zsibong a verspiac
Bolydult a Saint-Sulpice hálás
Dolog poéta lenni olykor
A líra boldog fülpiszkálás

*Juin ton soleil ardente lyre
Brûle mes doigts endoloris*
Járdára más dalt lábam ír
Bármerre lézeng vándorol is

Rue Christine Conti Cluny Flore
Fenséges rue de Valois
Virágzik minden pillanat
A lét megbűvölt aloé

Járok benned szép Párizsom
Zsúfolt magányom oltári
*Triste et mélodieux délire
J'erre à travers mon beau Paris*

Itt laktál haltál Guillaume-om
Le Bizuth Boulevard Saint-Germain
Árnyékod alján hagyj megint
Bouquinbe bújván lebzselnem

Reggelre én már messze futok
S bomlottan sírni rég szokás
Montparnasse mámor La Villette
Szívemben Cabaret Sauvage

Már sziszeg dohog a vonat
A Gare du Nord füstjébe prüsszent
A fütttyös barna szörnyeteg
Vacogva várom végre Brüsszelt

E koldus zűrös bús világ
Virágpiaccá változik még
Harmadnapon föltámadok
Felém lebegsz láthatlak ismét

Egy délelőtt fél délután
Fakóra hűt bolond kalandláz
Lelkem kislányom Krisztinám
A fényben szirmot bont a Grand' Place

Kezem szorítod semmi baj
Krisztinka jól van jól tanul
Ma játszhatunk beszélhetünk
Száraz szemekkel szótlantul

Fölnézlek újra mindenem
Nevethetünk majd elmegyek
Mosolyka táncol nyútt bohóc
Apád már szinte gyermeked

Majd felnövünk nagyok leszünk
Álmokban megjelenysz nekem
Szívemig érsz és átragyogsz
Mint látomás a szenteken

Utassy József

PEREG A DOB

Mi ez a barbár lefokozás?
Tépik, szaggatják váll-lapomat.
Amit írtam: parancsra írtam!
Tanúm rá tízezer virradat.

Ki hát e mord lefokozó itt?!
Isten volna? Vele nincs dolgom.
Pereg a dob, hull a paroli,
szakad a tölgyfalomb a dombon.

Kincstári gőgjük stigmáit már
holtomiglan magamon hordom.

PONTOSÍTÓ

Istennel volt vitám,
nem az Elmúlással,
mert én a loholó
ősz Időt imádtam,
jobban szót értettem
vele, mint anyámmal:

vitám Istennel volt,
nem az Elmúlással!

TAVASZ A HADI ÚTON

Zuborog vérem, bizsereg:
hát újra itt vagy, kikelet?!

Hatvanegy éve ámulom
tarka pompád. De már unom!

Isten hiába fenyeget:
nincslő trónusán nevetek.

Száraz, mindentudó ágon
holló hallgat. Bakát gyászol:

őt, akit gerlice dúdol
világgá a hadi úton.

Kiért megnyílnak az egek,
s szemem zápora megered.

AGYAM LABIRINTUSÁBAN

Tűnődni, töprengeni:
azt igen!

Ahhoz mindig is nagy volt a kedvem.

Agyam labirintusában
csak a szörnyet,
a szörnyek szörnyét kerestem.

De mi lett volna, mondd,
ha nem vezet vissza engem
vakond éjszakámból fonalad,

okos fonalad, én Ariadném:
szerelmem!

Rába György

MAGÁNIDŐ

Nem szívtam el s gondja se bánt
sohasem egy pipa dohányt
füstje bodrain elmerengve
nem próbáltam elragad e
fűszeres semmi végtelenje

Nem szöktettem meg lányt vakon
dúlva szülői álmokon
a gazdátlan életre váltan
a holnapok zuhatagán át
bízva egy út menti csodában

Anyaföldemnek félhanyatt
nem másztam meg sziklafalat
önszántamból így át nem éltem
választott ám beláthatatlan
percen himbálódzik a létem

Nem kellett hozzá szikla sem
arcot öltött történelem
csak libegtette felelőtlen
a botladozó testi sorsát
tán lottón nyert magánidőben

Megtanultam párban feküdve
az ember így mintha röpülne
és sorompót többé nem ismer
s tudni véli másnap akár
egy pókhálón táncolni is mer

KRÓZUSI

Csak azt tudom hogy nem tudom
így élek ilyen gazdagon
hisz nem tudásom épp a hit
jártam hegy-völgyes útjait
talpamban rét erdő berek
szememben jó rossz emberek
vadászjegyem ugyan lejár
magam vagyok már hét határ
széttárhatom üres kezem
de Krózusként emlékezem

ÖRKÉNY ISTVÁN LEVELEI NAGY ANGÉLÁHOZ

Baán-szálló
Mátraháza
1947. IX. 5.

Kedves Kisasszony!

Gyakorlatlanul írom ezt a levelet; e téren tapasztalatlanabb vagyok, mint az angol udvari ceremóniákban. Szeretném az elején kezdeni, de azt se tudom, hol az ilyen „ügynek” az eleje.

Sajnos egy autóbuszban találkoztunk, s így – egyikünknek – át kell lépnie száz társasági gátlást. Az én dolgom, hogy bemutatkozzam, de ha megteszem, nem száz, hanem ezer terhelő adat szól ellenem. Mesterségem már egymagában is gyanús; ha le-

írom, hogy „író” vagyok, Maga nyilván valami korhely-bohém-csavargóféleséget tisztel e néven. Könyveim tán megcáfolnák ezt, de könyveimet Maga sosem olvasta. (Rutinom: 50 lépésről ismerem meg az olvasóimat. Maga nem az.) Ha megtetézem ezt azzal, hogy anyakönyvi hitelességgel mutatokozom be: – elvált is vagyok, elhúzza az orrát. Mindez rossz ajánlólevél.

Érzem, hogy ezt a kis gyanakvást játszva oszlathatnám el azzal, ha felsorolnám a „meglátni és megszeretni” címszavait. Bizonyára enyhítő körülmény lenne, ha azt írnám, hogy „nem tudok Maga nélkül élni”. Mindezt nem írom, mert nem így van, s az írók még az életveszély perceiben sem szeretnek hazudni. S az emberi kapcsolat mindig életveszély. Ami van, az különben is több ennél; úgy érzem, hogy valami közünk van egymáshoz – vagy inkább: nekem Magához. Kérem, tekintse enyhítő körülménynek ezt.

Véget vetek e balkezes vallomásnak. Ha módot ad rá, élőszóval fejezném be. Hozza meg ezt az áldozatot; íme, mily hosszú levéllel áldozom én. (Legutoljára a fronton írtam ilyen hosszú levelet, kint a Donnál, fél nappal az oroszok áttörése előtt. Búcsúlevél volt.) S áldoztam még kétszer, hogy egészen kevésbé tiszteletre méltó emberek társaságát kerestem, csak azért, hogy közben láthassam Magát.

Idefenn lakom a Baánnál. Három napig csak. Holnap – szombaton – és vasárnap a 3/4 5-ös autóbusszal leszaladok a MÁV elé. Ott várok Magára, a megállónál. Kétszer várhatok csak Magára; kérem, egyszer jöjjön el.

„Ismeretlen tisztelője”
Örkény István

[1947.] IX. 8.
Örkény István
V., Falk M. u. 12.

Kedves Angéla!

„Most jöttem, s máris írok, lássa” – mint a Szibill c. operettben, holott e levélnek igen józan okai vannak. Jövet az autóbuszban mesélték, hogy nyolc-tíz napig megy posta Pestről M. Házára, hogy tehát életjelt adjak, fel kell használnom L.-ék sofőrjét, aki már holnap délben ott lesz... Ezért írok azon melegében, jóllehet minden kusza még előtttem, a Maga hajszínét összekeverem a rozsdálló mátrai erdőkkel, s voltaképpen csak arra a két ruhára emlékszem, az utolsó délelőtti nyárira, ami nagyon szép volt, s az utolsó délutáni őszi, amihez lakkövet vett föl, s amin paszpol volt, vagy minek hívják. Ez még sokkal szebb volt, és még húsz év múlva is emlékszem rá, olyan tisztán, ahogy most a tekintetét látom magam előtt, mikor még utoljára összenéztünk. És örömmel látom, hogy tangószöveget is tudok írni, mert amit eddig összefirkáltam, az egyébként alig nevezhető. Ebből Maga szépet disszertálhat egyszer, a „Szerелеm hatalma az írók stílusára” címen... Ezért most véget vetek a költészetnek, s következnek a „józan okok”.

Ez a hét csupa pokoli robot lesz ugyanis, rádióval, tárgyalásokkal, színházzal, kiadóval meg a MAFIRT c. bűnszövegkezzel, mely mindenáron velem akarja megírni a jubiláris Petőfi-filmet, s ráadásul itt a Madách Színház, mely már holnap nyit, az Egekkel és Emberekkel, aztán valami nyilvánvalóan bukásízű belga darab jön, s utána a Molière, amiből eddig hét oldalt fordítottam. E héten tehát vért fogok izzadni, de a jövő hétre megpróbálhatnék szobát szerezni a mátraházai MÁV-üdüdőben, ha... Ha Magának nincs kifogása ez ellen, ha az Édesapja nem veszi tolakodásnak, szóval ha ez

nem ütközik a fennálló illemszabályokba, amit Maga – most rögtön – akár csak két sorban írjon meg nekem, akár L.-ékkal is elküldhetné, s ez legyen az utolsó szolgálat, amit tőlük valaha is kértünk.

Mátraházára azért szeretnék a jövő hétre felmenni, hogy – először – lefordíthassam a Fösvényt. (Ebből egy szó se igaz, csak azért írtam, hogy még a kései utókor is lássa, mennyi kötelességtudat szorult belém, s hogy Maga is lássa és csodálja, s főként hogy belássa, hogy a kék szemű férfiak se álmodozók mind.) A valóság persze az, hogy Maga miatt szeretnék egy hetet elbóklászni fenn a Mátrán s a Maga közelében. És ennek is csupa kézzelfogható, józan oka van. Első e lázas állapot; mióta megláttam, szédelgek, mint az őszi legyek, butaságokat csinálok, oktan leveleket írok Magának, s általában úgy érzem magam, mint gimnazista koromban, mikor a VI. a-ban intőt kaptam németből, mert a dolgozati füzetben két oldalt firkáltam tele e névvel: Magdi... A piaristáknál! Szegény Perényi tanár úr behívatta anyámat, és közölte, hogy bár tehetséges fiúnak tart, de „aggódom e fiú miatt!” Mint látható, aggodalma nem volt hiábavaló.

Azért jönnék, ha jöhettek. Hogy beszélhessünk és megismerkedhessünk, még mielőtt úrrá lesz rajtam – s talán Magán is – ez a láz. Láthatja, mily kínos gonddal kerülöm a „szerelem” szót. A veszély mindig nagyobb akkor, ha néven nevezük. Engedje meg, hogy – egyelőre – ne nevezem semminek, csak hőemelkedésnek, ahogy az orvosok szokták tenni, olyankor, amikor fogalmuk sincs róla, mi baja a betegnek. Holott nagyon jól tudom, mi a bajom, s ahogy Pesten mondják, „csak rám kell nézni”. Tíz perccel ezelőtt rútol becsapott a taxisofőr, aki nyilván látta rajtam, hogy beszámíthatatlan vagyok. Kéjesen túrtem a csalást; az ember ne legyen kicsinyes, amikor szerelmes. (E szót véletlenül írtam le, belső kényszer hatása alatt; éppoly kevésbé tehetek róla, mint Kis Teréz a sztigmáiról.) Ezt a levelet se én írom; mintha diktálná valaki; engedelmesen és alázatosan írom minden szavát. Ha pontos akarok lenni, be kell vallanom, hogy e pillanatban ez a két érzés a legerősebb bennem – s már napok óta így van. Hogy meddig lesz így? Íme, a kérdés. Ezért kell feljönnöm a Mátrába. A válaszáért.

Kérem, olvasson a sorok között, Angéla. Nem akarok többet írni. Nem akarok többet szerepelni a kellesténél; már arra is gondoltam, hogy a kocsival felküldöm valamelyik könyvem, egy mutatót, hogy felolvadjon kissé. Mégse teszem. Nem akarom Magának a jobbik vagy szebbik oldalamat mutatni; ha beteljesül rajtunk az, ami elkezdődött, akkor nem kéthetes „nyári flört” lesz belőle. S ha az élet ily komolyan vett bennünket, vegyük mi is komolyan az életet. Ígérem, hogy sosem veszem föl a legszebb ruhámat, ha Magával leszek, s hazudni sem fogok Magának soha. Még annyit sem, hogy jókedvet hazudnék, mikor mérges vagy bánatos vagyok. De most nem vagyok se bánatos, se mérges. Most nagyon jókedvű vagyok – igaz, hogy csaknem mindig jókedvű vagyok –, és csaknem-csaknem boldog. S boldog csak nagyon ritkán vagyok.

Kézcsókkal
Örkény István

1947. IX. 10

Kedves Angéla!

Száz írivalóm lenne, de csak a Maga számára van mondanivalóm. Minduntalan Maga felé fordulok, Maga ül mellettem az autóbuszon, még jegyet is Magától veszek csak, s a Nemzetiben a kövér portásnak csaknem kezet csókoltam ma, pedig annak rá van

írva a sapkájára, hogy Nemzeti Színház. Egy ideig biztattam magam, hogy szerencsére nem látszik meg rajtam, de ez is csak áztatás; a férfiak persze nem látják, mert még ehhez is buták vagyunk; de a nők! A nők! Bajor Gizibe szaladtam a Kossuth Lajos utcában, köszönök nagy vígan, ő meg csak néz rám. „Hát magába mi ütött?” Belém semmi, mondom, s próbálok savanyú arcot vágni. „Ivott maga? Pedig nem szokott.” Erre, hogy neve legyen a gyerekeknek, kezdek mesélni a könyvemről, meg hogy csupa cukor kritikákat írnak rólam... Mesélhettem én! Bajor csak szimatolt jobbra-balra, remegtette tündéri cimpáit, aztán „Na jöjjön, maga boldogtalan” – és behurcolt a Kovács E Embe kávézni, és adott ilyen tanácsokat, hogy „Nehogy halljam, hogy fut utána, maga boldogtalan. Mert a nőket éheztetni kell, nekünk az kell, hogy éjszaka ne tudjunk aludni. Érti?” Mondom, értem. „És hol lakik az a nő?” Mondom, Pilismaróton. Erre: nehogy odautazzak, és nehogy levelet írjak, és nehogy telefonáljak... Mi még? Nem tudom már. Meg kellett esküdnöm, hogy nem megyek Pilismaróra. Aztán mehettem a dolgomra, s a Ferencesek előtt azon kapom magam, hogy a következő verset skandálom:

*) „Mátraháza s Mátrafüred
Közt van a MÁV-üdülő...”

S utána rögtön egy pincelejáratnál, a cégtáblán is elkapom a görög metrumot, ahogy költő barátomtól tanultam:

*) „Králik Sándor bádogos és
Vízvezeték-szerelő...”

S még utóbb, a Váczi utcán, már Kosztolányi drága versét dűnnyögöm, az Ilona címűt, amit a feleség nevére írt:

„Lenge lány,	Lelkembe	Minthogyha
aki sző,	hallgatag	a fülem
holdvilág	dalolom:	szellőket
mosolya:	lallala,	hallana,
ezt mondja	dajkálom	sellőket,
a neved,	a neved	lelkeket
Ilona,	lallázva	lengeni
Ilona.	Ilona...	Ilona...”

És aztán tovább:

„Ó, az »i«	Csupa »l«,
kelleme,	csupa »i«,
ó, az »l«	csupa »o«,
dallama,	csupa »a«,
mint ódon	csupa tej,
ballada,	csupa kék,
úgy sóhajt:	csupa jaj,
Ilona.	Ilona...”

*) Gyengébbek kedvéért a metrum:

– U – U – U U –
– U U – U U –

Így részegülök bele én is a Maga nevébe, s faragom a magam versét bent a Laufferék könyvesboltjában, a pult üveglapjának dőlve:

ANGÉLA

Be kár hogy Angéla
ki messze fönt él a
mátrai MÁV-üdülón:

Nem szeret Angéla
ily nótákat méla
pásztori nádfütyülón...

No most még képzelje hozzá, hogy veszekednem kell a kiadómmal a tiszteletdíj miatt, ami következetesen és mindig kevesebb, mint amennyit az ember kiszámít előre, és a színházzal a százalékok miatt és a rádiónál, hogy Budapest II-ről tegyenek Budapest I-re, és kettőn adják a cigányzenét, amiből úgyis több van a kelletténél, és egyen az irodalmat, amiből úgyis kevesebb... Mindezt ebben az elíziumi hangulatban, amikor az embernek semmi kedve vitatkozni, és legszívesebben mindenkire mindent ráhagyna, föltéve, hogy nem ellenkezik ama kardinális kérdésben, hogy Maga a legszebb lány ezen a földön. Mert ebben nem tűnök ellentmondást.

Délben itthon, s szünet nélkül cseng a telefon, s én minduntalan azt hiszem: tévedés, mert nem a Maga hangja szól odaátról... S végre egy hang, kicsit hasonlít; kiderül, hogy Bártfay Ella az Új Magyarországtól, és főszerkesztő úr óhajt beszélni... És még tízen, akikkel én nem óhajtok beszélni. Már egész goromba lettem, mikor az államtitkár telefonál a Közlekedésügyiből; azt ígéri, meglesz hétfőre a szobám a MÁV-ban. Hurrá, mondom, s ő nem tudja, minek örülök annyira.

Persze, most legokosabb lenne eltépni az egészset, amit eddig írtam, mert Maga még azt hiszi, hogy valami kelekótya fráterrel hozta össze a végzet. Bár az nem is akkora baj, ha ezt hiszi, mert én már úgyis attól tartottam, hogy megalszom, mint a tej, s meg-savanyodom. Itt csak az a baj, hogy mindez igen fegyelmezetlennek látszik, valóság-gal „lerohanom” Magát, ami biztos nincs így. Ennél csak egy baj lehetne nagyobb: ha nem ezt tenném, mert akkor alakoskodnom kellene, s hazudni nem akarok semmi szín alatt. Megígértem, megtartom. Voltaképpen nincs is oka rá, hogy elbizakodjék, mert volt ám egy teljes olyan óra is, mikor nem gondoltam Magára. De csak egy.

Most azonban szentül fölöttem magamban, hogy nem írok több levelet, abban a reményben, hogy hétfőn találkozunk. S ne gondoljon rólam semmi rosszat addig. Én csupa kíváncsiság, gyengédség és szelídség vagyok Maga iránt; ha itt fúj a szél, attól félek, hogy meghűl odafenn; sétaidőben attól félek, hogy nekivág a Déry József útnak, pedig van ott egy szakadék, a MÁV meg a szanatórium között. Kérem, kerülje azt a részt. Éppolyan veszélyes, mint az, ha most már ítélni próbálnánk egymásról. Azt úgyis tudom, hány hamis passzus fér egy ilyen levélbe; hány mondat, mely Magától idegen. Kérem, ne azt keresse, amiben különbözünk. Az élet rugalmassága végtelen; keresse azt, amiben kereszteződünk és megegyezünk. Két ember annál többet ér egymásnak, minél nagyobb utat tettek egymás felé, s még egy szerelem se hull készen az ember ölébe. Sok pepecs munka van vele, bíbelődés, pizsmogás. A szerelem hulladékból,

pihéből, sásból épül, s mint a madárfészek, türelemmel és nyállal: ettől puha lesz és tartós. Gondoljon erre néha. Kézcsókkal a viszontlátásig:

híve Örkény István

PS: Nem merek telefonálni, félek, terhére lenne. De ha Magának kedve támad? Délben, 3-kor, mindig itthon vagyok, s itt a szám: 121-956. S ha már rám nem gondol: nézze a fákat. A fák barátaim.

1947. IX. 30.

Édes Angéla!

Szent Jeromos napja lévén, abbahagyom a munkát, hogy levelet írhassek neked. Tudni való, hogy Szent Jeromos napja igen alkalmas arra, hogy kedveseinknek hosszú levelet írjunk, s ezt én meg is cselekszem mindig, ám megemlítem azt is – szokásom szerint –, hogy Szent Jeromost nem javallatos összetéveszteni ama másik Jeromossal, aki nem Dalmáciában született, hanem Prágában, akit – állítólag – Faulfischnek hívtak, s minthogy huszita volt, Zsigmond királyunk a konstanzi zsinaton nem mulasztotta el máglyán elégettetni. Ennyit az ál-Jeromosról, s csak a rend kedvéért. Szent Jeromos azonban sosem kacérkodott a bűzös eretnekséggel, szép öregséget ért, és ő fordította a Vulgata nevű Bibliát. (L. Egyháztörténeti Lexikon.) Ennyit a valódi Jeromosról. Kezdődik a levél.

A szerelmes ember abban különbözik a többitől, hogy egész nap levelet ír. Akkor is, ha nem. (L. „A Boldog Asszony” c. novellám.) Megy az utcán, dűnnyög, heherész, és közben írja a levelét. Valahogy így: „Kedves irmus, édes cucus, nagyon vágyom utánad, szeretlek, cucus, cucuslak szerus, cucó, szeró, hallalihó.” Mikor eddig jutott a levéllel, kezdi előlről. „Kedvesirmus stb. stb.” (L. fönt.) Van ugyan sok ember, aki tagadja, mondván, hogy ő komoly államférfi vagy pankráción vagy dominóbajnok, s frászt jár neki az esze a levélíráson. Ez hazugság. Ír ő szegény, reggeltől estig, mert ez a szerelem velejárója, mint a kanyarónak a pötty. Ezt az egész dolgot csak azért említem meg, mert e lélektani rejtély megoldása az én nevemhez fűződik, azt én találtam föl, mint Franklin Benjámint a villámhárítót vagy Pasteur a veszettséget. Szóval csak mondom.

E levél azonban nem olyan levél. Délben már, mikor a naptárra pillantottam, elövettem, hogy írok, mert írásban sokat elmond az ember, amit szóban nem tud és viszont, s például velem már előfordult 1939 májusában, hogy leültem (Szent Özséb napján, természetesen), s írtam kedvesemnek, egy Edina nevű hölgynek, akit halálosan szerettem, s meg akartam írni, hogy halálosan szeretem. Meg is írtam, de a levélből az „jött ki”, épp ellenkezőleg, azaz módfelett sajnálom, talán legközelebb, s ne szomorítson tovább nyavalygásaival. Hát ilyen veszedelmes dolog a levél. (Ebből egy mukk se igaz. De jó.) Most kezdődik a levél.

Tehát ma délben elhatároztam, hogy írok neked egy hosszú levelet, melyben megírom, hogy neked nem tudok hosszú levelet írni. Ennek rettentően örültem, egyrészt, mert levelet írni utálok, másrészt, mert levelet írni mindig gyanús. De olyan levelet írni, melyben az van, hogy nem tudunk levelet írni, az pontosan olyan jó érzés, mint mikor egy romházi zuhanó téglát az oldalunk mellett agyonüt valaki mást. Az ember ui. olyan gerinces lény, mely bármikor örömmel látja, hogy a többiek zsúfolt villamoson utaznak, boldogtalan és ronda szerelmektől gyötörődnek, és téglát kapnak a fejükre. Ez a kárpótlás az örök életért. A halált csak úgy tudjuk elviselni, hogy meghalnak a többiek is. Ennyit a halálról.

Sürgős szükségét éreztem, hogy elmondjam neked, hogy mindent el tudok neked mondani szóban, semmi bennem nem reked, nem nyelek, és nem fulladozom. A legtöbb ember úgyis csak a felét mondja el annak, amit szeretne; ezért csinálnak karriert – annak ez a titka –, ezért lesznek boldogtalanok – annak meg ez az oka –, s a végén ebbe örülnek bele. Ezek az emberek voltaképpen csak akkor érzik jól magukat az életben, mikor végre mindent kimondhatnak; pl. végre – veszély és fizetéscsökkentési rémképek nélkül – közölheti mindenki, hogy ő voltaképpen X. Pius pápa, s csak azért jár női ruhában, mert üvegből van az ülepe. Én az ilyen – igazán szerény – megérzéseimet kora ifjúságom óta teli tüdővel harsogom. Ezért nem vagyok államtitkár, viszont épeszű.

Persze, ebben semmi új, nem érdemel még egy levelet sem, mert mindig így volt és így is lesz, s a te föltűnésed, majd meg- és végül beérkezésed itt nem is hozott semmi újat. Újság itt csak annyi, hogy én ezt a belső áradást vagy nyíltságot vagy minek nevezem, kezdem kizárólag csak neked tartogatni, mondjuk, mint egy szerelmes böllér, aki az összes kivágott heréket lelkesen viszi haza a feleségének, s lerakja a lába elé. Ezer példám van erre. Mások előtt megtartóztatom magam, „spórolok”, mert tudom, hogy hamar kimerülök, s akkor neked nem marad. Még a kísértést is elkerülöm. A nőket – mint egy kisleány, akit egy kutya megugatott, s erre elkerül minden ebet a világon – tesztületesen kerülöm, nehogy még a szaga is emlékeztessen valamire, amire – Szent Jeromos napján – még a célzást is kerülni illik. Ma... ma? Ma is.

Az autóbuszban egy szőke nő ült, nagyon szép karcsú bokája volt, és olyan ritka szőke haja, mint az üvegyapot, ha rásüt a nap, s úgy látszott, hogy nem festett haj, hanem valódi. Nagyon szép nő volt, én igazán csak egyszer néztem rá, egy icipicit, a szemem sarkából, de a hölgy akkor már kezdett szemlélődni vissza. Mert ennek is van titka: a legtöbb férfi úgy néz rá a nőkre, hogy azt mondja: Ha én magát ismerném, és ha maga engem szeretne, akkor én téged tegeznék, és azt mondanám: Zebegény. (Zebegény helyett gyakran más bűvszavakat súgnak.) – Én azonban ránézek, és mindig azt mondom: Te Zebegény.

Én tehát köhécseltem, és néztem ki a Szabadság térre, nehogy még egyszer ránézzek, mert az a pillantás már neked járt, s ha én a nőre nézek, és nem rád, az olyan, mint mikor egy szoptató anya, szeszélyből, elhúzza fiától az emlőjét, és odaadja – például – a sürgönyhordónak. „Egy kis tejet, postás bácsi...” Hát nem. Én nem; s ennyiben maradt volna az egész, ha fel nem száll az unokahúgom, s mellém ül, s aztán, ahogy a nők szokták, jól körülnéz, és azt mondja: „Tudod, ki az?”

Ettől jöttem dühbe. Hogy rögtön tudtam, kiről nem tudom, hogy ki az. Én ezt a nőt – a föld milliárd női közt – egy mákszemnyivel sem szerethetem jobban a tömegnél, mint ahogy az ember a poloskás lakásban sem keres ki egy poloskát, melyet különösen utál. Nő, az nő. De Áginak azt feleltem, teljesen hideg hangon: „Kicsoda? Kiről beszélsz?” Ám Ági nem vette észre a finom visszautasítást, mely voltaképpen egy – igaz, hogy kissé burkolt – szerelmi vallomás volt hozzád, és így folytatta: „Ez valódi szőke-ség.” És aztán tovább, rendületlenül: „Ismered?” És hogy azt se mondtam, kukk, Ági tovább fecsegett. „Mert folyton idenéz.” – „Kicsoda?” – „Hát a Goll Bea. Nem látod?”

Még azt is elmondta, ki a Goll Bea, de akkor már megsokallottam e merész kihívást, és rászóltam, ne gollbeázzék itt velem, és ne ártsa magát a más dolgába, inkább várná haza az urát tisztességben, ahelyett, hogy parázna életet él, amiben némi túlzás volt, és Ági – egy életre – megsértődött. Azt felelte, hogy legalább én ne oktassam őt ki arról, hogy mi a hűség, ami hallatlan disznóság volt, épp abban a pillanatban, mi-

kor megdicsőülni készültem hűségemben. Ez olyan, mint ha Ági Szent Antalnak – épp akkor, mikor a pucér nőszemélyeket elkergeti, azt vágja a fejéhez: Mit mászkál a nők után, maga vén strici? Hát erre leszálltam a buszról, és rögtön elhatároztam, hogy ezt is beveszem a levélbe, hogy lásd, milyen állhatatos és hű vagyok. De egy kicsit azért én is bűnösnek éreztem magam, s ezért – vezeklésül – elmentem a fogorvoshoz. Onnan jövök.

A fogorvos épp csak hogy beecsetelt, a fűrőt úgy félrehajtotta, hogy ne is lássam, és halkan kérdezte: „El tudsz jönni pénteken?” De a hangja olyan volt, mintha azt mondaná: „Szegény, még élhetett volna.” Nem értettem, miért e kímélet, míg eszembe nem jutott, hogy ő látott minket a Kispiszkosban, a kerítésen és a vadszőlőn át, az utcáról. A búcsúnál soká szorongatta a kezem, biztos, hogy lenyelte azt a kérdést: „És sokat szenvedett, szegényke” – s úgy bocsátott utamra, mintha valamilyen ritka és kellemtelen rákom volna, szívbillentyűrák vagy szempillarák, s még ő nem, csak én tudom, hogy ez halálos. Szorongva jöttem el tőle, mint mindig, amikor látszik rajtunk, hogy meg fogunk halni. S ráadásul az autóbuzson egy rendőr átadta a helyét – még sosem fordult elő –, s végül a házmester a liftakna előtt szokásos barokk hódolatával megkérdezte: „Tetszik tudni, mindig azt mondom a feleségemnek: Te Rózus, ez az Örkény ír már igazán megnöszülhetne, hát nincs igazam?”

Eddig e gyászos nap krónikája, Szent Jeromosé, mely bajjóslatú jelként áll előttem, hogy a többi szent és a többi nap is ilyen lesz, s én – a szerelem vörös baldachinjával a fejem fölött – úgy vonulok át az esztendőkön, mint egy feltámadási körmenet. Már-már ott tartok, hogy az emberek nem azért tisztelnek vagy gyűlölnek, amiért én vagyok, olyan, amilyen, hanem amiért téged szeretlek. A te eleven hirdetéssé alakulok, akár az a kövér kisfiú, aki issza a portersört, és egyre hízik. Nem panaszként mondom.

Dehogy mondom panaszként; nincs bennem még egy kérés sem, pusztá létezésed boldoggá tesz. Ezt a levelet ezért a mondatért írtam le, holott tudom, hogy 5 vagy 10 vagy 15 év múlva előveszed a sifonból, és elolvastatod velem. És akkor én hallatlanul fogom röstellni, hogy nem tudtalak évtizedekig ennyi féltéssel és gyöngédséggel és mosollyal szeretni, mint ma, hogy az öröm, mint a kavics, elkopik, és kialszik, mint a fény. Dugd az orrom alá, kedves, üss a fejemre, olvasd föl az egészet, hadd süljön le a képmről a bőr. De biztos, hogy emléktől is berúgok, mint az öreg bortól, amit véletlenül a pincében felejtett öregapánk; a mámor emléken új mámor kél, egy kései szerelem, s el nem múló. Ezt akartam, hogy tudd.

Budapest, 1947. október 19.

Maga megkért, kedves Angela... hogy is? Maga, ugye, utálja a kommunistákat. De engem szeret. Ámde én kommunista vagyok. Emiatt egyszer már volt egy kis baj; egy hétig nem találkoztunk. Őszintén szólva, ez volt az első véráldozat, melyet az eszméért szenvedtem; ezt is a szerelem barikádjain. Csókjaink közé belopakodott az osztályharc, magát éjszaka nyilván „lelketlen izgatók” keresték fel, és figyelmeztették a veszélyre. A veszély nem múlt el, s maga megkért: valljak színt. Íme, vallok.

Hadd kezdődjék magánál ez a vallomás. Azzal, hogy maga „utálja a kommunistákat”. Mondja, Angela, lehet ez? Ebben a házban, ahol lakom, az alábbi kommunisták laknak: F. P., az egyik legnagyobb textilgyár igazgatója. Pontosabban: vezérigazgatója. Egy bizonyos Szerén kisasszony, 45 éves, kovászsuborka-szagú. D. L., hegesztő a Ganz-hajóban, 37 éves, nő. K. M., elsőéves jogász, titkos zeneszerző, akinek éppen

egy könnyű és múló betegsége van, amit a középkorban – igen finoman – úgy hívtak, hogy „Vénusz rúgása”. Meg én.

Már nyilván kitalálta, mire való ez a névsor. Mert azt nem kell magyaráznom, hogy F. P., a nőbolond, meg a hegesztőmunkás meg Egy bizonyos kisasszony nem ugyanazt értjük e szón, hogy párt. Lehet, hogy – mint mondani szokás – a „végcélokban” meg-egyezzünk. De ez se biztos. Egy bizonyos kisasszony szemmel láthatóan a benne szorult szerelmi tartalékokat oltja a mozgalomba. A vezérigazgató úr – bántsuk, ne bántsuk! – óvatos ember. A vezérigazgató úr a favoritra tett. De gondolható, hogy nem ugyanazt reméli a pártjelvénytől, mint a Ganz-gyári hegesztő. Vagy én.

Ha így, akkor ígérjük meg egymásnak, hogy nem beszélünk többé kommunistákról, olyan általánosságban, ahogy például – pelikánokról szólunk, elég helytelenül, abban a hitben, hogy minden pelikán egyforma. Higgye el, sokkal több kommunistát utálok, mint maga, mert jóval többet ismerek. Mégsem szűnök meg kommunista lenni. Embertársaim közül is utálok egy jó csokorra valót; mégsem szűnök meg élni. Hihetem-e, hogy ennyi szöveg után maga már hajlandó lesz disztingválni a pelikánok között?

Lévén, hogy erre nagy szükség van, kiváltképp Magyarországon. Nálunk sokkal több a ronda fráter a mozgalomban, mint másutt. Ennek oka az, hogy a mozgalom igen fiatal, csak két éve jutott el a tömegekhez. Amíg ilyen fiatal, addig a párt derekát szükségképpen a polgárság kölcsönzi, mindaddig, amíg a prolik bele nem tanulnak, s e kétlaki értelmiség helyébe nem lépnek... Ez még elég messze van. Addig bele kell nyugodni, hogy a magyar bolsik vezető rétege polgári származék, s hogy ezek közt igen sok az olyan célját tévesztett, kissé ütődött, nyálfrecsegő és kőbölcsős alak, akinek az életben egyszerű szóval nincs semmi dolga. És bele kell nyugodni, hogy a párt vezetőinek dandárja zsidó. Hogy mi vezeti a zsidókat oda, hogy tömegesebben tagadják meg az osztályukat, mint a nem zsidók, az messze vezetne. Most csak töredelmesen be akartam vallani, hogy a magyar párt „funkcionáriusai” közt valóban sok az ellenszenves figura. De ez csak tünet, s annak is átmenet; ez nem rontja meg a szocializmus szépségeit, mint ahogyan magának sem ártott a gyerekkori bárányhimlője... S ha eddig vagyunk, remélhetem-e, hogy nemcsak disztingvál, hanem elnézéssel disztingvál e mozgalom harcosai között?

Erre csak azért van szükség, nehogy egy kalap alá találjon venni F. P.-vel vagy Szerénkével; higgye el, mást várok és mástól félek, mint ők. Azt hiszem, itt kezdődik voltaképpen a vallomás. Kezdődjék hát.

„Egy a világ”

Egy a világ, hirdetem én is évek óta. Ez lesz új – s magának ajánlott – kötetem címe is. Holott tudom, hogy a világ nem egy, hanem kettő, de mégis írom, mondom, rendületlenül. Talán, ha sokat mondjuk és sokan mondjuk, néhány órával később tör ki a háború. Az is pár ezer hullával kevesebb.

De a világ nem egy, hanem kettő. Szegényeké és gazdagoké, elnyomóké és elnyomottaké. Nemcsak akkor, amikor hadat üzennek. Nemcsak akkor, amikor a párizsi Metro sztrájkba lép. Akkor is, amikor maga, kedves Angela, a Dessewffy utcában – igaz, hogy sűrű sírások között – szakítani próbált velem. Valljuk be, nem magától, hanem Rockefellertól kaptam kosarat. Henry Ford közölte, hogy már nem szeret. A Standard-Oil csókra nyújtotta száját, s azt mondta, hogy próbáljunk egymás nélkül élni. Így volt. Az, hogy nem tudtunk, az már magánügy. Nem a Standard-Oil jött vissza, hanem Maga. Egy a világ; amíg kibékülünk, sírunk, csókolózunk. Máskor kettő.

Olyannyira kettő, hogy más út nincs is. Vagy-vagy. Az a bizonyos harmadik út, melyről néhány rajongó humanista ábrándozik, ábránd lesz és volt. Az a hely, kedves Angela, ahol maga állni és élni akar, a térben nem létezik. Amint írva van, most is azt kell mondani, hogy igen, igen – nem, nem, s a langyosakat az Úr kiköpi a szájából. Magát is, Angela, ha nem vigyáz.

„Politika és szerelem”

Ezt Ady írta, akit csak ez a kettő érdekelt. De ő is utálta a politikát. Én is. Maga is. A politikát kétféleképp lehet utálni: úgy, hogy nem ismerjük – mint maga –, s úgy, hogy ismerjük. Mint én. De emígy sokkal jobban lehet utálni. De szabad-e élni nélküle?

Volt idő, az iskolában megtanulhatta, mikor a magyar parlamentben a magyar vezényszó meg a civillista kérdéseiről vitáztak. Okos ember akkor se politizált, mondván, hogy ezek piszkos panamák. Okos ember csak húsz évvel később vette észre, hogy kitört az első és rendkívül förtelmes világháború; s míg a magyar vezényszót piszkálgatta a T. Ház, voltaképpen a hadüzenet szövegét vitatta. Csakhogy okos ember nem vette észre. Okos ember nem volt elég okos.

Ma más a helyzet. A politika ma már világosan és könnyörtelenül arról szól, amiről szólnia kell: kenyérről, villanyszámláról, OTI-járulékról és háborúról. Volt idő, mikor a politika ürügyén a párbajsegédek tárgyaltak, és arany cigarettatárcát ajándékoztak egymásnak. Ma már a két meztelen penge áll szemben egymással, szöveg nélkül, szólamok nélkül. Ma politizálni kell – nem is kell; ma politizálunk, minden szavunkkal és cselekedetünkkel. Valamennyien kémeek vagyunk, tudva vagy tudatlan. Ezt nem érdemes szépíteni. Ebbe bele kell nyugodni, a világnak két magyarázata, két megoldása van, s nekünk választani kell.

Kommunisták és tereptarka kommunisták

Én – hisz itt kezdődött a vita – a baloldalt választottam. Több annál: beléptem a kommunista pártba. Magának – így mondta – ez fájt. Ha szocdem lennék vagy parasztpárti, „megbocsátaná”. Tisztázzuk ezt.

Én azért lettem kommunista, mert a világ kettéoszlását látva levontam a következtetést. Higgye el, ez az egyetlen őszinte út. Ha nem léptem volna be, akkor is kommunista lennék. Többet mondok: milliók, akik reggeltől estig szidják ezt a pártot, éppolyan párttagok, mint én. Csak nem tudják. A maga Novotni barátja „élesen ellenzi a kompárt módszereit”. Kitűnő kommunista, de ezt ne mondja meg neki. Jelesen kolokvál a vegyészettől, könyveket olvas, művelődik. Ma jó kommunista, és tíz – vagy reméljük, húsz – év múlva kitűnő katona lesz. Esetleg életét adja „az ügyért”, melyet megvet. Érti már a „tereptarka kommunisták” titkát? Lenin – aki szakember volt – egészen kicsi pártot akart. A 160 milliós Oroszországban a kommunista párt győzött, s azt hiszem, félmillió tagja volt. De ott volt – pár százezer híján – 160 millió csendes kommunista. A tereptarkák.

Ismerje el, hogy ma Magyarországon mindenki kommunista, aki reggel nyolckor felkel, elvégzi a dolgát, családot alapít, és gyereket szül. Azért kommunista, mert ezt a sokrétű termelést és szaporodást Magyarországon teljesíti, a kettévált földgömbnek bal felé hullott féltekéjén. Akkor is kommunista, ha egy másik pártba lépett be. Akkor is, ha „polgári alapon” áll vagy ha istenhívó. Csak az antikommunista Magyarországon, aki felgyújtja a Láng-gyárat, a Gugger-hegyet, vagy „disszidál”. Lássá be, hogy ez a szerep nem nekem való.

Írás és szerep

Mi volt hát a szerep? Számomra, mikor szabad emberként – 35 éves koromban – újra megszülettem, azaz mikor végre hazaengedtek a fogságból, két szerepet kínáltak. Az egyikre rá volt nyomtatva a „Made in the USA” – ezt visszaadtam. Író vagyok, az örök erkölcs szolgálja. Nem tehettem mást. Ha hinnék a tőkés rendben, a „szabad verseny” erkölcsében, elfogadhattam volna. Hat évig jártam a világot, apróra megnéztem, beszéltem bresti halaskofákkal, és hetekig ültem a Szent Genováva könyvtárban; tudom, miről van szó. Még egy vasmunkás is lehet „kapitalista” meggyőződésű; egy író soha.

Ha szülész-nőorvos lennék, kushadhatnék. Ha gyáva lennék, befognám a számat. De író vagyok, és nem vagyok gyáva. Tehát a másik szerepet fogadtam el.

Persze, azt sokféleképp eljátszhattam volna; árvalányhajas maszkkal a Parasztpártban, lapító talmudista módon párton kívül, vagy „szelídebb kiadásban” a szocdemeknél; előbb írtam róla, hogy ez csak kamuflázs, tereptarka zubbony, nem kiút. Magát talán becsaphattam volna, ha gomblyukamba tűzök egy búzakaiászos jelvényt; magamat nem szédítgethetem. Vagy-vagy, mondtam, és beléptem a pártba; ma se bántam meg. Ott a helyem.

Szerep és küldetés

Ott a helyem, mondom. Mert ez a jövő útja; a negyedik rend megindult fölfelé; még elveszíthet egy háborút, kettőt, tízet; még fulladozhat évszázadokig. De nékem a történelem sodrában kell úsznom, előre, másképp minden mondatom hamis. Ezért léptem be.

De... Istenem, mennyi a de! Az első ott kezdődik, hogy nem csupán a „tőkés világot” ismerem; hanem emezt is, a baloldalt. Jobban ismerem, mint akárki más; éveikig – öt évig – éltem köztük, figyeltem, jegyeztem. Minden szóra, minden árnyalatra ügyeltem. Nagyon kíváncsi voltam.

Amikor odakerültem, csupa ellenérzés voltam. Csupa vád. „Nincs szabadság” – halottam itthon. Csakugyan nem volt szabadság. „Az emberek – 25 év szocializmus után – a legsötétebb nyomorban élnek.” Valóban, nyomorognak. „Durvák.” Azok. „Lusták”; nagyon lusták. „Egy modern munkarabszolgaságban élnek”: úgy élnek. „Az életnek nincs értéke, az egyén elvész a tömegben...” Elvész, csakugyan. Mindez igaz.

Mindez igaz – mondtam öt év után. De számukra az egyetlen lehetőség. Ez a szocializmus orosz formája. S amikor beléptem a pártba, itthon, azt mondtam a barátaimnak: Jaj nekünk, ha ezt itt is így valósítják meg... Érti most már? Ezért maradtam benne a pártban. Hogy nálunk a forradalom más legyen, különb, tisztább, jobb. Ez volt a küldetés. Fél évvel ezelőtt ez még nem látszott üres ábrándnak. Talán ma sem az még. De fél évvel ezelőtt úgy látszott, hogy a béke – bár csikorogva – eltart egy jó ideig. S ha béke van, akkor megindul egy sajátos közép-európai út, a Viztulatól a Drináig egy erős blokk, egyforma kultúrával, hasonló gazdasági fejlettséggel, közös történelmi hagyományokkal... Tehát megvolt a lehetősége egy Kossuth-féle Duna-konföderációnak, modernebb és baloldelibb értelmezésben. Nem a szovjet ellen, de az USA ellen sem. És – főképp – nem a szovjet irányítása alatt...

Ez nem „harmadik út”, hanem a szocializmus közép-európai formája, mely más, mint a keleti, és más, mint amilyen a nyugati – egyszer – lesz. Persze, ha háború lesz, akkor ennek a fejlődésnek löttek; akkor nekem is. Mert akkor napról napra tolódom jobb felé, azaz a pacifizmus felé, amit akkor úgy hívnak majd, hogy reakció. Mert akkor „baloldal” annyi lesz, mint meghalni a szovjetért. Ezt én, 1947-ben, iszonyú vérpazarlások és romlások után, nem helyeselhetem. Nem a szovjet, még magyar érde-

kekért sem szabad néhány évtizedig magyar vért ontani. Ha nem akarja, ne is vegye ezt „hazafiasságnak”; pusztá önzés szól belőlem. Magyar író vagyok, anyanyelvem az egyetlen életformám. Ezt reflexszerűen óvom, ahogy behunyódik – ütés előtt – a szemünk. Az én emberi önvédmem a hazafiasság.

„Legyen béke már...”

Mert ha béke lesz, akkor én megmaradok a pártban. Meg, de úgy, mint eddig: strázsán. Ha egyszer lesz ideje, olvassa el a „Lágerek népé”-t úgy, ahogy az újságban jelentettem meg, míg az oroszok le nem csaptak rám. Van egy-két cikkem is, ami miatt becitáltak. Sokfelé vagyok már kartotékadat; az ördög, aki bánja. Ha egy kis szerencsém van, én leszek ebben az országban az utolsó tiltakozó hang. Az enyém volt az első is: nehéz lesz engem elhallgattatni. De higgye el, ha máshol – tereptarkán – játszom a baloldal hegedűjét, már rég befogták volna a számat. A Lágerek népét semmi más poszton meg nem írhattam volna. Ez volt az első eset, hogy valaki a Keletet nyilvánosan bírálta ebben az országban. Nem lesz az utolsó, higgye el nekem.

Talán nem ért félre: nem elárulni jöttem őket. De védeni sem. Nincs közöm hozzájuk; éljenek, ahogy tudnak. Csak ezt az országot védem, mentem, kímélem meg attól, ami a forradalomban impotencia és szörnyűség. Ez a szerep nem könnyű; lehet, hogy egyszer én is Nagy Ferenc sorsára jutok. De addig szól a hangom, az utolsó pillanatig. Vad küldetés; nálunk minden írói küldetés, századok óta, tragikus. Ez volt az oka, hogy barátom, József Attila, az évszázad legnagyobb költője, a balatonszárszói vonat alá guggolt. De azok nehezebb idők voltak.

Biztató

Higgye el: nem fából vaskariká, amit mondok. Éjszakákat virrasztok át, s nem lelek jobb megoldást. Az élet, így vallom, alapjában vidám és könnyű; de a vidámság köre szűk. Ezt a kört tágítani, ennyi a szocializmus. Ne intsen Kelet felé; tudom, mi van ott. De nálunk kék az ég, dombjainkon megterem a bor, a zsúpfedél alatt az ablak tennyéni, de a párkányon ott a virág. Nem vagyunk sem Oblomov, sem Raszkolnyikov népe; a mi forradalmunkat egy költő csinálta, aki 25 esztendő volt, egy szerelmes suhanc.

Egy vers csinálta az első forradalmat; Haynau szögezte le a koporsóját. Nem minden forradalom fullad vérbe. S ha a miénk megél, mért hinnők, hogy komor lesz, hogy bilincset és szomorúságot hoz? Apró nép vagyunk, hangyák népe. Koránkelők, szorgalmasok. Ez a kis túrás a miénk; itt rendet tartunk, sepregetjük az utakat, és őrizzük a bábokat. Ha vihar jön, ha megindulnak a nagy csizmájú óriások, mit tehetnek akkor a költők? Megőriznek egy ritmust, egy hasonlatot, egy magatartást. Valamit, amire egyszer – föltámadáskor – rámutathatnak: ez Magyarország. Így élünk ezer éve, paraszton és költők, hangyaméreteken bár, de az örökkévalóság felé. Ennyi a szerep, ily kevés a küldetés. De vállalni kell...

Kérem, mosolyogjon. Ne mondja azt, hogy igazam van. Én se mondok ilyen sokat. Csak annyit mondjon, hogy nem tehetek másként. Mert másként csakugyan nem tehetek. És őrizze meg a mosolyát.

Örkény István

1947. X. 25.

Van ember, édes, aki azzal gyötri magát, hogy hívó. Egy másik azzal, hogy hős. Megint más azzal, hogy író, festő, futballbíró... Így szép. Az élet maga valamely mellékes, alárendelt és könnyen nélkülözhető kellékké finomul. Írók, hősök, sportrajongók ritkán félnek a haláltól. A haláltól csak az fél, aki amúgy él, főfoglalkozás-szerűen. Az ilyen reggel irodába megy, délben a családjával van, és délután a pamlagon heverész, és azon jártatja az esztét, hogy mily szép is lehet bányatulajdonosnak lenni. Több óra hosszat ábrándozik egy kiadós rézbányáról, s aztán lemegy az Oktogon térre, ahol – hatkor, az óránál – találkája van a szerelmével. Két óra tiszta szerelem, könnyű vacsora, ágyban az esti lap. Jó alvás, reggelig.

Nem tudom, melyik módszer „jobb”; emezt, a sokszerepű életet nagyon rövid ideig bírtam. De csináltam, mert muszáj volt, délelőtt mérnöknek, délben családfőnek, délután könyvbarát irodalmárnak lenni, s ki tudja, mi még. Akkor még bőven futotta a szerelemre, a sokból egy teljes szerep. Akkor még én is féltem a haláltól, emlékszem, olyan féltékenységszerű érzés volt, amiről Ady is írt. „Átkozott legyen az, aki helyemre áll majd, ínyére méreg hulljon, két szeme megvakuljon, s ha tud majd asszonyt lenni, ne tudja megölelni...” Ez az irigység mocorgott bennem, az, hogy az élet „továbbmegy”, nélkülem, szőke nők, nélkülem, napnyugták, vörösbör, nyári est a Sváb-hegyen – iszonyat!

Rég volt. Már egy évtizede az egykönyvű élet sodrába kerültem, írók és toronyugrók közé. Azóta több bennem a nyugalom és az alázat. A szerzetes megnyugvása ez, aki békén megáldozik, és csendesesen hal meg, tudva, hogy nélküle is fennmarad a Rend. A Rend a fontos, nem én, ő, ők... A fő, hogy – amíg éltem, hat napig vagy hatvan évig, egykutyá – a Rendet szolgáltam, százezer Miatyánk + Üdvözléggel, az illő böjtnapokkal, önként felajánlott kilencedekkel. Nem sok; de ha meg nem teszem, a Rend gyengébb, torzabb, árva lenne. Volt valami, amit csak én tudtam, egyedül ezen a világon; húsz novellát megírni, talán egy regényt, egy drámát is egyszer. Jó lesz? Olyan lesz, amilyen. Az irodalomtörténet mellett egyszer meg kellene írni azt a párhuzamosat, a „néma irodalom” történetét, a sikertelenül maradt, az elfelejtett tehetségeket. Csak költők tudják, hogy Petőfi mellett ott volt Lisznyay, Zerffy. Nagyon fontos, hogy ott volt. Ma nyoma sincs.

Nem panaszképp mondom. Nem vagyok sikertelen író, még félreismert sem. Ha panaszkodnék, csak arról tenném, hogy túlbecsülnek. Köröttem nagyobb a füst, mint bennem a láng. De voltam névtelen író, elég sokáig. Egy szikrával se voltam boldogabb vagy boldogtalanabb. Írtam, épp annyi kínban, mint ma. De írnom kellett, mert ha én ki nem úszom a száz métert ötvennyolc-hattal, vajon lesz és mikor lesz más, aki megteszi? Mestereim nemzedéke – André Gide nyomán – behunyta a szemét, ha erre fordult a szó, és áhítattal mormolta: Írói Küldetés, Égi Bélyeg. Ünneprontó nemzedék vagyok, kerülöm a nagy szavakat. Mondjuk egyszerűbben: kényszer, munkadüh, megszállottság. Tréning és rekordőrület. Ha rontaná a kondíciómat, hidd el, én is kerülném a nőket, és megvonnám magamtól az italt. Mint most – mert csakugyan rontja – a rossz művészetet, a mozit, az újságírást s mindent, ami a mesterséget olcsóbbá és édesebbé teszi. Az író, ha író, sportszerűen éljen. Vagy sehogy.

Már tudod, ugye, mért írom ezt. Mert zokon vetted, hogy hitetlen és vallástalan vagyok. Holott mindig nevettem rajtad, s mondtam, hogy én vagyok a vallásosabb, édes, nem te. Mindezt most gondolom végig először az életben. Eddig úgy írtam, ahogy a

patkányfogó kutya ásni kezd; mert muszáj, ott a föld, rajta, vakard. Most már tudom, hogy – engedelmekkel – litániázás helyett túrom a földet, gyónás helyett patkányt keresek, mert ez a dolgom, s enélkül a világ sem megy tovább, előre. Ha egy rattler nem kotorja a patkányt, vízbe fojtják. Ezt kellene a rossz útra tévedt írőkkel is tenni. Az olyannal, aki – kétszer egy héten – él. A marha. Mintha ő azért lenne a földön, hogy éljen. Élni – nekünk – rattler módon kell. Úgy élni, mintha nem is élnénk.

Ez persze – újra olvastam, amit írtam – hamisan cseng. Pátosztól dagad, mesterkél. A dolgok egyszerűbbek, rondábbak. A valóság olyan, hogy – úgy érzem – egy sajátos országban élek, melynek valutája csak nekem ér valamit. Másnak kagylópénz. Egy könyvért képes vagyok százakat adni, s hiába mondják, tizedét éri. Nekem kell. Az aranyórák nem ér egy fagarast. És így mindennel. Ezért: néha egészen mellékes dolgok fontosak. Lemenni sétálni, élet-halál. Elveszteni téged: hagyjád. Az életben – ahogy egy urológus látja – a nemi fertőzések lehetőségei variálódnak. Az én szememben regényfordulatok. Apám ma dél óta beteg, ágyban fekszik. Dél óta gondolok arra, hogy ha most meghal, milyen lesz az agóniája, s egyáltalán, milyen az, mikor valakinek meghal az apja. Érzi-e, mint én most, hogy a lakás hideg? Fontos-e, hogy este találkája volt, lemondja-e? Sír-e? S milyen szép egy őszi temetés.

Ez csak brutálisan hangzik, de hidd el, nem szeretet nélkül való élet ez. Csak a szeretet bonyolultabb, átfogóbb. Az ember nemcsak az apját szereti, hanem az őst is, melyben temetik, és a falánk temetőbogarakat, melyek kirágnak a szemét. A halál csak annak imponál, aki nélküle él. A sokszerepű mérnöknek. Akinek egyszeri, megrázó, ijesztő. Nékem a halál egyszerre millió, önmagát ezerszer reprodukáló folyamat. Ablakom alatt öt platán haldokol, s egy emelődaru. Meddig él egy negyventonnás daru? Nyolcvan, száz évig. Ennek még hátravan valami hatvanöt; akkor ócskavas lesz belőle. Mit mondjak? „Szegény daru, be csúf a sorsod?” Vagy inkább – ugye –: „Te szünetlen mozgó élet, be ringató a könyörtelenséged...” A négerek szerezsen Krisztusokat imádnak. Az írónak minden törmelék az egész, minden pillanat a teljes élet, Crô-Magnontól az élet alkonyáig. Amíg egy húszfilléresem van, zsebemben hordom az én rézbányámat. Saját ipartelepeim vannak; egy öngyújtó, asztali lámpa, írógép.

Azt hiszed, ugye, hogy ez a teljes szabadság? Az a bizonyos „függetlenség”, melyről oly szívesen álmodnak a kislányok és a kis népek? Pedig ez a teljes függés, egy mély és önként vállalt rabszolgaság. Száz börtön vesz körül; az időé, a munkáé, az anyanyelvemé, a hazámé... Itt kezdődik az a bizonyos „hazafiasság”, melyet kigúnyoltál bennem. Holott ez is csak önként vállalt bilincs. Kosztolányi azt írta erről: Az a tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Életemben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek, meghalok.

Író nem tud „kivándorolni”. Legföljebb elmegy máshová meghalni, félreeső helyekre, illetudó szeméremmel, mint az elefántok. Az író sorsa a gályarabénál is rosszabb. Nincs ugyan a padhoz béklyózva, de csak azért, mert amúgy is fölösleges a lánc. Az írók markához odanőtt az evező. Holtig nem szabadul egy se. A haza a börtöne, életfogytig. Együttal az egyetlen lehetősége az életre, az egyetlen szabadsága is. Az anyanyelv rácsai közt élünk, az írókat – mint a vadállatokat – nem illik ingerelni. Nékem a magyar róna vagy a gémeskút nem azért szép és egyetlen, mert magyar. Hanem azért, mert úgy hívják, „róna” és „gémeskút”. Ha kell, meghalok érte. Nem a magyar rónáért, hanem a nevéért. Mert más neve nincs és nem lehet. Ez az egyetlen variáns.

Undorító, hogy ez is milyen ünnepélyesre sikerült. De ez már nem az én hibám, ha-

nem ezé az országé, ahol, ha egyszer kimondják ezt a szót: haza, egyszerre felzúg a honfíbu, a mindent vissza és a szegedszebbleszmintvult. Ha egy francia azt mondja: La patrie – akkor többnyire a bresti csirke jut az eszébe, vagy egy jó elzászi vörösbor. Az angol még csak nem is mondhatja, mert még szava sincs rá. Azt mondja esetleg, hogy home – holott az más. De él bennem valami gyanú, hogy ezek az igazán élő dolgok, melyekre nincs szavunk. Egy olyan országban szeretnék élni, melynek nyelvén nincs szó a hazára, a szerelemre és az egészségre. Ezeknek olyan természetesnek kellene lenni, mint az angolnak a haza: hogy az már ki sem mondható. Valami ilyest érzek én irántad; csak vonakodva fogom rá, hogy szerelem. Nem az. Két bogár szereti így egymást, két szélfuvallat, két vízáram a tengerben. Erre sincs szó. És mégis van. És milyen jó...

XI. 2.

Nélküled nem jó a mai nap; veled nem jó a holnapi. Ami hozzád köt, az a bennemi jó; az erkölcs és szerénység és alázat és a maréknyi jóság. Ami tőled ellök – de csak jövő időben –, az a bennemi rossz; a közöny, hidegség, rosszság, sőt néha aljasság. Durva példa: A megrögzött gyilkos – már 34 lányt megölt, feldarabolt, becsomagolt, s a pakkokat elküldte a paksi katolikus legényegyletnek – beleszeret a szép molnárlányba... Tiszta, szép, szűzies szerelem; de a férfi érzi, hogy eljön egy éj, mikor bárhová nyúl: minden sarokban a konyhakés meg a cukorspárga akad a keze ügyébe... Már előre borsózik a háta, milyen jó lesz a postára cipelni azt, akit ma szeret. Jujj.

Vissza a valósághoz. Rossz napom van. Halottak napja. Ráadásul Szent Nátha, sőt Boldog Taksony napja is. Rossz horoszkóp, mikor az ember légutai eldugulvák. Belülről fakadó, langyos nedveket zsebkendőbe csomagolok és zsebre vágok; úgy járok a városban, tele zsebbel, mint a rossz süvölvény, aki osztrigákat lopott. A betegség mindig büntudattal tölt el; hogy tudnék e büntudat jegyében higgadt ítéletet mondani? Az álmoskönyv biztos nem javallja, hogy ily napon kössek vagy oldjak szerelmet, induljak tengeri utazásra vagy eret vágassak magamon. Vannak napok, a borivásra szántak. Ez olyan. Az kell nekem ma. Fél liter kadar, nem pedig a szerelem.

Láthatod: fölváltva „szakítunk”. Hébe-hóba biztos, hogy nem árt. Minden távollétben megtisztul a szerelem. A miénk – itt a baj – már túl tisztult, egészen légies és finom. Van úgy, hogy addig nemesítenek egy kutyaajt, míg a kései tenyészet már élni se tud. Már nem is kutya, csak sovány és keskeny, és egész testében remeg. Attól remeg, hogy kutyának nézi valaki. Attól félek, mi is szuperkutyává finomulunk, már elölkjük a parizert, lemondunk a sarokra pisilésről és az élet többi szépségéről. Most képzelj el egy házasságot, melyben szünetszakadatlan résen kell lenni, nehogy túl jó, túl tisztességes legyen a másik. „Már megint öt napja nem köptél a kredenciókba” – ilyen mondatok lesznek. Hát még ha gyerek jön! „Pofozd már meg a cselédet! Mit gondol magában az a gyerek?” No, mit?

Mégse merek máris – öt órája váltunk el – hozzád visszatérni. Én még csak egyszer voltam házas; de azt úgy rontottam el, hogy – ha mondjuk, szobrásznyelven fejezem ki magam – egész nap modelláltam. Mindent. Ami élő, gyúrható; ami gyúrható, az nyersanyag. Szoborrá pofoztam a párnát, a lóganajt meg a feleségemet; mindenkől önnön képmását akartam kigyúrni, még az asszonyból is. Erre fellázadt, elhagyott. S íme, a mánia. Pár hét óta ismerlek, s már gyúrnálak. Mi lesz ebből? Öt év, tíz év, mennyi év!

Tudom, hogy van bennem valami reménytelen. Nincs megállásom, hajszolom magam az életen keresztül. Felugrálok az asztaltól, kimegyek a színházból, szököm a szerelemtől... Egyelőre nem merek visszatérni hozzád. Egy belső imperativust várok; Mária, mikor az angyal megjelent, nyilván érezte, hogy most engedni kell. Nem mondta azt – amit az ácsnak –, hogy „nyughassék kend”. Én nem érzem ezt. Ezért gondolom, hogy a mi szerelmünk kivételesen boldog – mert egyformák a jogaink –, de ritka reménytelen is. Minden emberi kapcsolat akkor virulens, ha van benne egy zsarnok – az angyal – s egy megadó, elomló áldozat: Mária. Itt meg két egyforma esély, egyforma akarat... Egy romantikus korban azt mondtam volna: Lőj a szívembe, kedves. Másképp nevelődtünk. Én ezt tanultam: Idő, tégy csodát!

Egy napja még csak; az idő alszik. Holnap felrezen, kitágul, dönt.

P.

XII. 10.

Édes Angela!

Nem akartam írni neked, mert határtalanul tisztelem azt is, ha valaminek vége van. S hogy ne kelljen viaszt öntened a füledbe az én sziréndalaim ellen, azt a keveset, amit mondandó vagyok, pontokba foglalom, mint egy altábornagy a nyilatkozatát. Száraz leszek, mint egy adóív.

1. Nem hiszem el, hogy azon a héten csak annyi esett volna meg, hogy magadba szálltál és elmékedtél. De úgy teszek, mintha elhinném.

2. Nem nyugszom meg abban, hogy ennek a szerelemnek politika vessen végét. Kezdet óta s ma is mondom, hogy köztünk semmiféle nézeteltérés nincs. A vitás nem az, hogy Trumannal-e vagy Sztalinnal, az NKVD módszereivel-e vagy az Intelligence Service-ével, hanem az, hogy az emberekkel-e vagy az emberek ellen. Mindenki, aki bízik az emberben, elvtársam, mert minden egyéb csak következmény. Ezt olyan világosan látom, hogy nem is akartalak meggyőzni róla, tudtam, hogy rájössz magadtól. Azt az egy levelet, mely erről szólt, a te kérésedre írtam. E tényen mit sem változtat a személyem; lehet, hogy te régen elfelejtettél, s akkor leszel „kommunista” – pusztán azért, mert hiszel az emberi akaratban.

3. De megnyugszom abban, hogy ne találkozzunk; persze csak akkor, ha ennek nem Tito látogatása az oka. Belenyugszom, mert ismerem magam (s erről sokszor esett szó), s tudom, hogy egy házasságot elrontottam már. Tudom, hogy nem volt elég bennem a jóság, a türelem, a szerénység. Tudom, hogy mindig a tökéletest hajsoltam, emberekben, barackfákban és önmagamban. Tudom, hogy a tökéletlenség rosszá tesz, cini-kussá magammal, idegessé társaimmal és kegyetlenné a fákkal szemben. S ha a te magadba szállásod ehhez a felismeréshez vezetett, akkor nincs több szavam. A mi házasságunk alapja az lett volna, hogy ezt tudd megbocsátani, mert ez fájhat neked. De azt, hogy kommunista vagyok, s a módot, ahogy párttag vagyok, azt megbocsátanod nem kell, arra csak büszke lehetsz, mert te és minden erkölcsös ember éppolyan párttag, mint jómagam.

De ha nem pártkönyvemmel, hanem az idegrendszeremmel van pöröd, akkor legyen vége ennek a szerelemnek. Tudom, hogy hiába fogadkoznék, megjavulni vagy meggyógyulni nem tudok. Ha érzed, hogy ezt nem bírod majd szusszal, akkor legyen ez a levél csakugyan búcsúvétel.

4. E pár szót nagyon meggondoltam. Nem hiszem, hogy tévedés csúszott volna bele. Ha te vállalod a felelősséget, hogy engem elviselsz, vállalom én, hogy a világnézetemet is harmonizálom a tieddel. A kettő, mondom, egy.

5. És végül: bennem semmi se változott. De ha akarsz, ez lesz az utolsó.

István

1948. I. 5.

Kedves Angela!

Ezer az érvem, hogy így jobb – de mintha már hónapok, évek óta lenne minden így, s nincs jól! Ne félj, nem „hívlak”, nem bolygatlak: de szombaton mintha te hívtál volna, vagy akartál hívni... Időtlen idők múltak el, de ami a tiéd volt, az ma is a tiéd. „Rendelésem ellen akarsz élni, varangy?” – szól rám a végzet, számfület mutat, és nevet.

Ez rég nem az én titkom már, mindenki látja, s bánkódik miatta. Lerí rólam, mint a sárgaság. Több a tiéd annál, ami volt; tiéd lett közben ez a tapasztalat, látod, hogy én, a hűtlen, hűséggé változom. Tessék, vess számot vele.

Mégis bolygattalak? Meg ne bántódj érte!

István

1948. I. 11.

Édes Angela – valami mohó telhetetlenség készlet írni, holott ma kétszer láttalak. De ilyenkor az ember nem éri be semmivel, szorongatja a kedvese kezét, és még a szagát is érezni akarja, és legszívesebben szétrágná a harisnyáját, mint egy hű kutya... Ez a hátránya, amiért ily rettentő differenciált lények vagyunk; képzeld csak el, mily boldog szerelem lehetséges két esőcsepp között, melyek szó nélkül összeszaladnak, vagy két összefolyó amőba közt, akik pedig ilyenkor nyilván éreznek is valamit, hiszen szerves lények. Mi meg szünetlenül érezzük azt a valamit, jóllehet, két különböző számú villamoson utazunk kétéfelé, ha nem is egymástól elszakadva, mert én olykor szeretettel mosolygok az utazó közönségre, ami pedig a kalauz kötelessége lenne. De én mosolygok, mert tizenégy útársamban csak azt látom, ami bennük angeloid, hogy tudományos nevet adjak végre ennek a valaminek. Mert én, mint minden filológikus hajlamú ember, rögtön jobban érzem magam, ha egy fogalom után zárójelbe tehetek egy latin szót vagy egy szerző „i. művét”, amitől a legsötétebb dolgok is azonnal barátságosakká válnak. Ez az angeloid jelenség (a fenomenon) e mostani levél tárgya. Ami ezen a világon angeloid, az mind benned gyűlik össze, mint valami ciszternában. Nem tudom, mi ez; csak körülírva próbálkozhatom. Ez az, amire nekem e világból szükségem van, ami nincs meg bennem, sem a könyveimben, sem a táplálékomban. Ha kiszáradt fa lennék, te lennél a víz. Ha rövidzárlat lennék, te lennél az új biztosíték. Ha háborúvesztett ország lennék, te lennél az igazságos béke. Lévé, hogy én: én vagyok, te is bátran lehetsz te magad. S minél angeloidabb, annál jobb.

A név pár hónapos csupán. Azelőtt is akadt egyszer-másszor hasonló szomjúság, csak akkor másképp hívtam a ciszternát. Ettől nem kell megijedni; a fejlődés egyik gyakori jelensége, hogy ugyanannak a dolognak új nevet adunk. Így lett a Horthy Miklós útból Bartók Béla út; a házak ugyanazok, s az ember szíve mégis örül. Ez persze kissé cinikusan hangzik, mintha épp most emlékeztetnék arra, hogy szerelmem – s

tied is – mulandó, s a mágneses név úgy változik, ahogy mifelénk változtatják mostanában nevüket az utcák. De ezt nem hiszem. A fejlődés nem egy kromatikus skála, mely nem visz sehová. A dolgok nem úgy ismétlődnek, ahogy a harang kong; hanem minden kondulásnak minden időben más a veleje. Mondhatnám úgy is, hogy nem mindegy, mikor szokik le az ember az ágybavizelésről: hat hónapos korában vagy harmincéves korában. Én – úgy érzem – immár szobatiszta vagyok.

Úgy „pászolunk” egymásba, mint a zárba a kulcs. Simán fordulunk, zajtalanul. Én úgy találtam meg az ajtómat, mint a korhely, aki végigpróbálgatta az egész emeletet, míg a lakására lelt. Te józanabbul, s majdnem első kísérletre.

Fő dolog persze, hogy az ajtó nyílik, az ember beléphet végre a fűtött szobába, letopogja lábáról a havat, s dúdol hozzá, mikor a teát főzi. Így melegszik. Már felejtí a zord telet odakint – hová lett? A cserépkályha átfűlt, fehér csempéiből úgy árad a meleg, oly észrevétlenül, mint egy korty törkölyből a mámor. Az ember jódollgában bírja legrosszabbul a boldogságot.

Azért írom ezt. Emlékeztetőnek. Házi alkotmányának. A forradalom alapokmányának. Március tizenhatodikán békésen biliárdoztak volna a pesti diákok, ha nem adták volna ki előző nap a 12 pontot. Az ilyesmi izgat, bizserget és kötelez. Azért írom ezt. Magam ellen, az ellen, hogy a szerelem ne szűnjék meg szenzáció lenni, s ha megszűnnek, legyen a kezében egy papír, amit fölmutatsz. Ez hát a váltó.

Ezért írom alá.

Örkény István

(Nagy Angéla és Örkény István 1948-ban házasságot kötött. Két gyermekük született: Angéla [1949] és Antal [1954]. 1959-ben elváltak.)

Takáts József

A KULTUSZKUTATÁS ÉS AZ ÚJ ELMÉLETEK

Az 1989-et követő „elméleti Bumm” számos elméleti irányzatot ismertetett meg Magyarországon az irodalomtudományon belül is. Egy részük nagy összegű támogatásokhoz jutott, és intézményes befolyásra tett szert, más részük csak egy *Helikon*-számig jutott el, s nem keltett különösebb érdeklődést a szakmában, néhány irányzatnak pedig csak a híre érkezett meg a hazai egyetemekre. A recepció természetes módon sajátos hazai változatokat hozott létre, melyek lényeges pontokon térnek el a Nyugat-Európában vagy Amerikában honos változatoktól. A recepcióesztétika hazai változata például inkább kanonikus és kritikai ambíciókkal párosult, mint történetiekkel, s a „*társadalmi gyakorlat feltételhorizontja*” feltárásának „*feladatával*”¹ alig foglalkozott; a dekonstrukció Paul de Man-féle változata – mint azt Bókay Antal megjegyezte Az ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIA utószavában² – valamiféle formalista módszerpótlékként működik a hazai recepcióban; az alkalmazott dekonstrukció erősen politikai beállítottságú irány-

zatai pedig jórészt politikumuk nélkül jutnak át a magyar szellemi közegbe. A recepció általában kiszakította az irányzatok alapszövegeit azokból a vitaszituációkból, amelyek meghatározták őket. Rendkívül jellemző például, hogy amikor a *Helikon* annak idején ismertette a Derrida–Searle-vitát, eszébe sem jutott Searle írását is leközölni, s ugyanígy járt el a TESTES KÖNYV a Said–Ricoeur-vita vagy a Fish–Abrams-vita esetében. A recepciónak ez az egyoldalúsága és döntően apologetikus beállítottsága mélyen jellemző a magyarországi befogadásra.

Mivel a hazai fogadtatást az „elméleti Bumm” keretei határozták meg, a különféle irányzatok egymásra torlódva jelentek meg a hazai szellemi piacon: nem maradt idő egymáshoz való viszonyuk tisztázására. E kijelentés alól talán csak a hermeneutika-dekonstrukció viszony sokszor körbejárt kérdése kivétel. A 90-es évtized közepe óta sorra jelennek meg a hazai piacon olyan baloldali, nagyon gyakran a marxizmus által is inspirált elemző gyakorlatok, mint a kritikai kultúrakutatás (*cultural studies*), az új-historizmus, a szimptomatologikus vagy a posztkoloniális olvasás. A magyar recepció mindaddig nem nézett szembe azzal sem, milyen lehet a viszonya ezeknek az elméleteknek a hazai marxista tradícióhoz és az általa meghatározott irodalomtudományi hagyatékhoz. Végül azt kell még megjegyezni, hogy az új irányzatok hazai ismertetése időnként – Mészáros Sándor remek kifejezésével élve – a „lépéstartás!” tornatanári retorikáját idézte, amely az irodalomelmélet és az irodalomtörténet-írás szakembereinek egymáshoz való viszonyát úgy képzelte el, hogy az előbbieket a korszerű nyugati tudományos eredmények hazai megismertetői, míg az utóbbiak feladata ezek megtanulása és alkalmazása. Ez az elképzelés azonban túlzottan alábecsüli a hazai irodalom-elmélettel foglalkozók szellemi lehetőségeit és képességeit, tévesen ítéli meg elmélet és történetírás egymáshoz való viszonyát, s kissé avult elgondolásai vannak az irodalomtörténet-írás mai gyakorlatairól.³ Amikor tehát írásomban azt igyekszem végiggondolni, mennyiben változott meg az irodalmi kultusz kutatás tudományos kontextusa az elmúlt évtizedben, mit tanulhatna el az újabb irányzatoktól, s miben kellene konfrontálódnia velük, akkor mi sem áll távolabb tőlem, mint a „lépéstartás” retorikájának a használata.

Mivel a kultusz kutatás olyan értelmezői gyakorlat, amely nemcsak a szövegeket és olvasásukat tekinti az irodalom világához tartozóknak, hanem szerzői image-eket, tárgyakat, cselekvéssorokat s a kulturális fogyasztás számos más formáját is – mindazt tehát, amit Paul de Man idegenkedve vagy megvetően az irodalom külpolitikájának nevezett –, azokhoz az irányzatokhoz áll közel, amelyek az irodalom társadalmi beágyazottságát hangsúlyozzák. A kultusz kutatás középpontjában egy analogikusan képzett elvont modell áll – eszerint az irodalmi kultusz a vallási kultusszal analóg, mintegy kvázi-vallási jelenség (mint Dávidházi Péter írta: „legtöbbjük a vallási élet istentiszteleti módzatainak leszármazottja”)⁴ –, mely analógia kezdettől fogva alapvetően meghatározta a kultusz kutatás perspektíváját és fogalomkészletét. Ugyanakkor már a kutatási szempont egyik első bírálata, Fodor Gézáé – mely éppoly kiváló volt, mint e szempont „elsőszülöttje”, Dávidházi könyve –, hangsúlyozta, hogy nem látja tarthatónak a kultuszok endogén leírását, a mentalitás és történeti kontextus „zárójelzését”,⁵ s valóban, a kultusz kutatás későbbi gyakorlata interdiszciplinárisan nyitottnak bizonyult, s más társadalmi cselekvésektől befolyásoltként, körbevettként tárgyalta az irodalmi kultuszokat. Kérdés persze, vajon a kultusz kutatás irodalomtörténet-írása az irodalom történetét írja-e meg, vagy ellenkezőleg, éppen az irodalomról mint irodalomról nincs is mondanivalója. Úgy vélem, a kultusz kutatás szemszögéből nézve e kérdésnek nincs sok ér-

telme. A kérdés olyan perspektívát foglal magában, miszerint az irodalom esszenciálisan meghatározható valami volna – mondjuk például azáltal, hogy a nyelv költői funkciója és kommunikatív funkciója közül az irodalmi szövegekben az előbbi a domináns, vagy azáltal, hogy az irodalom nyelvének mindig tudomása van önnön nyelviségéről, s ez különbözteti meg a nem irodalmi szövegektől. Bármi legyen is a véleményünk az ilyesfajta elméleti álláspontokról, azt kell mondanunk, hogy a kultusz kutatás perspektívájából nézve az irodalomnak nem esszenciális, hanem institucionalista leírása lehetséges csupán.

Talán pontosabb, ha azt mondjuk, hogy a kultusz kutatás felől nézve az irodalomtörténet az irodalom társadalomtörténetét jelenti,⁶ amelynek – Peter Burke megfogalmazását követve – nincs is különösebb szüksége az „irodalom” s főként nincs az „irodalmisság” fogalmára.⁷ A kultusz kutatóra is érvényes Burke kijelentése a társas-használatelvű megközelítésmód interdiszciplináris jellegéről, miszerint ma már nehezen tartható a „művészettörténész” vagy az „irodalomtudós” társadalmilag konstruált identitása – valamennyien művelődéstörténészek vagyunk.⁸ Hasonlóan foglal állást LITERARY THEORY című könyvében Terry Eagleton. Miután bevezető fejezetében sorra veszi – szkeptikus megjegyzések kíséretében – az „irodalom” vagy „irodalmisság” fogalmának meghatározására törő szokásos állításokat, közli irodalomelméletének olvasóival: „*Ha mostantól kezdve az »irodalom« vagy »irodalmi« kifejezést használom, »láthatatlan törlesztel« alá helyezve értendő.*”⁹ A hazai irodalomtudományban Kecskeméti Gábor élt ilyesféle javaslattal, amikor az irodalomtörténész alapvető kérdését, amely még Horváth Iván konvencionalista megfogalmazásában így hangzott: „*kik mikor mit tekintettek irodalomnak?*”, ekként fogalmazta át: „*kik mikor mit tekintettek kicsodának?*”¹⁰ Ha jól látom, Kecskeméti olyasmire céloz, mint Burke: az irodalomtörténésznek nincs különösebb szüksége „az irodalom” (esszencialista) fogalmára, főként, ha olyan időszak szövegeivel foglalkozik, amelynek szereplői nem ismerték e fogalmat.

A kultuszvizsgálatok alapvető analogikus modelljét háromféle alapozó magyarázattal láthatjuk el. Az első – filozófiai antropológiai vagy lélektani kiindulású – magyarázat szerint az ember eredendő szakralitás iránti igényeit kereshetjük a kultuszok mögött, melyek a szekularizáció időszakában már nem vagy nemcsak a tényleges vallások által behatárolt terepen jelentkeznek, hanem más területeken is, például olyan kvázi-vallásos viszonyulásokban, amelyek bizonyos embereket egy-egy ideológiához, politikushoz vagy művészhez kötnek. A második magyarázat középpontjában a nyelvi leszármazás tétele áll: eszerint a nem vallási jellegű kultuszok nyelve és szokásrendje a vallási kultuszok leszármazottja, az előbbieken is fellelhetjük az utóbbiakra jellemző profán-szagrális dichotómiát, s e kultikus nyelv kvázi-vallásos viszonyulást termel. E két magyarázat össze is kapcsolódhat, el is válhat egymástól. A harmadik lehetséges magyarázat szerint a nem vallási jellegű kultuszok egy tiszteletfajta kifejezésére szolgálnak, amely nem egyszerűen egy személyre (vagy személyekre) irányul, hanem e személy alkotásának, tettének, életének vagy életformájának egy közösség által elfogadott jelentésére. E tiszteletfajta az emberi világ hierarchikus elképzeléséhez kötődik: nem önmagával egyenrangúként tekint a tisztelet tárgyára, hanem mint példaszzerűre, magasabb rendűre. A tisztelet kifejezésekor a közösség kulturális emlékezete lép működésbe, olyan nyelvi-viselkedési készleteket, „szótárakat” mozgósítva, amelyek a kulturális emlékezet szerint valaha döntően szagrálisak voltak. Az első két magyarázatot a nem vallási kultuszok erős (tartalmi), a harmadikat gyenge (keret jellegű) analogikus magyarázatának nevezhetjük.

Az erős magyarázatok érvényesülése esetén fennáll a veszélye annak, hogy a kultusz kutató túlzottan ismerősnek tekinti a szeme elé kerülő jelenségeket.¹¹ Az elvont analogikus modell egyként kultikusnak tekinthet 1815-ös és 1997-es eseteket, orosz- és magyarországiakat, művelt professzionális csoportokét és alsó néposztályba tartozókat, anélkül, hogy feltenné a kérdést, ugyanazt jelenti-e a „kultikus” mindezekben az esetekben? Már Max Weber felhívta arra a figyelmet vallásszociológiai írásaiban, hogy ugyanazt a vallást mennyire eltérő módon élik meg az eltérő társadalmi csoportba tartozó emberek, sőt egy radikálisabb szociális konstruktivista azt is állíthatná, hogy nem is „ugyanazt” a vallást éli meg két különböző csoportba tartozó ember, hiszen eltérő világot épít fel a „megélés” során az egyik, illetve másik csoport. Ugyanígyen értelemben különböznek egymástól a kultuszok is. A kultusz kutatók gyakran – az ismerősség pillantásától vezérelve – kevésbé érdeklődnek a kultuszban részt vevők céljai, hitői és identitása iránt, hiszen az erős analogikus modell ezek jó részét megelőlegezi. A résztvevők terveinek és vélekedéseinek értelmezése nélkül túlzottan hasonlítani fognak egymásra a különféle kultuszleírások. Természetesen ellenpéldákra is rá lehet mutatni: Dávidházi Péter nagyszerű mikrotörténeti és lélektani jellegű elemzése Toldy Ferenc szerzői nevének kiválasztásáról vagy Kazinczyhoz való viszonyáról éppen főszerplőjének stratégiáit és identitásának kérdéseit vizsgálta meg.¹²

Egy korábbi tanulmányomban már írtam arról – most csak utalnék rá –, hogy az ismerősség irodalomtörténeti pillantásának ellenszere a történeti antropológiából ismert elidegenítő eljárás lehet: tekintsünk azzal a módszertani előfeltevéssel vizsgált anyagunkra, hogy idegen kultúrából származik.¹³ Az elidegenítés módszertani lépése Michel Foucault-nál is megtalálható,¹⁴ s ugyanő nemcsak emiatt, de diszkurzus-elemzése miatt is kézenfekvő elméleti kerete lehetne a kultusz kutatásnak, amely végül is elsősorban egy „konkrét tevékenységi mezőhöz hozzárendelhető sajátos nyelvhasználati mód”-dal foglalkozik, amelyet „a tevékenységi mezőre sajátosan jellemző szabályok szerveznek”,¹⁵ ugyanakkor e nyelvhasználati módot nagyobb diszkurzusok ellenőrző-osztályozó rendszerének is tekinthetjük. A diszkurzuselemzés a diszkurzusok működésének szabályszerűségeire s a szabályszerűségeket meghatározó lehetőségfeltételekre kíváncsi, arra a mögöttes rendre, amely megszabja, mi gondolható el vagy mi mondható egyáltalán a vizsgált tevékenységi mezőn. Mint Foucault több bírálója is megjegyezte, elemzése szinte semmiféle helyet nem hagy az elemzett diszkurzív alakzatokat használók önleírásainak. A kulturális antropológia Clifford Geertz-féle perspektívája – mely a történeti antropológia legfontosabb ihletője volt – viszont éppen az önleírásokra kíváncsi: arra, hogyan interpretálják önnön cselekedeteikkel (és beszédcselekedeteikkel) a használt kulturális kódokat a cselekvők, s egyben hogyan interpretálják ugyanezzel önnön cselekvésüket is.¹⁶ Az elidegenítés módszertani eljárása is mást jelent Foucault, illetve egy antropológikus szemlélet felől nézve. Foucault genealógiája, bár használja ezt az eljárást a múlt tanulmányozásában, végül is a jelenre kíváncsi, a jelen tudattalanjára – nem véletlenül nevezte történeti tevékenységét „a jelen diagnózisának”.¹⁷ A történeti antropológiában e módszertani lépés ellenben a jelen perspektívájának érvénytelenítésére irányul, függetlenül attól, mennyire tartjuk ezt megvalósíthatónak. Elvileg a kultusz kutatás mindkét javaslatból erőt meríthet.

A kultusztörténeti nagyon „erős” értelmezői perspektíva, s ebből előnyök és hátrányok egyaránt származnak. Ha elolvassuk például Tverdota György remek és alapos könyvét a József Attila-kultusz születéséről,¹⁸ amely sok-sok szerző sok-sok idézetét tartalmazza, az egyes neveket szinte el is felejtjük, s csak a valamennyiük szövegéből fel-

tárt *beszédmódr*ra emlékszünk: a költő és a külvilág szembeállításának, a passióként elmesélt életrajznak, a nélkülözés- és el nem ismertség-mítosznak s a többi hasonló kultikus elemnek az állandóan visszatérő nyelvi formáira. A kultusztörténeti perspektíva, mivel éppen erre a *közös* nyelvre kíváncsi, homogenizál. Tverdota könyvét olvasva azt tapasztaljuk, hogy a kultusz egyberendező „logikája” – az elemzések igazi főszereplőjeként – meghaladja vagy egyenesen termeli a rivális értelmezői csoportok vagy egyének szándékait és értékeléseit. Ha a kultusztörténetet kiegészítjük az egyéni és csoportstratégiákra irányuló aprólékos figyelemmel (akár úgy, ahogyan a mikrotörténelem kutatói teszik,¹⁹ akár úgy, mint mezőleírásaiban Pierre Bourdieu),²⁰ visszanyerhetjük talán, amit el kell veszítenünk az erős, homogenizáló perspektíva következtében.

A kultusz kutatás jelentős erényének látom, hogy elmozdítja az irodalomtörténet-írást önnön kanonikus területei felől a nem kanonikusok felé, legyenek azok az irodalom kevésbé vizsgált használati módjai, helyi jelentőségű szereplői vagy egyes, aprólékosan sosem vizsgált eseményei, melyeknek dinamikájáról semmit sem tudunk. Ady önformálásáról sok minden kiderül abból, hogyan készültek fényképei, s hogyan használta őket;²¹ Juhász Gyula helyi kultuszának működése rávilágíthat az akkori magyar irodalom kulturális topográfiájának némely fontos következményére;²² az Ady halála utáni napnak egyetlen helyszínre (a halottas ágy szobájára) figyelő vizsgálata sokat elmondhat ama világ szociokulturális mozgásairól, amelyben a költő utolsó heteiben élt.²³ E nem kanonikus területek vizsgálata gyakran vagy majdnem mindig átvezeti az irodalomtörténetet valamely más tudományág területére, általában többre is. Ami kultusz kutatásnak indult az imént felidézett tanulmányokban, az önformálás, a kulturális topográfia és a szociokulturális dinamika vizsgálatához érkezett el.

A kultusz kutatás továbbá korábban nem ismert szelíden ironikus irodalomtörténet-szi beszédhez is vezethet, például Porkoláb Tibor munkáiban vezetett is, melyek közül az irodalmi remeték elszaporodásáról szóló historiográfiai esszéjét emelném ki.²⁴ De ugyanezt a szelíd iróniát vélem felfedezni Kalla Zsuzsa kiállításrendezésében is (A KÖRÖMKÉFÉTŐL A BABÉRKOSZORÚIG, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990). Ama kezdeményezése pedig, mellyel mai fiatal íróktól próbált „ereklyéket” gyűjteni, arra mutat, hogy a kultusz kutatás azok közé a ritka irodalomtörténet-szi gyakorlatok közé tartozik, amelyek kapcsolatba kívánnának kerülni az élő irodalommal. A kultusz kutatás hatással volt az elmúlt évtized magyar irodalmára (s ezt nem sok irodalomtörténet-szi irány mondhatja el magáról), például a József Attila öregkori verseit közreadó kötet, a Tsúszó Sándor-oeuvre vagy a *Sárkányfű* Petőfi-száma, úgy gondolom, magán viseli ennek a nyomát, mint ahogy annak a tiszteletnek a formái is, amellyel mai nagy írói felé fordul a hazai kulturális elit. Természetesen ennél is nagyobb hatással volt a kultusz kutatás az irodalomtörténet-írás – és az irodalomkritika – nyelvhasználatára, fogalmi jellegűbbé, ellenőrizhetőbbé és reflektáltabbá téve kijelentéseit. Dávidházi készülő Toldy-könyve, amely valamiféle módszertani enciklopédia is lesz (úgy látom, egyesül benne például a kultusz- és kritikátörténet-írás, miközben találhatunk majd benne pszichohistóriai, mikrotörténeti és az irodalomtörténet-írás narratíváit elemző fejezeteket is) vagy Margócsy István Petőfi-könyve,²⁵ amely előbb a Petőfiről szóló diszkurzust elemzi, s lebontásának korlátaira is rámutat, s csak utána kezd hozzá „Petőfi” diszkurzív felépítéséhez, felkeltheti a szakma historiográfiai érdeklődését is, s annak vizsgálatához vezethet, hogy milyen fikcionalizálási módok, kulcsmetaforák, a korszakolás milyen retorikai hozták létre azt az irodalomtörténeti teret és időt, amelyben és amellyel valamennyien dolgozunk.

Arra, hogy a kultusz kutatás az irodalomnak mint irodalomnak az érzékeléséről is sokat tud mondani, Tverdota György már idézett könyvének azt a részét hoznám példának, amely a kései József Attila-verseknek a kultuszban játszott szerepét elemzi, s arra a következtetésre vezetheti olvasóját, hogy amikor e verseket egy régebbi vagy mai befogadó az életmű legjavának vagy ahhoz tartozónak látja, akkor érzékelésében-értékelésében valójában a kultusz sajátos logikája érvényesül. A kultusz az irodalmi érzékelésben játszott teremtő szerepét emeli ki még határozottabban Margócsy említett könyvének A PETŐFI-KULTUSZ HATÁRTALANSÁGA című fejezete. E fejezet nemcsak azt hangsúlyozza, hogy a kultikus jelleg „a tudományos irodalomtörténeti módszertannak is” szerves alkotóeleme, amitől nem nagyon lehet megszabadulni, hanem egyenesen azt állítja, hogy „az irodalmi kultusz általában... az irodalomhoz való viszonyának egyik legfontosabb, kiküszöbölhetetlen, porából állandóan megélemedő fönixként funkcionáló demiurgoszává vált”.²⁶ Hasonló pánkultikus álláspontot foglalt el Margócsy könyvéről írott kiváló bírálatában Milbacher Róbert is, bár az ő fejtegetése nem az irodalom érzékelésével, hanem a róla szóló beszéddel foglalkozik: „az irodalomról való beszéd retorikai sémái alapvetően... szakrális nyelvhasználati formák szekularizált (ám nem mindenképpen profán!) változatai, s így már minden kultikus intenciót megelőzően eleve kultikus jellegűek, ennyiben tehát az irodalom(kritika) nyelve már önmagában kultikusnak minősíthető”.²⁷

Bár azt hiszem, mindkét utóbb idézett szerző alábecsüli az irodalomról való beszéd nyelvvi lehetőségeit és tényleges sokhangúságát, s egy pillanatra mintha eltekintene az attól, hogy a „kultikus” mást és mást jelenthet különféle szituációkban, mégis nagyon érdekes, ahogyan rámutatnak a kultikus beszéd mód folytonosságára és erejére. Pánkultikus álláspontjuk Northrop Frye tételére emlékeztet, mintegy kiegészítő párja annak. Mint ismeretes, Frye számos művében kifejtette, hogy alapvető nyelvformai *folytonosságot* lát a BIBLIA és a nyugat-európai irodalmak közt, ezek úgy viszonyulnak egymáshoz, mint mikrokozmosz a makrokozmoszhoz: a biblikus (s kisebb részben a görög) mitológia máig befolyásolja, alakítja, rendszerezi az irodalom alkotásait.²⁸ A pánkultikus álláspont valami hasonlót állít az irodalomról való beszéd-ről. Az vitathatatlan, hogy az egykori szakrális nyelvi készletek leszármazottjának láttott kultikus beszéd mód kultúránk leghatékonyabb nyelvi készleteinek egyike, s hatékonyságát éppen folytonosságának köszönheti. Amit azonban ma kultikus szótárnak tartunk, történeti képződmény, s eredetére nézve heterogénnek bizonyul, ha a Peter Burke által kezdeményezett antropológizáló kutatási iránynak, a nyelv társadalomtörténetének a perspektívájából nézzük.²⁹ Tóth Orsolya egy tanulmánya például kimutatta, hogy amikor Toldy Ferenc szövegeiben arról olvasunk, hogy valamely költő rendelkezett a jövőbe látás képességével, hogy hatása „villanyfolyamként” terjedt szét a nemzetben, s két nagy ember közt „titokszerű kölcsönhatás” állt fenn, akkor az irodalomtörténész szerző „olyan nyelvet beszél, amely legitim módon része a korabeli tudományos diskurzusnak”.³⁰ E „nyelv” nem egykori szakrális készletekből, hanem az orvosi és természettudományos szaknyelvből származik, bár mi, mai olvasói hajlamosak volnánk kultikus kijelentéseket látni bennük, mivel e tudományos nyelv és a bázisát adó elméletek számunkra már ismeretlenek vagy nem tudományosak.

A kultusz kutatás furcsa utat járt be két évtized alatt: első szövegeiben alapvető fontosságú volt a kultikus beállítottságnak és nyelvhasználatnak, illetve ellenfogalmának, a „kritikai”-nak éles, általában hierarchikus megkülönböztetése – az analogikus modell mellett a „kritikai” mint ellenfogalom jelöli ki mindmáig a kultusz kutatás perspektíváját –, amelyhez az a remény vagy akarat is társult, hogy az irodalomról való beszéd (de legalábbis az erről folyó szakszerű beszéd) maga mögött hagyhatja kultikus

szakaszát, s kritikaivá, azaz racionálissá, tárgyszerűvé, ellenőrizhetővé válik. Az utóbbi években viszont inkább a kultikuság kiiktathatatlanságáról beszélnek a kutatók. Ugyanakkor a kultikus-kritikai fogalom pár maradt, csak jelentősége csökkent. Már említett, ANTROPOLÓGIA ÉS IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS című tanulmányomban röviden bíráltam e fogalom párnak a kultusz kutatásbeli értelmét, most inkább azt vizsgálom meg, milyen kulturális logika működhett e fogalom pár bevezetésekor. Az iménti Frye-bekezdés felől nézve például az irodalomról szóló (szakszerű) beszéd remélt kritikaivá válása a folytonosság megszakítását jelentette volna, pontosabban, ha Frye-nak igaza van, akkor egyben az irodalomértelmezésnek az irodalom folytonosságától való elszakítását is. Lehetséges, hogy úgy is le lehetne írni – luhmannianus módon – a kultusz kutatás „kritikai” vállalkozását, mint egy társadalmi részrendszer differenciálódásának (a szomszédos részrendszerektől való eltávolodásának) egy szakaszát.

Ahhoz, hogy másfelől is láthassuk a kultikus-kritikai fogalom párt, érdemes talán egy pillanatra elidőzni a szekularizáció kategóriájánál, amely – mint láthattuk – döntő fontosságú fogalma a „kultikus” legelterjedtebb meghatározásának. A szekularizáció leg-
elemibb szinten az időfelfogás változásfolyamatát jelenti: míg valaha az emberek olyan világban éltek, amelyben megkülönböztették a szekuláris (e világi, mindennapi) és spirituális időt (az örökkévalóság idejét), s úgy vélték, hogy egyes társadalmi gyakorlatok (beleértve a nyelvhasználatot is) és intézmények kötődnek az örökkévalóság idejéhez, míg mások lényegében szekulárisak, addig a modernitás társadalmi (egyre inkább) már csak egyféle, homogén, lineárisan előrehaladó, szimultán, szekuláris időben élnek. Charles Taylor szekularizációról szóló tanulmányában az előbbi társadalmakat hierarchikus, közvetett hozzáféréstől társadalmaknak nevezi, míg az utóbbiakat horizontális, közvetlen hozzáféréstől társadalmaknak nevezi, míg az előbbiekben az egyes ember közvetítő intézményeken keresztül kapcsolódott nagy egészekhez (például egyházközségén keresztül az egyházához, a misén vagy a papnak mint közvetítőnek történő gyónáson keresztül az Istenhez), míg az utóbbiakban úgy gondoljuk, hogy az egyén közvetlenül, közvetítő intézmények nélkül állhat kapcsolatban e nagy egészekkel (például állampolgárként az állammal). „*A modernitás egyebek között társadalmi képzeletünket is forradalmasította: a közvetítés e formáit a perifériára száműzte, és elterjesztette a közvetlen hozzáférés képzeit*” – írja Taylor.³¹ Különbségtételei felől nézve a kultikus-kritikai fogalom párt, azt mondhatjuk, hogy a kultusz egy hierarchikusan elképzelt világ közvetítő intézményének látszik, amely a magasabb rendű időhöz tartozik, beékelődve a szekuláris időbe, a „kritikai” törekvésben pedig a szekularizáció kulturális logikája működik, amely homogénné tenné az időt, horizontálissá a társadalmat, s a kultuszt mint közvetítő intézményt a perifériára száműzné.

A kultuszok eszerint – struktúrájukban hasonlóan, mint a „*lieu de mémoire*”-ok Pierre Nora híres írásában, amelyre még visszatérek – a nem modern nyomai a modern társadalomban, a szakrális nyomai a nem szakrális világban, ám nem érintetlen, hanem a modern gyakorlatok által kisajátított nyomai, amelyek ugyanakkor mégis őriznek valamit a nem modernből, a hierarchikus világból, a szakralitásból. A kultusz kutatók közül a kultusznak ilyesfajta szemlélete, azt hiszem, Dávidházi Péter munkáit jellemezte leginkább. Az ő megfogalmazásai néha Victor Turner communitaselméletét idézik fel: „*az irodalmi kultuszok történetében gyakran megfigyelhetjük, hogy felekezeti és társadalmi senki földjeként kínálnak közös szertartási alkalmat olyanok számára, akiket a társadalmi rend egyébként elkülönít egymástól*”.³² A rítusokat elemző Turner, aki a társadalmi kapcsolatok két alaptípusát, a társadalom strukturált, szabályozott világát, illetve a communitasnak a rítus során létrejövő, általában időleges, spontán, nem strukturált közösségét meg-

különböztetve úgy jellemzi a rítusokat, hogy azokban felfüggesztődnek a társadalom szabályai, s a *communitas* feltör a struktúra résein, egyrészt felmutatva az emberi közösség szerveződésének egy utópikus lehetőségét, másrészt viszont (lezárultával) megerősítve a struktúrát.³³ Dávidházi, például az iménti idézetben, hasonló *communitas*-ként láttatja a kultuszok „*senki földjét*”, amely időlegesen kikerül a társadalmi rend szabályai alól. Talán mondanom sem kell, ez a szemlélet, annak ellenére, hogy hangsúlyozza a kultuszok a struktúra fenntartásában betöltött szerepét, feszültségben áll az olyan foucault-iánus pillantással, amely társadalmi fegyelmező intézménynek látja a kultuszokat.

Bár a kritikai kultúrakutatás (*cultural studies*) elsősorban kortárs jelenségekkel foglalkozik,³⁴ s nem történetiekkel, perspektívájának némely eleme érdekes lehet a kultusz kutatás számára is. Akárcsak a kulturális antropológusok, a kritikai kultúrakutatók is a kultúra tág fogalmával dolgoznak, amelyben a magaskultúra csak egy a társadalomban felismerhető kulturális rendszerek közül, méghozzá olyan rendszer, amelynek társadalmi funkciója, kiterjedése, a többi rész-kultúrához való viszonya nagyon sokat változott az elmúlt kétszáz évben. Mivel a kultusz kutatók többnyire magaskultúrához tartozó jelenségeket vizsgálnak, méghozzá gyakran olyan társadalmi pillanatokot, amelyekben a magaskultúra termékei nem magaskulturális térben működnek, érdemes számot vetniük ezzel a változással. Figyelemre méltó lehet az is, hogy a kritikai kultúrakutatók konfliktuózus terepnek látják a kultúrát, érdekek és életformák állandó küzdelme színterének. A kultusz kutatók leírásai ennél jóval szelídebbek. Csak-hogy – mondjuk foucault-iánus nézőpontból tekintve³⁵ –, például a XIX. század második felében, a kultuszok társadalmi fegyelmező intézménynek is látszhatnak, kommunikációs csatornának, amelyen keresztül a kulturális elit „megszelídíteni” és homogenizálni igyekszik (akárcsak sok más intézményen keresztül) a társadalmat. A kultuszok a társadalom világának alapvető tagolását érintik: a teret, az időt, a hatalmat, az identitást, s azt is mondhatjuk róluk, hogy kimondatlan céljuk a kultuszokba bevont egyéb társadalmi csoportok akkulturációja és egy másik kultúrával való ellátása volt (és – bár enyhébben – maradt). A kultusz kutatásnak, a kritikai kultúrakutatás felől nézve legalábbis, sokkal többet kellene foglalkoznia a hatalom kérdéseivel, a kultúra politikai jellegével. Ugyancsak nem ártana néhány feminista kérdésvetés befogadása sem a kultusz kutatásnak (bár tisztában vagyok vele, hogy alábbi javaslataim messze alulmaradnak bármely feminista megközelítés igényein). Elgondolkodtató, hogy többet tudunk a kultikus események tárgyairól, mint arról, milyen szerepeket szabtak ki a nők számára, s hogyan értelmezhető a férfi- és nőszerepek egymáshoz való viszonya a kultuszokban. Tudtommal arra sem irányultak eddig vizsgálódások, milyen különbségek vannak a magyar kultúrában nők és férfiak kultuszai között, s milyen a női kultuszok történeti dinamikája. Érdekes lenne tudni azt is, milyenek voltak más magyarországi etnikumok elitcsoportjainak kultikus eseményei és szövegei ugyanabban az időszakban, amelynek magyar kultuszairól már sokat tudunk.

Pierre Nora EMLÉKEZET ÉS TÖRTÉNELEM KÖZÖTT című esszéje, mely a *LES LIEUX DE MÉMOIRE* című könyvsorozat első kötetének előszavaként jelent meg első ízben,³⁶ élesen szembeállítja az emlékezet és a történelem(írás) fogalmát. Az előbbi közösséghez kötöttnek, spontánul időszerűsítőnek nevezi, amely a jelent öntudatlanul egybemossa az ősök idejével, míg az utóbbi mindenkihez és senkihez sem tartozó, reflektív, elemző és kritikai szellemtől áthatott. „*A történelem középpontjában egy, a spontán emlékezetet romboló, kritikus szellem dolgozik*” – írja. Nem kétséges, hogy Nora felől nézve a kultikus-kritikai fogalompár utóbbi tagja a történelemhez tartozik: romboló szellem – a kul-

tusztörténet-írásról szóló historiográfiai tanulmány pedig még inkább az. A kultuszok viszont „*lieu de mémoire*”-ok: annyiban különböznek az emlékezettől (röviden összefoglalva), hogy akaratlagosak, s nem egy emlékezettársadalom jelenségei, hanem szakrális „helyek” egy nem szakrális világban, szertartások egy szertartások nélküli társadalomban. Az „*emlékezet helyei*” köztes pozíciót foglalnak el az így felfogott emlékezet és történelem között – akárcsak a kultuszok. Nora kutatási javaslatához csatlakozva azt mondhatjuk, hogy a kultuszok részei egy nagyobb halmaznak, egy-egy közösség „*lieu de mémoire*”-jai rendszertelen rendszerének, vizsgálhatók tehát e nagyobb halmaz egészéhez és más részeihez viszonyítva is.

A kultuszkutatók számára különösen érdekes lehet Nora írásának az az állítása, miszerint volt egy időszaka a francia társadalomnak, amikor a történelem(írás) még nem „*romboló szellemként*” működött benne, hanem a nemzet mint emlékezetközösség egyik létrehozójaként. Ez az időszak – Nora szerint 1827 és 1933 között – nagyjából megfelel annak a periódusnak, amelyre a magyar irodalom történetében a kultusz kutatás figyelme kiterjed. Magyarországon a Hofer Tamás és munkatársai által rendezett MAGYAROK KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT című néprajzi múzeumbeli 1994-es kiállítást ihlette Nora koncepciója és grandiózus kötetei; a kiállításhoz kapcsolódó kutatások eredményei önálló tanulmánykötetben is megjelentek.³⁷ Hofer szerint a kiállítás úgy akarta bemutatni a magyar nemzeti jelképtár különféle elemeit, hogy láthatóvá válják a kisajátítások játéka, hogy e jelképek – mondjuk Attila hun király alakja vagy a kopjafa – nem rendelkeznek stabil jelentéssel és használati szabályokkal, hanem a megújuló – politikai, kereskedelmi vagy használati tárgyakon történő – kisajátítások során folytonosan elmozdulnak, használat- és jelentésváltozatokat hoznak létre, más és más területeket kapcsolva be a jelentésképzésbe.³⁸ Ha meg akarjuk mondani, hogy a nemzeti jelképtár valamely eleme mit jelent, használatának, kisajátításainak történetére kell rámutatnunk. Hofer elgondolása tehát egyrészt az egyes jelképek állandó elmozdulásaira hívja fel a figyelmünket, másrészt arra, hogy a jelképek összessége rendszerszerű, bár folytonosan bővülő-szűkülő-változó halmaz.

Bizonyára sok irodalmi kultusz része – vagy valaha része volt – ennek az elképzelt (s a társadalom különféle generációi, csoportjai által nyilvánvalóan másként és másként elképzelt) nemzeti jelképtárnak, más kultuszok viszont nem. Az irodalmi kultuszok gyakorta használják mint rendelkezésre álló készletet e nemzeti jelképtárat. A Petőfi-kultusznak bizonyára azért nagyobbak a társadalmi esélyei, mint mondjuk Juhász Gyula kultuszának, mert jó néhány nemzeti jelkép nagyon erősen kötődik Petőfi alakjához. Minden okuk megvan tehát a kultuszkutatóknak arra, hogy alaposan megvizsgálják az általuk kutatott egyedi jelenségek kapcsolódási módjait ehhez az elképzelt nemzeti jelképtárhoz, s ugyanilyen inspiratív lehet számukra Hofer kiállítási módszerre is, amely kisajátítások játékaként mutatta be a jelképeket. Érdekes volna feltenni azt a kérdést is: rendszerszerű-e (vagy rendszerszerű volt-e) az irodalmi kultuszok halmaza? Ismereteim szerint mindeddig egyedül Tverdota György már többször hivatkozott könyvének panteonizáció-alfejezete próbált e kérdésre választ adni. A részletesebb válaszhoz összehasonlító vizsgálatokra volna szükség, s bár különös módon ilyenekkel a kultusz kutatásban eddig nem nagyon találkozhattunk, gondolom, előbb-utóbb elérkezik ennek az ideje is.

Nem hinném, hogy arra kellene törekednünk, hogy a fenti bekezdésekben tárgyalt különféle elméleti javaslatokat és szótárakat szintézisben egyesítsük; ez nem is volna lehetséges. Nora koncepciója például nem érzékeny a hatalom kérdésére, mások viszont hangsúlyozzák, hogy a megemlékezési szertartásokban a résztvevők között gyak-

ran egyenlőtlenül oszlik el a hatalom. Bernard Lepetit-nek az 1960-as, 70-es évek francia történetírására tett megállapítása Foucault elemzéseire valószínűleg éppúgy igaz, mint például a mentalitástörténetre: nem vették komolyan a történelem szereplőit. A mikrotörténet-írás viszont éppen a szereplők stratégiái iránt érdeklődik. Turner komunitástézise felől nézve a kultuszok az emberi kapcsolatok időleges-utópikus formájának tűnhetnek, a kritikai kultúrakutatás látószögéből társadalmi fegyvelmező intézményeknek. E különböző megközelítésmódok tehát nem összeegyeztethetők. Inkább eltérő tudományos perspektíváknak érdemes tekinteni őket, amelyek más és más „látják” ugyanazt az anyagot vizsgálva, s amelyekkel ki tudjuk egészíteni irodalomtörténeti, kultusz-kutatói gyakorlatunkat.

Jegyzetek

1. Hans Robert Jauss: HORIZONTSZERKEZET ÉS DIALOGICITÁS. Ford.: Kulcsár-Szabó Zoltán. In: ÚÓ: RECEPCIÓELMÉLET – ESZTÉTIKAI TAPASZTALAT – IRODALMI HERMENEUTIKA. Osiris, 1997. 313.
2. Bóky Antal: PAUL DE MAN ÉS AZ AMERIKAI IRODALOMTUDOMÁNYI DEKONSTRUKCIÓ. In: Paul de Man: ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIA. Janus/Osiris, 2000. 216.
3. Vö. Hász-Fehér Katalin: AZ ÁNGOLY KERT ÉS A KÍNAI ENCIKLOPÉDIA. *BUKSZ*, 2002/2. 146–155.
4. Dávidházi Péter: „ISTEN MÁSODSZÜLÖTTJE”. A MAGYAR SHAKESPEARE-KULTUSZ TERMÉSZETRAJZA. Gondolat, 1989. 28.
5. Fodor Géza: EGY IRODALOMKUTATÁSI SZEMPONT ELSŐSZÜLÖTTJE. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991/2. 207.
6. Teljesen egyetértek Lakner Lajos IRODALMI KULTUSZ, IDENTITÁS, LEGITIMÁCIÓ című tanulmányának első fejezetével abban, hogy a kultusz-kutatásnak még erősebben el kellene mozdulnia a történeti szociológiai megközelítés vagy a társadalomtörténet-írás felé. Gondolatmenetének további részeivel viszont inkább vitáim volnának. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): AZ IRODALOM ÜNNEPEI. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001. 148–169.
7. Peter Burke: A MŰVÉSZET TÁRSADALOMTÖRTÉNETE VAGY A KÉPEK TÖRTÉNETE. *BUKSZ*, 1991/4. 464.
8. Úó: AZ OLASZ RENESZÁNSZ. Osiris, 1999. 13.
9. Terry Eagleton: A FENOMENOLÓGIÁTÓL A PSZICHOANALÍZISIG. Ford.: Szili József. Helikon, 2000. 17.
10. Kecskeméti Gábor: PRÉDIKÁCIÓ, RETORIKA, IRODALOMTÖRTÉNET. Universitas, 1998. 242.
11. Az ismerőség veszélyéről a történetírásban lásd: Quentin Skinner: JELENTÉS ÉS MEGÉRTÉS AZ ESZMETÖRTÉNETBEN. In: Horkay-Hörcher Ferenc (szerk.): A KORA MODERN POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET CAMBRIDGE-I LÁTKÉPE. Tanulmány, Pécs, 1997. 27.
12. Dávidházi Péter: EGY SZERZŐI NÉV KIVÁLASZTÁSA A REFORMKORBAN. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1997/1–2. 123–129. Úó: „ISZONYODÁM ENMAGAM ELŐTT”. EGY ÍRÓI OIDIPUSZ-KOMPLEXUM DRÁMÁJA. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): KEGYELET ÉS IRODALOM. KULTUSZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997.
13. Takáts József: ANTROPOLÓGIA ÉS IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS. *BUKSZ*, 1999/1. 38–47.
14. Foucault archeológiájában a történeti fogásként is értett diszkontinuitás alapvetően fontos. Lásd: Michel Foucault: A TUDÁS ARCHEOLÓGIÁJA. Ford.: Romhányi Török Gábor. Kalligram, 1994/2. 18–29.
15. Foucault hazai befogadása több évtizedes történet: Józsa Péter itt idézett dis[z]kursus-meghatározását Erős Ferencnek, a MIA SZERZŐ? fordítójának jegyzetéből vettem: *Világosság*, 1981/7. Melléklet, 26. Újabb, kiegészített magyar kiadása: Michel Foucault: NYELV A VÉGTELENHEZ. Vál.: Sutyák Tibor. Debrecen, Latin Betűk, 2000. 119–145.
16. Lásd például: Clifford Geertz: SŰRŰ LEÍRÁS. ÚT A KULTÚRA ÉRTELMEZŐ ELMÉLETÉHEZ. In: Vári András (vál.): MISSIONÁRIUSOK A CSÓNAKBAN. ANTROPOLÓGIAI MÓDSZEREK A TÁRSADALOMTÖRTÉNETBEN. Akadémiai, 1988. 54. Vö. Takáts: i. m. 41–42.
17. Lásd erről a kérdésről Takács Ádám kiváló tanulmányát: MICHEL FOUCAULT ÉS A TÖRTÉNE-

LEM TAPASZTALATA. Századvég, 1998. Tél. 143–166. A szerző szerint a genealógiai módszer elkerüli a prezentizmus veszélyét. Bár jóval kevésbé vagyok tájékozott akár Foucault, akár a róla szóló szakirodalom szövegeiben, mint a szerző, nekem eziránt vannak kételyeim.

18. Tverdota György: A KOMOR FELTÁMADÁS TITKA. A JÓZSEF ATTILA-KULTUSZ SZÜLETÉSE. Pannonica, 1998. Róla írott rövid recenzióm: *Élet és Irodalom*, XLIII. évf., 47. szám, 17. (1999. november 26.)

19. A mikrotörténet-írásról már idézett *BUKSZ*-beli dolgozatom óta – melyben néhány idevágó tanulmányra is hivatkoztam – több fontos szöveg is megjelent: Giovanni Levi: A MIKROTÖRTÉNELEMRŐL. In: Sebők Marcell (szerk.): TÖRTÉNETI ANTROPOLÓGIA. Replika-könyvek, 2000. 127–146.; Hans Medick: MIKROTÖRTÉNELEM. In: Thomka Beáta (szerk.): NARRATÍVÁK IV. Kijárat, 2001. 53–63., továbbá a *Századvég* című folyóirat 1999. téli számának három tanulmánya.

20. Bourdieu-nek már jó ideje több mező-elméleti tanulmánya olvasható magyarul is. Ezek közül az irodalomtörténetészek számára az *ALAPELVEK A KULTURÁLIS ALKOTÁSOK SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ* című elméleti-módszertani összefoglalás lehet a legérdekesebb: in: Wessely Anna (szerk.): A KULTÚRA SZOCIOLÓGIÁJA. Láthatatlan Kollégium–Osiris, 1998. A gyenge fordítás ellenére a *MARTIN HEIDEGGER POLITIKAI ONTOLÓGIÁJA* című kötetkéből megtudhatjuk, hogyan írja le egy konkrét társadalmi mező mozgásait Bourdieu: József György Múhely, 1998.

21. Kovács Ida: A FÉNYKÉP MINT DOKUMENTUM ÉS/VAGY EREKLYE. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): TÉNYEK ÉS LEGENDÁK, TÁRGYAK ÉS EREKLYÉK. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1994. 26–29.

22. Lengyel András: KULTIKUS BEÁLLÍTÓDÁS ÉS IRODALOMSZOCIOLÓGIAI FUNKCIÓK. AZ 1923-AS SZEGEDI JUHÁSZ GYULA-JUBILEUM NÉHÁNY TANULSÁGA. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): AZ IRODALOM ÜNNEPEI. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001. 231–236.

23. W. Somogyi Ágnes: KÉPZŐMŰVÉSZEK ADY ENDRE HALOTTAS ÁGYÁNÁL. In: Láng József (szerk.): TEGNAPOK ÉS HOLNAPOK ÁRJÁN. 1977. 361–416.

24. Porkoláb Tibor: A PARNASSZUS REMETÉI. EGY VIRULENS TOPOSZRÓL. *Új Holnap*, 1998. május. 49–54.

25. Margócsy István: PETŐFI SÁNDOR. KÍSÉRLET. Korona, 1999.

26. Uo. 15.

27. Milbacher Róbert: EGY SIKERES KÍSÉRLET TA-

NULSÁGAI RÓL ÉS VÁRHATÓ KÖVETKEZMÉNYEIRŐL. MARGÓCSY ISTVÁN: PETŐFI SÁNDOR. KÍSÉRLET. *Jelenkor*, 2000/12. 1262.

28. Lásd például: Northrop Frye: *AZ IGE HATALMA*. Európa, 1997. 8., 10.

29. Peter Burke: INTRODUCTION. In: Peter Burke–Roy Porter (ed.): *THE SOCIAL HISTORY OF LANGUAGE*. Cambridge University Press, 1987. 1–20.

30. Tóth Orsolya: „TITOKSZERŰ KÖLCSÖNHATÁS”. TOLDY, VÖRÖSMARTY ÉS A MAGNETIZMUS. In: Takáts József (szerk.): VÖRÖSMARTY ÉS A ROMANTIKA. Pécs, 2001. 136.

31. Charles Taylor: A SZEKULARIZÁCIÓ VÁLTOZATAI. Ford.: Kappanyos András. 2000, 1995. május. 9.

32. Dávidházi Péter: „ISZONYODÁM ENMAGAM ELŐTT”. EGY ÍRÓI OIDIPUSZ-KOMPLEXUM DRÁMÁJA. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): KEGYELET ÉS IRODALOM. KULTUSZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. 1997. 207.

33. Victor Turner: LIMINALITÁS ÉS COMMUNITAS. In: Zentai Violetta (szerk.): POLITIKAI ANTROPOLÓGIA. Láthatatlan Kollégium–Osiris, 1997. 51–63. E tanulmánygyűjteménynek több szövege is érintkezik a kultusz kutatás problémáival, különösen Paul Connertoné: MEGEMLÉKEZÉSI SZERTARTÁSOK. Uo. 64–82.

34. Simon During: A KRITIKAI KULTÚRAKUTATÁS TÖRTÉNETÉRŐL. *Replika*, 17–18. 1995. június. 157–180.

35. Ezúttal a hatalom mikrofizikájáról szóló Foucault-passzusokra gondolok, például a FELÜGYELET ÉS BÜNTETÉS sokat idézett részében. E részlet jobb magyar fordítását Klaniczay Gábor tól, a műről és fordításáról szóló bírálatát függetlenül: *BUKSZ*, 1991/1. 34. A SZEKULARIZÁCIÓ TÖRTÉNETÉBEN is olvasható egy hosszabb eszmefuttatás a hatalom kérdéséről: *Atlantisz*, 1996. 94–99. Ugyanígy a már hivatkozott *NYELV A VÉGTELENHEZ* című válogatásban is: *A HATALOM MIKROFIZIKÁJA*. I. m. 307–330.

36. *Aetas*, 1999/3. 142–157. Lásd továbbá K. Horváth Zsolt ismertetését Nora vállalkozásának fogadtatásáról: *AZ ELTŰNT EMLÉKEZET NYOMÁBAN. PIERRE NORA ÉS A TÖRTÉNETI EMLÉKEZETKUTATÁS FRANCIA LÁTKÉPE*. Uo. 132–141. Kiváló írásával egy ponton nem értek egyet: én egyáltalán nem látom Nora koncepcióját a posztmodern gondolkodáshoz hasonlóknak.

37. Hofer Tamás (szerk.): *MAGYAROK KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT. Néprajzi Értesítő*, 1995.

38. Hofer Tamás: KIÁLLÍTHATÓK-E A MAGYAR „EM-LÉKEZET HELYEI”? *BUKSZ*, 1994/4. 465–470.

Halasi Zoltán

AZ ÉLŐ VAJDÁHOZ

I

Ne hidd, hogy nincsenek csodák, felejtse Ginát,
föltámadtál, nem hagy nyugton a nyers jó.
Igen, előre is pörög az élet nevű orsó,
nemcsak az emlékezés kataraktáin át
bukdos visszafelé az emlékezés lazaca,
hogy ívjon egy nagyot a „miért volt, ha nincs?”-ben.
Tekints magadra: állapítsd meg, elmúlik-e minden,
avagy kivételképpen a költőnek is lehet malaca.
És ne kezdj fájni újra, kedves mélabú-akarnok.
Ne törj a sivár bizonyosra. Inkább a vásárcsarnok
emeletén támaszd a borkimérés pultját és figyeld,
mit tesz a tülekvő turistával egy ilyen ún. örök hely:
kapdos műnépi rongy után, tokajinak issza a csigert,
steaknek fal oldalast; adekvát módon él. Na és ha tökfaj.

II

Nem ismerted a franciákat, a hús-vér sorok
mestereit, a testi zenét,
a finom sebet, az alélás-, lankadásnak
kitett szívet, a rejtett halál
még rejtettebb nesztét.

Ami jutott: német romantika, csupa elnagyolt
dualitás és dichotómia,
szilánkos gondolati váz, nemlét fodrozta
lengécske vágy lepelben;
vereségekre sarkallt álomparipa.

És ott sajognak verseidben a szellem
amputált tér-végtagjai, a kiskultúrák
feszítvány-, sőt szárnyhiányai, a csökkentléptékűség
(pusztulásriadalmak folyománya),
a történelmi tor- és szekatúrák.

Megváltás? A neked való női ideáltípust
ahhoz túlságosan szeretted, hogy a
férfi fölötti férfival helyettesítsd;

magad helyett hogy Jézust megfeszítsd
és jótéteményeit esedezd

cserébe. Védtelen lettél, nem megváltott.
A keleti megsemmisülés-tan se rántott
magával. Fejletlen voltál, misztikátlan,
legfeljebb saját stigmádból, akárha sziklából
fakadtak nedvek és klisék.

De szökőkúthangú kérdéseid monoton
morájában, apa a fiában, zene az iramában,
gyönyörködik a forrás,
a gyermek szólamában örömet merítkezik
a rutin felnőtt szenvedésyakorlás.

JELENLÉT

A fák tövében észrevétlenül növő árny
elém hoz valakit, akit nem ismerek.
Valószínűtlen hosszú, csontos ujjai
viharvert diplomatatáskát szorongatnak,
ügynöknek álcázza magát a lakli,
zenélő öngyújtókkal házal, úgymond;
orrbozontjából jégcsapok fityegnek.
Egyszer már eljött értem, ezzel ámít
(hiszem is, nem is), de, maga sem érti,
erőt vett rajta a meggondolás.
Huzat és hamu ikertestvérek öröktől,
ezt recsegi (gyors témaváltás),
miközben vécépapírból sodort
fidibuszt forgat füle tölcsérében. –
Hogy varjak voltak-e a csakhamar
két irányban szaporán kicsapó
fekete lángnyelvek vagy inkább tollboák?
Mindenesetre zengtek.
A nézés helyén szemcsés csillámlás.

Mann Lajos

VARIÁCIÓK EGY RILKE-VERSRE

Barátomnak, Varga Domokosnak

Kedves Dombi! Mikor a múlt év szeptemberében, találkozásainknak egy nyári holszezonját követően, Magdus felhívott, hogy bent fekszel a klinikán, és jó lenne, ha meglátogatnálak, ijedten kérdeztem tőle, mi történt. Hisz a nyár elején semmi jelét nem láttam még rajtad betegségnek. Étvágytalanná váltál, felelte, emésztési zavaraid támadtak, és a körzeti orvos megállapította, hogy májrákod van. – Biztos ez? – hebegtem. – Sajnos, az. – És mennyire előrehaladott? – Azt mondták, már megfordíthatatlan. A körzeti orvos nemrégiben temette az apját, akit három hónap alatt vitt el ugyan ez a kór.

Elszorult torokkal léptem be a klinika kapuján, és haladtam fölfelé a lépcsőn. Nem egy közeli hozzám tartozótól kellett már megválnom, de velük többnyire *megúsztam* a végső szembenézést. Apám, aki időskorban halt meg, és végéhez közeledvén kiköpte a kórházban a szájába erőszakolt orvosságot, nem volt már magánál, mikor utoljára láttam. Anyámat, aki három évvel élte őt túl, eszméletlenül találtam otthon egy este, s a kórházban töltött három nap alatt sem tért többé magához. Ugyancsak idős és szeretett nagybátyámtól sem *kellott* búcsúznom, mert amikor késő este azzal hagytam a kórházi ágyán, hogy másnap folytatjuk a félbehagyott témát, egyikünk sem sejtette, hogy aznap éjjel meghal. Halálba induló anyai nagyapámnak ugyan még elért egy túlvilági pillantása, annak erejét azonban tompította a sárgasága miatt közénk helyezett üvegfal, no meg az idő. Csak tizenhét éves korában meghalt húgom több hétig tartó gyötrődésének emléke kísért elevenen még ma is. Az a kesernyés kis gúny a hangjában, s a kínlódó mosoly, mellyel tompa hangon feltett suta kérdésekre válaszolt: „Szarul, de büszkén.” Barátaim közt is jócskán aratott a halál, s közülük bizony hárman is „tragikus hirtelenséggel” távoztak, anélkül, hogy tőlem búcsút vettek volna.

Nem túl hízelgő adat rám nézve.

És most nekem, elgyávultnak, egyik legrégebb és legközelebbi barátomtól kell búcsúznom, akinek, még fel sem mértem, mit köszönhetek. Belenézni abba a szem-párba, melyben már ott a benne készülő, és félelem nélkül állnom a tekintetét.

Nem figyeltem meg, hogy hány ágy van a kórteremben, de téged egyedül találalak benne, az egyik ablak melletti ágyon. Ugyanolyan enyhén megemelt tartásban feküdtél, amilyenben az utóbbi években dolgozni szoktál. Most is valamilyen kéziratot javítottál finom hegyű ceruzáddal. Mikor megláttál, félretetted, és üdvözlés, helykínálás után rögtön rátértél a tárgyra: – Gondolom, a betegségemről már elmondta Magdus a lényegét. Emberi számítás szerint néhány hónapom van hátra: a *végjáték*. – Ezt a szót egy kicsit megnyomtad, de nem érzelmesen, csak úgy, idézőleg. Hangod tárgyilagosan, nyugodtan csengett. Bozontos szemöldököd alól kissé komor, de inkább elgondolkodó tekintet kapcsolódott az enyémbé.

– Én a pályát megfútottam, a próbát is megálltam valahogy, nincs, amiért féljek a haláltól. Úgy érzem, már nem is félek. Hogy végig így lesz-e, nem tudom. Más a ha-

lál, és más eljutni addig. De nem szándékozom tétlenül várni. Tudok dolgozni, fájdalmaim egyelőre nincsenek. Később lehet, hogy lesznek, de csillapítóval talán sikerül elnyomni annyira, hogy ne legyek egészen munkaképtelen. Ezt a kis cikksorozatot feltétlenül rendbe szeretném még rakni – mutattál az érkezésemkor félretett kéziratra, a JÁTSZÓTÉR című tréfás vers- és mondóka gyűjtemény egyik anyagára.

– Fölösleges kínzásoknak nem fogom magamat alávetni, ezt Magdussal otthon megbeszéltük. Három-négy nap múlva hazamegyek, addigra minden vizsgálat eredménye meglesz. Nem várok csodát. Talán a karácsonyt megérem még, lehet, hogy a jövő évet is. Az alatt szép lassan leadok úgy tizenöt kilót. A jövő hónapban lesz a hetvenkilencedik születésnapom. Akkor még nem fog túlságosan meglátszani rajtam. Összegyűlik az egész család. Te mint tiszteletbeli családtag bizonyára ott leszel. Azonkívül is meglátogathatsz néha, de ne túlságosan gyakran... És csak röviden! – tetted hozzá azzal a ravaszdi nyomatékkel, amellyel esténként „kiutáltál” olykor, amikor túlságosan le találtam tenni a kisszéket. „Te, Anyja!” – fordultál ilyenkor Magdushoz, akivel élénk társalgásba merültünk. – „Hol is van az az orvosságom, amit közvetlenül elalvás előtt szoktam bevenni?” Elvigyorodtam. Te pedig, látván, hogy veszem a lapot, már nyúltál is a félretett kézirat után... Minden szomorúságom ellenére megkönnyebbült szívvel, mármár diadalérzéssel jöttem el a klinikáról. S ez az érzés azóta sem tágit tőlem. Pedig minden jóslat beteljesedett, kivéve a három hónapot, mert abból nyolc lett. De jött a gyöngeség, és jött a fájdalom s a fájdalom eltompulása. Ám nem a léleké, a szellemé! O, micsoda végjátéknak lehettem tanúja! Nem túl gyakori tanúja – szót fogadtam. Csak annyiszor mentem el, amennyi az egyre szembeszökőbb átlényegülés riadalom nélküli tudomásulvételéhez kellett. És a teljesítményéhez. Mert az nőttön-nőtt. S a belső csodához ezúttal külső csoda járult: a társadalom megmozdult, és nem hagyta, hogy rajtad is beteljesüljön a nemzet kiválóinak oly gyakori sorsa: a síron túlra halasztott elismerés. Márciusban megkaptad a Kossuth-díjat, s így abban a tudatban élhetted végnapjaidat, hogy feleségedet az amúgy is súlyos próbán túl nem terheli az anyagi gond is. A kiadód az életműsorozat még hiányzó kötetei közül mind a hatot megjelentette ebben az évben. És te át is javígtattad mindet, sűrűn belenyúlva a korábban már megjelent szövegekbe. Nem volt kivétel a KUTYAFÜLŰEK sem, amelyet ezúttal két tündéri leány unokád szebbnél szebb gyermekrajzai díszítenek.

Mit tegyek még hozzá? Hogy eközben újságírók, filmesek jártak a lakásotokban, s te végtelen odaadással vállaltad a megnövekedett fáradságokat, mert jól tudtad, hogy többről van szó, mint a magad haláláról? Igen, te, aki fél lábbal már a sírban voltál, feladatodnak érezted, hogy minden lehetséges módon megmutasd magad. Ha valaki csak annyit tesz, hogy bemegy egy könyvesboltba, s rápillant a FIÚKÉVALYA most megjelent kötetének hátlapfotójára, rögtön megérti, miről beszélek. De ennek láttán se higgye azt senki, hogy otthonodat ezekben a hónapokban valamiféle síri hangulat töltötte be. Bár önkéntes ápolóidon túl minden barátod csak egyszer-kétszer látogatott meg, hogy kímélje nyugalmaidat, szinte egy napod sem telt el látogató nélkül. És te mindenkire tudtál figyelni, behelyezni magad az életébe. Énvelem is előszedetted a félkész drámafördításon, s bámulatos, milyen finom észrevételeket őriznek az átjavított oldalak.

„Nono! Egy kicsit sok is már a jóból!” – vélem hallani a hangodat. „Nem én vagyok az egyetlen, aki hasonló helyzetben helytállt.” – Igazad van. Csak ebben a végzetes május hónapban is mekkora veszteség ért minket helytállókból! Előtted egy héttel ment el

Lakatos István, a kiváló költő, prózaíró, műfordító, a szenvedés hitvallója, sorstársad a börtönökben és aggályos igényességben, s két héttel utánad az oly nagy költővé nőtt s oly sokak által szeretett Orbán Ottó, akinek évek óta folyó emberi-költői küzdelmét az elmúlással egy ország figyelte lélegzet-visszafojtva. Az ő példájuk is biztonnal bevilágít majd az alábbiakba, anélkül, hogy itt, most bővebben kitérnék rájuk. Mert hát voltaképpen nem csak s nem is elsősorban nekrológnak szánom ezt az írást...

Nyolc éve már annak, hogy a *Holmi* hasábjain (1994/6.) Kurdi Imre KILENC VERSSORRÓL címmel tanulmányt tett közzé egy híres, háromsoros Rilke-versről és annak kétféle magyar műfordításáról. A két műfordító: Csorba Győző és Nemes Nagy Ágnes. A kritikus nagy hozzáértéssel és mélyrehatóan elemezte mind az eredeti verset, mind a két műfordítói teljesítményt, s bár végül Nemes Nagy Ágnesét ítélte sikerültebbnek, az ő munkáját sem találta igazából megoldottnak. Mindjárt cikkének elején hivatkozik is a költőnő FORDÍTANI című esszéjére, és idézi belőle az alábbi sorokat: „*A műfordító feladata mégiscsak az, hogy költszetet hozzon létre. Persze, se jobbat, se rosszabbat, se mást, mint az eredeti. Képtelenség ez, amit mindennap gyakorlunk. Hát még ha hozzászámítjuk azt a lehetetlen, csakis magyar követelményt, amit az úgynevezett formahűség jelent!*”

Egyet lehet érteni az idézetben foglaltakkal, az utolsó mondat azonban megakasztott. Mért hivatkozik Nemes Nagy Ágnes a formahűséghez nem ragaszkodó külföldi gyakorlatra? Ő ne tudná, hogy a magyar nyelvnek micsoda páratlan adottságai vannak e tekintetben? S hogy a nagyobb adottságok természetszerűen szabnak magasabb követelményeket? Ahogy a cikk pontról pontra haladt a fejtegetésben, úgy nőtt, növekedett bennem is a harci kedv. Kivált az ő fordítása láttán, amelynek második sora erőszakot tesz a ritmuson, hozzá a sorvégi hímrímből egy szótag hozzáadásával nőrimet csinál, ötödfeléssé nyújtva az eredeti ötös jambusát. Mikor aztán rátalálni véltem Rilke szövegének arra az elemére, amely fölött mindkét fordító, sőt a kritikus is átsiklott, azonnal elkészítettem a magam variációit mindkét magyar változatra. Úgy gondoltam, hozzászólásképpen mindjárt be is küldöm őket. Azonban visszatortpantam. Mért kezdjem én, akinek egy sora sem jelent még meg akkor a folyóiratban, bemutatkozásomat mindjárt egy ilyen okoskodó cikkel? Különben is, mit tudok Rilkéről, hogy szakértőjéül szegődjem, még hozzá olyan kiváló fordítóival szemben, mint Csorba Győző és Nemes Nagy Ágnes? Három sort sem lehet behatóan értelmezni úgy, hogy az ember ne tudja, miféle életműnek része, s azon belül honnan jön és hova tart. Márpedig én akkor még csupán a különféle antológiákban, itt-ott folyóiratokban közölt Rilke-verseket ismertem, eredetiben pedig csak a Szerb Antal, illetve a Kardos László szerkesztette kétnyelvű kötetben közölt három verset. Beleraktam hát a telefirkált papírlapokat a cikk mellé a *Holmiba*, azzal, hogy később visszatérek rájuk.

Erre ez év tavaszán került sor. Előzőleg annyi változás történt, hogy megvettem Rilke verseinek egyik újabb német kiadását (Insel, 1995), elolvastam magyarul megjelent leveleit s néhány róla szóló kisebb tanulmányt. Most azonban sürgősen beszereztem minden magyarul elérhető művét, valamint Szabó Ede kitűnő könyvét, a RILKE VILÁGÁ-t. Ezek ismeretében kezdtem újra dolgozni a háromsoroson, és készítettem hozzá újabb variációkat. Hogy mért épp most, az azonnal világossá vált számomra, de hogy közlésüket is egybe kellene kapcsolnom a korábbi kísérleteket újjáélesztő élménnyel, az csak később. Ettől bizony nehezebbé vált a feladat, de talán nem hiábavaló a ráfordított munka. Ha így, ha úgy, fogadd szeretettel!

A vizsgálódás alapjául szolgáló Rilke-vers így szól:

*„O Herr, gib jedem seinen eignen Tod.
Das Sterben, das aus jenem Leben geht,
darin er Liebe hatte, Sinn und Not.“*

A két említett műfordítás pedig így:

*„Saját halálát, add, ó, én Uram,
mindenkinek, mely kín, gond, szerelem
közt önsorsából nő ki lassudan.“*

(Csorba Győző)

*„Saját halálát add meg, Istenem,
mindenkinek, azt, mi létében érik,
amelyben vágy volt, inség s értelem.“*

(Nemes Nagy Ágnes)

A művel és annak kétféle tolmácsolásával kapcsolatos gondolatait a következő négy sarkalatos kérdés köré csoportosítva fejti ki Kurdi Imre: *ritmus, rím, mondat szerkesztés és logikai szerkezet*. A ritmussal kapcsolatban megállapítja, hogy az eredetiben „a jambusok nyugodt folyama alapozza meg a szöveg »tartását«, kérő, ám egyszersmind szenvedetlenül távolságtartó beszédmódját”. A rím tekintetében azt emeli ki, hogy míg a középső sor rímtelen, az elsőt és a harmadikat tiszta hímrím kapcsolja össze. „Mindkét rím szó egy szótagú, súlyos szemantikájú főnév (Tod – Not) [...] Az ilyen rím értelmi összefüggésnél többet hordoz: szükségszerű értelmi összefüggést.” A mondat szerkesztést illetően leszögezi, hogy „A vers két mondatból áll [...] az első az első, a második pedig a második és harmadik sort tölti ki. [...] A második mondat hiányos szerkezetű. Főmondata egyetlen főnév (Sterben), melyhez nem járul ige. E fura főmondathoz két vonatkozó névmási mellékmondat kapcsolódik, egy első és egy második fokú. A két mellékmondat arányosan oszlik meg a második és harmadik sor között...” A logikai szerkezettel kapcsolatos észrevételei közül előljáróban a gondolatmenet elejét idézném: „A vers egyes szám második személyű megszólítással indul. Az első mondatban kérés intéztetik a megszólított második személyhez (Herr) – intéztetik, mert a megszólító első személy elrejtőzik a megszólítás mögött; jelen van ugyan, de nem látható. A verset nyitó megszólítás biblikus remniscenciákat ébreszt (ZSOLTÁROK), melyeket az archaikusan írt gieb ige még jobban felerősít. A megszólító tehát mégsem rejtőzik el: az első személy nem más, mint a ZSOLTÁROK vagy a MIATYÁNK egyetlenes lírai szubjektuma...”

A fenti vizsgálódási pontokkal és alájuk sorolt megállapításokkal – mely utóbbiakat csak részben idéztem – Kurdi nagyjából körvonalazza elvárásait a vers fordításaiával szemben. Ezekkel és elemzése egészével, bizonyos hangsúlyeltolódásoktól eltekintve, egyetértek. S azzal is egyet kell értenem, amivel ezeket az elvárásokat a munkák részletekbe menő elemzése előtt korlátozza: „Amit eddig elmondtunk, talán máris kétséget ébresztett az olvasóban, vajon tényleg magyarra fordítható-e ez a vers úgy, hogy a fordítás ne legyen se rosszabb, se más, mint az eredeti. Persze: ha nem, akkor elsősorban objektív, azaz nyelvi okokból nem. Az agglutináló magyar nyelvben a fordító tehetségétől és mesterségbeli tudásától függetlenül, vagyis objektíve lehetetlen a Rilke-vers valamennyi struktúráját egyetlen fordí-

tásba átmenteni. *De hát tudjuk: a fordítás mindig kutatás – a legjobb (nemegyszer sajnos a még épp elviselhető) kompromisszum után.*”

Mielőtt bemutatnám a magam kutatásainak eredményét, azokat a műhelyvariációkat, amelyekkel, a lehetőségeket sorra véve, egyben körül is járom a témát, néhány alapvető összefüggés kapcsán utalnom kell a két műfordító munkájára, anélkül, hogy túlságosan részletekbe bocsátkoznék.

Ha ránézünk a két fordításra, mindjárt az első sorban feltűnik egy közös kifejezés, a „**saját halál**”. Nagyon fontos fogalom lehet ez, ha két ennyire eltérő tolmácsolásban változatlan formában találkozunk vele. S valóban, a *logikai szerkezetnek* azt az alapelemét ismerte fel itt a két fordító, amelyre az egész vers épül. Nézzük, mit mond erről a fogalomról önéletrajzi fogantatású regényében, a MALTE LAURIDS BRIGGE FELJEGYZÉSEIBEN Rilke: *„Ez a kitűnő Hótel nagyon öreg, hiszen néhány ágyában Klodvig király idejében is meghaltak már. Most ötszázötvenkilenc halálos ágygal rendelkeznek. Persze nagyüzemszerűen folyik a munka. Ilyen roppant termelés mellett a halál bizony nem olyan jól kidolgozott, de hát nem is erről van szó. A mennyiség a fontos. Ki adna ma valamit egy jól kidolgozott halálért? Senki. A gazdagok már igazán megengedhetnének maguknak egy alaposan megrendezett elmúlást, de bizony már ők is közömböseks és hanyagok; az emberek egyre kevésbé akarják, hogy saját haláluk legyen. Nemsokára ez is olyan ritkaság lesz, mint hogy valakinek saját élete legyen.”* (Görgey Gábor fordítása.)

„Rilke – folytatja Szabó Ede, aki a fenti sorokat idézi – ezt még a két nagy világháború előtt írta, s nem tudhatta, milyen méreteket fog ölteni az egyéni élet elszemélytelenedése, és milyen iszonyattá válhat a »nagyüzemi«, a tömeghalál. [...] A kiérlelt saját halál, a kettő egysége, nem valami »morbid« gondolat, ellenkezőleg: a teljes emberi személyiség tisztelete, féltése rejlik benne, s akár az életszeretet negatív öntőformájának is nevezhetnénk.”

„Az első sor tartalmi súlypontja – idézem ezúttal ismét Kurdit – a sor végén álló Tod főnéven nyugszik (egy szótagú főnév rímhelyzetben). Vele zárul az első mondat, és szinonimájával [kiemelés tőlem: M. L.] (Sterben) kezdődik a második. Mivel a Sterben egymagában alkotja a második főmondatot, a második mondat funkciója nem lehet más, mint az elsőben foglalt kérés értelmezése.” Nézzük hát akkor, hogy miképpen teljesül az itt megfogalmazott igény!

Hogyha rápillantunk a második sor elejére, a mondott szó magyar megfelelőjének nyomát sem látjuk, ott van viszont mindkét fordítónál az elsőből ide áttolakodott „mindenkinek”, melynél, ha már itt tartunk, a „kinek-kinek” jóval szerencsésebb lenne. (Az ötös jambus terjedelemben persze nem fér bele egy olyan megoldás, mint mondjuk a: „Saját halált adj, óh, Uram, kinek-kinek.” Hát még ha az igét tárgyiasítani kívánjuk!) Szerencsétlen ez az áthajlás, mégpedig nemcsak formai okokból, amit Kurdi is kiemel, hanem főképpen tartalmiból: elveszi a Sterbentől a levegőt. Ez a szó pedig nem egyszerűen szinonimája a Todnak, mint azt fentebb olvashattuk – tehát nem utalhatunk rá egy rövid kis „azt”-tal, ahogy Nemes Nagy Ágnes legalább megteszi –, hanem önálló jelentése van: a **meghalás**.

Elképzelhető, milyen örömmel bukkantam rá Szabó Ede 1979-ben megjelent, de általam csak most megismert könyvében a magam észrevételének alátámasztására. Arra a bővített mondatnyi, zárójelbe tett megjegyzésre gondolok, amely mindjárt a „*saját halál*”-ról szóló, fentebb idézett rész után következik: *„Bölcséletileg persze pontosabb lett volna, ha a Tod helyett Sterbent, vagyis a halál helyett meghalást emleget Rilke, tehát azt a folyamatot, amely a vég bekövetkezése előtt még valóban lehet egyéni, személyes, saját...”*

Igen, erről van szó! Igaza van a könyv írójának, még ha nem egészen érthető is,

hogy miért Rilkének címezi ezt az észrevételt, aki világosan elkülöníti egymástól a két fogalmat. Ő nem egyszerűen halálról, hanem *saját halál*ról beszél, a halálhoz való eljutás, a *meghalás* áhított formájáról. Arról a szubjektív folyamatról, melyben a belőle távozó *megéli* a teljes életet, azt is, ami még előtte s azt is, ami már mögötte van. Ez az, amit lehetetlen elválasztani az élettől magától, melyből megszületésünktől kezdve szüntelenül távozzunk. Míg azonban el nem érteztünk „*az emberélet útjának felé*”-hez, értelmünk csak ritkán nyílik rá élesen a saját halál *tartalmára*. Ez a vers csupán sugallja, de az a másik kettő, amely Az ÁHÍTAT KÖNYVÉ-nek harmadik, 1903-ban (a költő huszonnyolc éves korában) megjelent kötetében közvetlenül előtte és utána található, jóval egyértelműbben megadja a választ:

„*Ott a halál. Nem az, amely surolta
gyermekkorunk titkos üdvözlétül –
a kis halál, így látják ott belül;
saját halálunk zölden, méze-fosztva
gyümölcsként függ bennünk, éretlenül.*”
(Nemes Nagy Ágnes)

„*Mert nem vagyunk mi, csak héj és levél.
De a gyümölcs, a lényeg és a cél:
a nagy halál, amely bennünk terem.*”
(Csorba Győző)

Az élet gyümölcseről van tehát szó, amely gyermekkorunkban, amikor a halál még távoli, és legfőljebb múlt betegségként mutatja magát, csak éretlen „*kis halál*”, szemben a „*nagy halál*”-lal, amely már érett, teljes értékű halál. Ezt a gyümölcsöt bennünk az élet s kiváltképpen annak végső aktív szakasza, a *meghalás* érleli be. Hogy is mondja az ŐSZI NAP?

„*Érleld be még fanyar gyümölcsleid,
két délies napot még adj fölébük,
nehéz borrá hadd forrjon sűrű mézüik,
beteljesítve őszöd ízeit.*”
(Rab Zsuzsa)

A második sornak, illetve első mellékmondatnak tehát a *meghalás* és az *élet* az elhagyhatatlan eleme. Ebből pedig természetesen következik, hogy ez a két szó a magam egyik változatából sem hiányozhat.

A harmadik sor s egyben második mellékmondat a *Leben* szó jelentését fejt ki, szögezi le Kurdi. E gondolat folytatását érdemes tőle szó szerint idézni: „*Saját (eigen) halál ugyanis abból (aus jenem) az életből ered, mely rendelkezik a Liebe, Sinn és Not attribútumokkal. Így vezeti át Rilke a saját halálért mondott imát a saját életért való könyörgésbe. A saját halállal együtt tehát saját életet is kér mindenkinek (jedem), mert saját halála csak annak lehet, akinek saját élete volt.*”

De mi is a fenti három szó pontos jelentése? Az első kettőé viszonylag egyszerű: a *Liebe* szóét a szótár szeretet, szerelem sorrendben adja meg, a *Sinn* szó jelentései így következnek: érzék; ész, gondolkodás, értelem; lelkület, érzület. A többi jelentés itt egyiknél sem jöhet számításba, sőt a felsoroltak is leszűkíthetők háromra: *szerelem*, il-

letve *ész, értelem*. A *Not* jelentése már szerzeágazóbb és jóval talányosabb is a versben. A szótár a következőket sorolja fel: 1. a) (ált.) *szükség* b) *ínség* c) *baj, szorultság* 2. a) (ált.) *baj* b) *fáradtság, nehézség, vesződség* 3. *szükségesség, kényszerűség*.

A vers logikai szerkezetétől a fenti jelentések egyike sem idegen. Látni való tehát, hogy nemcsak a műfordítás, de már a nyers, prózai szövegű értelmezés is többféle megoldáshoz vezethet. A magam fordítási alapul szolgáló tartalmi verziója, amely híven követi az eredeti mondat szerkezetet, a következő:

„Óh, Uram, add meg kinek-kinek a maga saját halálát.
Azt a meghalást, mely olyan életből ered,
amelyben szerelemben volt része, értelemben és szükségben.”

Ez utóbbi mondat fordítása figyelembe veszi Kurdi Imrének a „kizárt” pozícióra vonatkozó észrevételét is, vagyis azt a mondat szerkezeti jellegzetességet, hogy az ige beékelődik a felsorolt főnevek közé, és ezáltal olyan kapcsolatot teremt közöttük, mint ha az ige után következő két főnév az ige előttinek együttes értelmezője volna. Tehát szerelem = értelem és szükség („értelmes szükség”). Ennek az összefüggésnek visszaadása nem tartozik ugyan a sarkalatos követelmények közé, de az alábbiakban azért kísérletet teszek erre is.

Először a két műfordító által alkalmazott rímshavakra próbálok meg a magam elképzelése szerinti választ adni. Ezek közül a pontosabb megfelelés és a mély magánhangzók okán az „*Uram*” szó áll hozzám közelebb, ellentétben Kurdival, aki túlságosan bensőségesnek tartja. (Arról nem beszél, hogy Nemes Nagy Ágnes „*Istenem*”-je mért nem az.) Ezzel kezdem hát, még ha tudom is, hogy nincs módom rá főnévi raggal válaszolni, és a „szerelem” szót ennél a változatnál én is csak a gyengébb jelentésű „vágy” szinonimával helyettesíthetem:

*Saját halált adj nekünk, óh, Uram,
oly meghalást, mit életünk terem,
s a vágy, az ész, a szükség benne van.*

Itt, miként az alábbiak többségében, a már említetteken kívül a tárgyias ige mellőzése a kompromisszum tárgya. A jelen idejű igét a képi logika kívánja meg.

Nemes Nagy Ágnestől az alábbi variációnál nemcsak a rímshót vettem át, hanem a rímet is:

*Saját halált adj nekünk, Istenem,
oly meghalást, mely éltünkől fakad,
hol szerelem volt, szükség s értelem.*

Ez a változat, mint látjuk, visszahelyezi a versbe a „szerelem” főnevet, s bár a következő kettő fordított sorrendjén nem segít, a fentebb már említett „kizárt” pozíciót is megvalósítja.

A most következő variációnál saját rímshavammal próbálkoztam. Ez a kísérlet már csak azért is kézenfekvő, mivel az eredeti vers első sora utolsó szavának magyar megfelelője a tárgya:

*Óh, adj, Uram, nekünk saját halált!
Oly meghalást, mely éltünkön terem,
hol vágy, ész és gond, mind helyet talált.*

Itt a *Not* képviselőjében tehát újabb szó szerepel: a *gond*. Az a szó, amelyre bennem és sokunkban elsősorban József Attila-versekhez kapcsolódó asszociációk támadnak. Ez az, ami a „*hideg kályhán / Csörömpöl, guggol*” (HOVÁ FORDULJON AZ EMBER); ami „*polgári áron enyhült*” jelzót kap (A SZIGETEN); aminek hiányát az ELMARADT ÖLELÉS MIATT című versben kifogásolja a költő, s amit „*emberhez méltó*” jelzővel ellátva, büszkén vall magáénak a THOMAS MANN ÜDVÖZLÉSÉ-ben. És ez a szó mindjárt bizarr vállalkozásra is biztat, hiszen egyetlen szótagú, éppúgy, mint a *Not*, ráadásul „o” hangú:

*Uram, saját halálunk meg ne vond,
az életünkön termett meghalást,
hol ott a vágy, az értelem, a gond.*

Látható, hogy ebben a rilkei fohász negatív változatban jelentkezik, s ezáltal reménykedő helyett szorongóvá válik. De ha már itt tartunk, próbálkozzunk meg egy másik egytagú és mély magánhangzójú szóval is. Ez a szó a nagybetűvel írt *Úr – Herr*, mondja a német, mindenféle birtokjel nélkül, „szenvtelenül”. Így szólnak Istenhez a lutheri BIBLIA-ban, s így szólítja meg őt Rilke egyéb verseiben is. („*Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr gross.*” – „*Elég, Uram. Olyan nagy volt nyarad.*” [Rab Zsuzsa.]) Ez a birtokjel-nélküliség számunkra persze idegen. Csak a kissé kimódolt „égi” jelzővel tudunk enyhíteni rajta:

*Saját halált adj nekünk, égi Úr,
oly meghalást, mely éltünkön terem,
és vágyat, észet, kint hajt, ha magva hull.*

Nem javaslom antológiákba... De ha már lúd, hadd legyen kövér: próbálkozzunk meg az első sornak még egy sorvégre helyezhető elemével, mégpedig azzal, amely a két fordítónak annyi gondot okozott:

*Saját halálát add kinek-kinek,
Uram, az éltén termett meghalást,
s azt szerelem, ész, gond érlelje meg.*

Mint láthatjuk, mi is rajtavesztettünk. De hát annyira fontos ez? Nem helyettesíteték már a fentebbi kísérletekben is elfogadhatóan az *-unk* vagy az *-ünk* végződészekkel ellátott szavak ezt az ikerszót, illetve sutább rokonát? Térjünk inkább vissza az egy rím-mel már kipróbált korábbi rímshóhoz:

*Óh adj, Uram, nekünk saját halált!
Oly meghalást, mit élt élet terem,
a vágygal, ésszel, küzdéssel bejárt.*

Elismerem, itt az „*élt élet*” egy kicsit több, mint ami kell, a „*vágy*” viszont továbbra is kevesebb a „*szerelem*”-nél. A *Not* helyén ellenben új szó jelent meg, a madáchi *küzdés*. De most már térjünk vissza az *Uram* és az *Istenem* rímshókra, s próbálkozzunk meg végre a tárgyias igei megoldással:

*Saját halálunk add meg, óh, Uram,
az éltünk érlelte meghalást,
hol vágnak, észnek, kinnak magva van.*

Az „életünk érlelte” nem rossz. Van azonban a harmadik sornak egy olyan szava, amely feltétlenül megérdemel egy kis kitekintést, mégpedig a „kín”. Ez a szó ugyan már előfordult fentebb, az „Úr” végződésű változatban, de ott, a méltatlan környezetben, kedvem volt vele elidőzni. Pedig mit is olvashatunk az érett Rilkénél, a tizedik DUINÓI ELÉ-GIA kezdő szakaszában?

„Mi: kín-tékozlók.

*Ó, hogy lessük előre bánataink múlását,
véget érnek-e már. De hisz ők a mi tartós
tél-álló lombunk, a komor jelkép-zöld, titkos
évünk egy szaka ők – és nemcsak az évszak –,
ők a tanyánk, település, tábor, föld s lakóhely.”*

(Szabó Ede)

De lássuk az „Istenem” rímzsóra készült, másik tárgyas igéjű változatot is, amelynél ezúttal megváltoztattam a rímet.

*Saját halálunk add meg, Istenem,
az életünkön termett meghalást,
hol szerelem van, ész és küzdelem.*

Ez talán a legjobb megoldás, de hadd végezzem próbálkozásaimat egy, a magam rímzavára készült, nem tárgyas igéjű s kissé talán túl is magyarázott, számomra azonban mégis kedves, harmadik változattal:

*Óh, adj, Uram, nekünk saját halált!
Oly meghalást, amellyel életünk
szerelem, észt és kint gyümölcsre vált.*

Maradjunk egyelőre ennyiben...

Kedves Dombi! Előtted nem kell mentegetődnöm, mért kötöttem egybe átváltozásod élményét rímjátékaim közzétételével. Ha valaki, hát te tudtad, mily nagy öröm s leküzdhetetlen késztetés az efféle játék. Akár rímes, akár rímtelen. Hadd mondjam még el rólad, hogy az utolsó lap, ami kezded alól kikerült, reszketeg betűkkel és összevissza javítgatva, de értelmesen, a KALEVALA egyik részlete volt; az, amelyik arról számol be, mi minden megpróbáltatáson kell a fiatal nőnek általmennie, amikor új asszonyként bekerül a férje családjába. KALEVALÁ-nk már több is van, s barátaidon kívül, sajnos, csak téged töltött el a szilárd meggyőződés, hogy szükség lenne a magadéra is, amelyben nem a rímelésen, hanem a sorokat és szavakat egybekötő gondolatrítmuson a hangsúly. Ha sikerült egy kis szabad időt lopnod a munkádtól, pihenésként ezzel játszadoztál. Hét gyereked mellett azonban ritkán engedhetted meg magadnak, hogy olyasmivel töltsd az idődet, amire nincs megrendelés. Mindössze két éneket sikerült folyóiratban s most könyvbe kötve is megjelentetned. A többihez felhalmozott tudást elvitted magaddal, ki tudja, hová... Sokféle hit éltet bennünket, és sokféle remény. Hallgasd meg, hogy mit mond Rilke egyik levelében: „A halál tőlünk elfordult, általunk meg nem világitott oldala” az életnek, „s meg kell kísérelnünk elérni létiünknek azt a legmagasabb rendű tudatát, amely mindkét elhatárolatlan birodalomban otthonos. [...] Az élet igazi alakja átnyúl lik mindkét területen, a vérkeringés legnagyobb köre mindkettőn átlüktet. [...] Mi, itteniek és

*maiak egy pillanatra sem nyugszunk meg az Idő világában, nem is kötődünk hozzá; folyton-folyvást túllépjük, vissza a régebbiekhez, eredetünkhöz s előre azokhoz, akik látszólag utánunk jönnek. Abban a legnagyobb, »nyílt« világban minden van, nem mondhatjuk, hogy »egyidejűleg«, mert hisz épp az idő kiesése, megszűnése a feltétele annak, hogy mindenek vannak. A mulandóság mindeniütt mélységes létbe ömlik.»**

Hogy ne jutna erről eszembe az egyik szép cseremiszt dal, amelyet tőled tanultam, és most is a te szépen hajlodozó bariton hangodon hallok:

*„Folyik a-a ví-íz, á-áll a pa-art,
folyik a-a ví-íz, áll a part.
Elmegyü-ünk innét, marad még má-ás,
elmegyü-ünk innét, majd jön más.”***

Bíró Yvette

TALÁN A VÍZÖZÖN...

*„Talán a vízözön pusztít el mindent,
Talán a hiánya...”*

Közismert, hogy az ázsiai film előretörése és látványos sikere az elmúlt évtized legfontosabb filmművészeti eseménye. A nagy hagyományú japán remekművek után jöttek a többiek, Kínából, Hongkongból, Tajvanról, Koreából, majd Iránból, öntörvényű szerzői filmek, amelyek a századvég és kultúraváltás új érzékenységét fejezték ki lefegyverző eredetiséggel. A tajvani Tsai Ming-liang is az önmagukat már többszörösen igazolt alkotók közé tartozik. Őt kiemelkedő filmet készített az elmúlt tíz év alatt, jelentős díjakat kiérdemelve, amelyek szerves belső összefüggést mutatnak, mintegy variálják, építik egymást. A rendező meghatározó élménye és kézjegye azonnal felismerhető rajtuk. Őt is, mint másik híres nemzedéktársát, a hongkongi Wong Kar-wait, megjelölte az emigránslét tapasztalata. Tsai Ming-liang a malajziai Kuchingból költözött, már húszévesen, Tajpejbe, hogy ott, a modern nagyváros rengetegében figyeljen fel egy gyorsan feltörő, ellentmondásosan modern társadalom fiatal generációjának vonzódására a nyugati világ csábító értékeihez. Az évszázados keleti tradíció és a harsányan új civilizáció ütközését – vagy mesalliance-át? – ritkán láthatuk ilyen felkavaró pontosságban. Látletele minden ítékezés és bombasztikus kinyilatkoztatás nélkül a maga döbbenetes, merész szenzualitásával szólított meg. „*A tradíció számomra – mondta – a hétköznapi élet részleteiben jelentkezik.*”

* Részletek lengyel fordítójához, Witold von Hulewicchez 1925-ben írt leveléből.

** Dallama megtalálható Kodály Zoltánnál, a *Bicinia Hungarica* IV. kötetében. Szövegét fordította: Raics István.

Tsai Ming-liang legismertebb, *THE HOLE* című filmjének, a film címének egyetlen nyelvben sincs fordítása: franciául és a különféle filmográfiákban is mindig csak egyszerűen *THE HOLE*-nak nevezik. A fogalom, úgy látszik, nem könnyen meghatározható és lefordítható. Mondjuk, hogy a lyuk? Nevetséges volna. A francia *trou* vagy a német *Loch*, az olasz *buco* is szűkebb és körülírta, mint az angol *hole*. Talán mert benne a *whole*-t is érezzük, az *egész* vagy a *minden* tömör súlyát a véletlenszerű, zavart okozó nyílással szemben.

A *hole* Tsai szemében valóban nem szakadás, nem a természetes összefüggések felleslése, nem a normális szövet szétmállása. Noha a film szándékosan vékony kis történetében igazi, fizikailag adott lyuk éktelenkedik a hősök otthonában, ez csak a kiindulópont vagy valamely tárgyyszerűen is pontosított alap, amin keresztül megfigyelni, fura módon közlekedni, víznek utat engedni lehet. A *hole* Tsai Ming-liang filmjeiben a hőseit körülvevő (nagy) semmi ürege, a várost betöltő céltalan rohanás sivár lényege. A modern életformában való létezés képtelen rendje, leküzdhetetlen és elfogadott életkörülmény. A *hole* nála az ürességre utal, a *hiányra*, arra a különös, megfoghatatlan kötetlenségre, ami a dolgokat oly foszlékonnyá, mülékonnyá és jelentés nélkülivé teszi. Azt a *nincset*, azt a teljes, átfogó üregészet érzékelteti, ami embereit mint valami fizikai (metafizikai) nyomás szüntelenül szorongatja. A *hole* a lyukas, kerettelen életközeg, légkör, amelyben ismétlődően előbukkanó hősei élnek, illetve élni kényszerülnek.

Mert a *hole* mint valami epidémia – ami persze a szó szoros értelmében is megjelenik a történetekben – megállapíthatatlan, szüntelenül növekvő, ha kezdetben nem is annyira nyilvánvaló a hatalma. A *hole*, mint a világ maga, tágul, hogy az idő tökéletes monotonája ellenére érezzük meg körötte valamely láthatatlan kór terjedését, mindenütt jelenvalóságát.

A film egy kép nélkül felhangzó rádióközleménnyel kezdődik, mely egy új vírus, a Tajvani Vírus veszedelmét jelenti be, a vízfogyasztástól való tartózkodásra szólít, és a fertőzöttek, halállal fenyegetett betegek azonnali elkülönítésén túl a veszélyes zónák elhagyását javasolja. Mikor a vászon kivilágosodik, zuhogó, kopogó, kíméletlen esőzést látunk csak, amint egy feltehetőleg már elhagyott, afféle lakótelepi ház két lakásában, egymás fölött, illetve alatt, két ember, egy férfi és egy nő próbál megküzdeni a pokoli, végeláthatatlan vízrengeteggel.

Különös paradoxon, hogy ezt a jelképes *hole*-t, Tsai filmjei sorozatában, gyakorlatilag mindig a zúduló vízáradás, a viharzó és örök eső, a csapok, csőrepedések lázadás a „testesíti meg” elsősorban. A háttérben vagy középpontban csöpögő, záporozó, örvénylő víz mindig betolakszik mindenhová, éppen mert nincs semmi más, mint a hatalmas lyuk, ami útjában állhatna, és így kínozón kézzelfoghatóvá teszi az érthetlent, a ki tudja, miért és honnan jövő, mindent elöntő istencsapást. A borús, fentről jövő égszakadás és a lentről, lefolyókból, csatornákból előtörő víz a *condition humaine* kóros, kórt terjesztő anyaga. A *hole* (a hirtelen támadt, tárgyiasult védtelenség, a kiszolgáltatottság) a mai vagy talán inkább a jövő nagyvárosainak anyagszerű metaforája, mindent összefoglaló megjelenítése.

Mit jelent ez a szüntelen szembesülés, természeti erők és kultúra, büntető vihar és ember teremtette védőgát az otthon között? Ahogy az események előrehaladnak, egyre inkább az utóbbi bizonyul gyengébbnek. Az embert sújtó csapás súlyosabbnak, kártartóbbnak tetszik, mint az ellenállás. A ház, a szó minden értelmében, fizikailag, érzelmi kötelékeivel is, túl törekeny valóság.

Ezért nem riad vissza Tsai Ming-liang attól, hogy újra alkalmazza az eső vagy vízáradás motívumát, más-más variációkban vizsgálja. Első nagyjátékfilmjében, a *NEON*

ISTEN GYERMEKEI-ben csak úgy mellékesen önti el a víz a fiatalok hálószobáját, konyhában, előszobákban pocskolnak benne kelleetlenül, közönyösen, hullámozó papucsoknak, cipőknek szinte játékos táncot engedélyezve. A VIVE L'AMOUR-ban (ÉLJEN A SZERELLEM) talán kevésbé rombolóan csobog. Itt zuhanyok zubogása, frissen felhúzott, kiadat(hat)lan új épületek luxusfürdőszobájában teszi lehetővé a boldogtalan csövezők számára a lopott élvezetet. De a víz ömlik, folyik, toalettben és fürdőkádban, hatalmas teafőzők forrásgőzében közvetít valamit a különös élettapasztalattól. A FOLYÓ-ban, e „trilógia” harmadik darabjában, megint teljesen más és közvetlen jelentést kap. Ezúttal a sekélyes és mocskos folyó a megfejthetetlen kórokozó, szinte megnevezve, láttatva a kiindulópontot, mely aztán mindvégig, a film két fájdalmas óráján keresztül érzeteti gyilkos hatását – rejtelemből egyszerre csak érzékelhetővé is teszi a „pestist”. Bár a komisz víz először közvetlenül csak a főszereplő testét támadja meg, aztán megint csak betör a konyhába, hálószobákba is. Végül a világsikert aratott THE HOLE az abszurditásig fokozza az apokaliptikus pusztítás köznapiságát, mert az érdekes éppen az, mennyire magától értetődővé, adottá s *megoldhatatlanná* válik a vízőzön, illetve a vele járó járvány csapása. Ezzel az elállíthatatlan, szakadatlan égi zuhogással, bibliainál kegyetlenebb árvízzel kell és lehet vagy nem lehet élni, ez szorít ki minden mást az életből, egyetlen mindent befogó, mindent átható léthelyzetet megvalósítva. És ha az előző filmekben csak az átok ördögi monstruozitása érvényesült, noha mindig banalizálva és a legpraktikusabb válaszoknak helyet adva (milyen vödörket, nejlon függönyvezetéket, építkezésből elemelt plasztiktetöt lehet ellene alkalmazni), itt Tsai ironiája újabb réteget iktat be a filmbe. A zenés komédia, a klasszikus, ósdi musicalbetétek a legvadabb kontrasztot hivatottak érzékeltetni, kilépve (valóban kilépve?) e földi kocsmából. Elragadó túlzással, a legharsányabb stilizálással töri meg a katasztrófális semmi falát (pontosabban plafonját) – a képzelet, a buta álmodozás legolcsóbb és mégis gyönyörű, hatásos világát, színpadi kellékgazdagságát tobzódva, ismétlődő változatokban eleveníti meg. Törékeny és agyonázott hősnőnk a toalettpapírok rengetegébe menekülve, omló falak, hámló, málló tapeták árnyékában, nyíló-csukódó felvonók, huzalok és foltos lépcsőházak valóságos díszletei között néha hirtelen dalra fakad, csípőjét ringatja, lábát emelgeti, lányokkal és fiúkkal kacérkodik, hogy – képzeletében? álmaiban? vágyaiban? – csipkés, flitteres estélyikbe öltözve élvezze magát. De persze a tüneményes játék játék marad, hiszen a valóságban zöld műanyag lavórt a feje fölé tartva kell pisilnie, hogy utána mégis WC-papírba törölje a kiadós csepegéstől megázott testét...

A folyondárlét egyszerű vegetációja

Ha felül a víznek árja, alatta csak az animális-növényi, primer túlélés adott. S ez a túlélés Tsai Ming-liang szerint cseppet sem küszködő, vergődő, inkább folyondárszerű, eleget téve a létezés elemi követelményeinek. Enni, inni, berúgni és ürülni, okádni vagy maszturbálni, szexuális vágyakat így vagy amúgy, félig, majdnem, mintegy helyettesítve, futólag vagy szokatlanul kielégítve, szerencsétlen pornójeleneteken felizgulva, elfojtva és kívánkozva, ugyanolyan természetes cselekvés, mint motorozni, videójátékok gyors léptékű feszültségébe feledkezni, telefonfülkék pénztartályait megfúrni, esetleg dühösen mások mopedjét, taxiját összezúzni. Egyszerű akciók ezek, mint egy villámgyors szeretkezés, (számunkra) habzsolónak tűnő rizsfalás vagy nudlievés; egyenrangúan a hétköznapi élet normális tevékenységei közé sorolódnak. De amilyen lassú az üres lét ideje, olyan gyors és hirtelen lezárul az ún. „drámai” pillanat. Legyen az közösülés, kötelezően következmény nélkül, legyen az véletlen vagy talán ígéretes találkozás. Vízelni, fogat mosni, teát tölteni, a rizst a rizsfőzőből kimerni, liften

fel-le utazni mindenestre hosszabb ideig tart, és több időt is vesz el az élet eseményeiből, mint bármilyen emberi kapcsolatot. Nem beszélve a magányos menésekről, hosszú folyosókon való bandukolásról, soha meg nem érkezésről, üres, végtelen autoutakon való robogásról. Az ember mozgékony állat, munkába megy, hazatér, s ha magába roskadtan ül, akkor is működik: cigarettára gyújt, meredten bámul, vagy alszik, súlyosan, mint akit elkerül az álom. Járkálj csak, életreéltél...

Ezért ebben a világban az emberi szó teljesen alárendelt. A beszéd csakugyan szavakból és nem mondatokból áll. Egy-egy elhagyhatatlan információ töredéke közvetít, ha kell, de valóban csak végszükség esetén. Egymás mellett, minden indulat és szenvedély nélkül mozognak az emberek, néha egy lakásba zárva, néha csak telefonon közlekedve, de mindig érintőlegesen, tárgyilagos átmenetiségben. S ha egy idő után felismerjük Tajpej egy szerény városrészének valóságos körülményeit, a nem professzionális, állandóan visszatérő színészek bátor szerepeltetését, megértjük, hogy a rendező elsősorban dokumentarista hitelességre törekszik. Csakhogy az emberi gesztusok, magatartások lényegét kutatva igazi intimitásukat keresi, túl a maszkon, külső felületen s különösen a mesterkélt játékon. Életük elementáris cselekvéseit és mozgatóit „kutatója”, mint mondja, látszatokon, a külsőséges társadalmi szokásokon túl. Így kap olyan fontos szerepet a privát, a szokatlan intimitás, a szexuális vágy, még pontosabban a szexualitás gyakorlata, érzelem, szerelem nélkül.

Véletlen volna e filmekben az akváriumok mindig előforduló jelenléte? Átvilágított üvegbörtönünkben ott úszkálnak a különféle, kisebb és nagyobb, kövőbb vagy karcosabb halak, simán, céltalanul. Se nem szépek, se nem rútak, kikerülnek egymást, és továbbúsznak. Vegetációjukban semmi vihar, semmi torlódás, szinte lágyan és mindig megmagyarázhatatlanul változtatják helyüket: egyszerűen lélegzenek, a vízben élnek. Láthatólag ott tudnak jól élni, zavartalanul. Kicsi vagy nagy az akvárium, ugyanúgy a szoba alig használt darabja, mint a mindig nyitott, villódzó, de nem nézett televízió. Két fura, egymást kiegészítő, mozgást tartalmazó tartály, amely láthatólag a lakások kötelező bútora, mégis mellőzöttek maradnak. Vannak, hogy legyenek, de nem azért, hogy lényeges szerepet töltsenek be. Inkább a már említett különös egyneműség további elemei, a nivellálás eszközei. Egyediségüket ugyanúgy az úr, a semmi, a mindegyik jelen levő *hole* köti össze, vagy hangsúlyozza, mint a szereplők koreográfiáját.

Ennek értelmében teljesen természetes, hogy fürdőszoba, háló, konyha és nappali az egymást követő filmekben mind hasonló, minden lakásban azonos, és így a lakók mozgása, közlekedése, tevés-vevése is felcserélhetően hasonlatos bennük. A környezetben nincs semmi nyomorúságos, szegény, éppen ellenkezőleg, minden *majdnem* jó minőségű, embereink feladatukat betöltő tárgyak és terek között élnek. A papírdobozokból előkerülő kaja, a rizs, az edények, a tömegkultúra milliárdnyi termékének példányai egyformán hasznosak, alkalmasak a fogyasztásra és a kidobásra.

Egy arctalan nagyváros

A tér, Tajpej, arcnélküli város, egyszerre hatalmas és kevés elemű. Türelmetlen robogástól zsúfolt nagyartériák, felüljárók és kisebb üres utak váltakoznak, *mallok* rózsaszín folyosói és neontól világított Mc Donald'sjai – semmi több. Érezni a benne zsidongó történések gördülékeny haladását, de mindez vegetatívan magától értetődőnek, triviálisan távolinak és valahogy mulékonynak tűnik. Talán az is szerepet játszik ebben, hogy a középszintű vagy a jóléthez már-már közel álló környezet milyen simán keveredik a lepusztulttal vagy a már rombolásra ítélt, de még fel nem cserélt ósdival, bentontömbök és felvonulási épületek sárban ázó együttesével.

„Ha egy várost filmezek – mondja –, mintha csak egy embert vennék filmre. Mert mindenkinek megvan a maga helye, a maga élete. Ez a gondolat a buddhizmushoz áll közel, amelyben az emberi testet (mint a környezetet is) átmenetinek fogjuk fel... ez a helyzet az épületekkel vagy a lakással is.” S csakugyan, a város, nem másként, mint az általa megfigyelt emberi test, a maga életfunkcióiról és mechanikus szokásairól konkrét, szenzuális megjelenésében beszél. Pusztul és épül, természeténél fogva növekvő és mulandó. Organizmusát megjelöli az idő.

Ezért lehet uralkodó élmény valamely tudomásul vett és megszokott rend, a tárgyak és történések működésének automatikus ismétlődése. Mert tagadhatatlan, hogy gondozott, célra irányult minden részlet: a vendéglő, az utca, az alkalmi piac, a jó kocsik és motorok vagy a színes felvonók, díszes lakásajtók, lépcsőházak éles fordulatai – mégis az elhagyatottság, az egyedüllét színhelyei. Ugyanúgy, mint a találkozásokra elegánsan berendezett férfiszaunák homályban tartott fülkéi, megannyi melankolikusan párosult magány otthona. Belül mindig csend van, léptek koppanása sem hallatszik. (Persze a régi szokás szerint a házban csak papucsban szabad járni.) Kint a nagyvárosi robbanó fülsüketítő zaja egyetlen káoszba mosódik.

„Lakhatatlan idő”

Amikor a tér a befoghatatlanról szól, mintegy végtelen, s ezért nem emberléptékű, az idő ugyanezt a dimenziót sugallja. Az üres idő a várakozás ideje, lakhatatlan, csak a figyelemnek ad otthont – mondja Blanchot, ezért nemcsak nyitott, vágtyól feszült, hanem múlhatatlan, felfoghatatlan. Ha sokáig tart, azért, ha pedig mégis halad, akkor mindig más ritmust követ. Nem egy idő van, hanem milliárdnyi.

Tsai utolsó filmjének eredetileg azt a címet kívánta adni: TIME ZONE, s ezzel az időzónák összeférhetlenségét, meg nem felelését próbálta megjeleníteni. Végül is játékosabb fogalmazást választott: *Hány óra van odaát?* – kérdezi hőse, aki utcai karóraárusként egy alkalmi találkozás nyomán Franciaországba utazó kuncsaftját, egy bájosan szép fiatal lányt képzel maga elé szüntelenül, odaát. A fiú az idővel és az órákkal játszik, átigazítja, előre-hátra forgatja mutatóit, anélkül, hogy bármely órában, bármely helyen rögzíteni tudná a másik létet. Így két magány néz szembe egymással, persze anélkül, hogy közöttük akármilyen érintkezés, kapcsolat létrejöhetne. A távolság idővé is válik, más idővé, amelybe belépni nem lehet. Eltérő minőségük önmagát kitöltő egész, mely egyesíthetetlen, magáért való.

Mert a különböző időket, időzónákat csak fantomszerűen megeleveníteni vagy, mint a lyukat, foltozni lehet, de e magukban álló időkristályokat összehozni képtelenség. A különbség fizikai ténye, a más-más napkelte és napnyugta valósága mozdíthatatlan, s ez határozza meg a vágtyat, a képzeletet is. A játékosan behelyettesített másik lét van is, nincs is: az idő más törvényeinek van minden gesztus alávetve, s nincs rá mód befolyásolni, ami messze, másutt, máskor történik.

Tulajdonképpen mindenki és mindig ilyen zárt időzónákban él, hiszen a külső idő ténye mellett az ún. belső idő is alakít, figurái a kettő függvényében tétováznak, botorkálnak. Tsai Ming-liang nagyon jól tudja ezt. Filmjei szokatlan, tartott ritmusát, feszült nyugalmát éppen ezzel a kiszámíthatatlan aláaknázottsággal biztosítja. Mint a zúduló víz a város felett, ugyanúgy, a zúduló-változó lelkiállapotok és helyzetek is fogva tartják és szorongatják a testeket. Olykor valósággal megbénítva, máskor ellenállhatatlan, váratlan vad akciókba sodorva őket. Gondoljunk A FOLYÓ-ra, amelyben egyenesen „barbár” metafora lesz a fájdalom gyötrelmes, leküzdhetetlen görcse. A fiatal hős, az ismeretlen kór áldozata mindvégig ez alatt az elviselhetetlen nyomás alatt vergő-

dik, a betegség börtönében szenved. Ám ennél kevésbé látványos esetekben is: az öregedés, a halál, a gyász vagy a homoszexuális, incesztuózus vágy, ami hőseit elfogja, mind a szenvedés múlhatatlan idejéről szól. Mert ahol nincs feloldás – filmszerű vég –, ott a hiány dominál, az úr eszi a testet-lelket. A kielégítetlenség, a jóllakottság szüksége és a szex követelődzik. Ezen mit sem változtat az, hogy Tsai hősei tulajdonképpen fegyelmeztetnek tűnnek, mint akik nincsenek tudatában az őket emésztő hiány vagy nyomás súlyos idejének. Nem tudhatják, meddig tart még, mikor szűnik meg, és ezért tesznek-vesznek, esznek, jönnek-mennek szüntelenül. És ezért kell látnunk oly hosszan és sokáig, minden apró részletet követve, triviális fizikai tevékenységeiket: a konyhaasztalnál a széken ülve, a fürdőszobában vizelve és az ágyban az (ön)kielégülést kívárva.

Tsai Ming-liang „úrlakói” eredendően magányosak. S ha azok, figyelmük, másra vagy másokra való tapadásuk kitartónak, mégis majdnem szenvtelennek mutatkozik, nem kapcsolatkeresőnek. Inkább voyeurök, mint aktív cselekvők. Részt venni mások szeretkezésében – mint a VIVE L'AMOUR-ban – lehet kényszerűen az ágy alatt is, hallgatózva és a fent zajló aktus zajain és mozgásain felizgulva, magát kielégítően; lehet a suta öngyilkossági kísérlet után is lélekben, szerény testi közeledéssel egy másik férfi fölé hajolni, gyengéden, nehogy felébressze, s csak egy kicsit hozzábújni; a NEON ISTEN GYERMEKEI-ben Lee Kang-sheng (minden filmjének visszatérő hőse) két fiatal bűnöző megmagyarázhatatlan, megszállott követésével tölti idejét, iskolát, családot, mindent odahagyva, hogy például a játékteremben nézelődve, mintegy rajtuk keresztül éljen, egyedüllétét így megosztva az ismeretlenekkel. A THE HOLE-ban, újból csak ő, türelmes odaadással lesi az alatta lévő lakásban ázó nő ügyködését, majd csak egy, a lyukon keresztül bújtatott lábbal érzékelteti a közeledés vágyát. A FOLYÓ-ban pedig Tsai arra is képes, hogy a legmerészebb tabu semmibevevételével apa és fiú incesztuózus, reménytelenül fájdalmas találkozását a sötét szaunában szinte meg nem történtté tegye... A borzongató, szótlán jelenet a tárgyszerűség egyszerűségével van megformálva. A testek küzdelme és a legpraktikusabban odakészített WC-papír szakszerű használata (itt hiányzik a víz vagy a zuhany!) jeleníti meg a cselekvést. Görcsösen összefonódni, ejakulálni és utána ellankadni a legtermészetesebb életfolyamatok, és a hirtelen pofon, amit a fiú a kivilágosodáskor kap, inkább kötelező atyai emlékeztetés a tilosra, mint szigorú büntetés. Tsai tapintata és pontossága azért egyedülálló, mert minden dramatizálástól és esztétizálástól mentes.

Legújabb, HÁNY ÓRA VAN ODAÁT? című filmjében kicsit könnyedebb légkört kell észlelnünk. Igaz, semmi kis története most is eleve a hősök egyedüllétére szorítkozik. Bármi bizarr, váratlan, szomorú vagy meglepő eseménybe bonyolódjanak is alakjai, igazi találkozások ebben a közegben sem jönnek, nem jöhetnek létre, de a tragikum árnyéka ezúttal elkerüli.

Meztelen metaforák

Az 1957-ben Malajzia Kuching nevű városában született Tsai a kultúra böjtjében nőtt fel, olyan körülmények között, ahol, mint mondja, soha semmi sem történt, a kalózkiadásban titokban nézhető amerikai B-filmkazetták bámulásán kívül. Húszéves volt, mikor Tajpejbe vándorolt, ahol azóta is él. Az emigráció idegenségélménye, otthontalansága és az egyformává siető mai nagyvárosok robajos világa formálta képzeletét és megbabonázóan minimalista stílusát. Tekintete a végtelen pontosság türelmével áldott, közeli, zsigeri érzékenységgel, mely a test levegővételének, mechanizmusa működésének teljes átélésével fejezi ki a megnevezhetetlent. Pasolini egyszer „barbár” metaforának nevezte a filmbeli elvonatkoztatást, Tsai Ming-liang metaforái egyszerűb-

ben természetiek, fizikaiak. Záporosó, felhőszakadás, zuhanyozó meztelen testek, élvezetet ígérő csodamopedek, fast food vendéglők és férfiszaunák egymásba folyó tér-ideje a közvetítésre alkalmas szövetek. Lee-Kang-sheng egy görögdinnyével képes megvesztegetően sokoldalú viszonyt folytatni, szagolni, érzéken simogatni, meghallgatni rejtelmes belső zúgását, majd mint valami labdát, messzire gurítani, hogy a falhoz koppanva riasztóan szétfröccsenjen... Miközben minden csepp történet maga-maga, ugyanakkor többete is van: a modern város képtelen létformája, magányra ítélt lények sérülésének szimptomái gyűlnek egybe bennük. Nem a történet számít, a sztorit, mint a film szokványos alapját, a meghatározottabban számúzi. A tapintható, érzékelhető jelenségek halmaza érdekli, az egyszerű napi események, viselkedésmódok ismétlődő körforgása. Tárgyak érintése, elemi érzéketek, a dolgok gondatlan használata, semmivel sem másként, mint szereplői futó, gyakorlatias és jövőtlen találkozása. Fiatal férfi nővel vagy férfival, idősebb asszony a kuruzsló szellemmel vagy a vágytól felgerjedve egy puha párnával...

Hiába, a közönség nem közösség, akár a családban, akár ismerősök között vagy az e célra fenntartott szállodában történik. Egymás mellett, egymás mellé rendelve létezik a sokféle emberi valóság. S a természetben és az ösztönökben működő impulzusok erősebbek, mint a tudat. Ezért a külső világ, illetve a kór erőszakos pusztítása és a vegetáció nyugalma nem mond ellent egymásnak. Furcsa egyensúly ez Tsai szemléletében, amely vizuális kompozícióinak, a ritmus ívének váratlan, tiszta, áttetszően geometrikus szépséget kölcsönöz. A csend, a türelem, a mindenképp alapjául szolgáló, kevés elemű környezet egyszerre élhető, miközben igazi lényege szerint tökéletesen élhetetlen. De stíluselve a tartózkodás, a drámaiatlan bemutatás. Egyetlenegyszer engedi meg magának – a *VIVE L'AMOUR* végén –, hogy hősönje indokolatlan, vég nélkül tartó sírásban törjön ki. Maga sem tudja, kit-mit sirat, de a könnyek kiapadhatatlan mennyiségben és tartósságban jönnek, mint a monszun végtelen esőzése. Magát siratja? A világot? Az őt éppoly lehengerlően körülvevő építkezés káoszát? Inkább fizikailag könnyebbül meg, a dolgok testi közvetlenségében szabadul meg a megnevezhetetlen nyomástól. Hogy reggel nyolckor előlről lehessen kezdeni az ingatlanügynökség napi feladatait, a számtalan telefonhívás monotoníáját, a buzgólkodó, mesterkélt-lelkes rábeszélést a mindig üres falak között...

Tsai Ming-liang világa tapinthatóan érzékletes üressége ellenére sem hideg. Érzékenysége, szemléletes, szemléltető ábrázolása teszi lüktetővé a szövetet, dinamikája szüntelen változásra kész. Hogyan is lehetne hűvös akár a nem tudatosított szótlan kín, a szeretetlenség? Tsai értő toleranciája nemcsak dedramatizálja a köznapi életet; rejtőző, a groteszkre hajlamos iróniája, mely távol tartja minden hangzatosságtól, dús-sá, elevenné teszi művei telített anyagát. Tsai filmjeiben a sok és a kevés, a vízőzön áradása és a semmi ürege egymásra felel, egyetlen meztelen metaforában fonódik össze. Kalligráfiájában a „domború” expresszionizmus és a „homorú” minimalizmus zökkenés nélkül találkozik.

Tsai Ming-liang filmjei:

NEON ISTEN GYERMEKEI, 1991–92,

VIVE L'AMOUR, 1994,

A FOLYÓ, 1997,

THE HOLE, 1998–99,

HÁNY ÓRA VAN ODAÁT?, 2000.

Vladimir Nabokov

JÓSÁG

Bratka László fordítása

Egy fényképésztől örökölttem a műtermet. A falnál még ott állt egy lilás színű vászon: balusztrádrészletet és egy fehér urnát ábrázolt homályos kert előtt. Mintha csak ennek a gouache-messzeségnek a bejáratánál ültem volna reggelig egy fonott karosszékből, rád gondolva. Hajnalban nagyon hideg lett. Lassan agyagtömbök bontakoztak ki a sötétből a poros félhomályba; az egyik, a te hasonmásod, nedves rongyba volt bugyolálva. Keresztülmentem ezen a félhomályos tisztaszobán – valami morzsolódott, recsegett a talpam alatt –, és egy hosszú rúd végét egymás után beléjük akasztva, elhúztam a fekete függönyöket, amelyek zászlócafatokként lógtak az enyhén lejtős üveg előtt. Miután beengedtem a hunyorgó, szárnalmas reggelt, felnevettem, magam sem tudom, miért; talán azért, mert lám, egész éjszaka egy fonott karosszékből ültem, szemét és gipsztörmelék között, a kiszáradt plasztilin porában – és rád gondoltam.

Íme, milyen érzés fogott el, mikor kiejtették előttem neved: a feketeség ütése, illatos és erős mozgás – így tört meg kézmozdulatod íve, miközben megigazitottad fátyladat. Régóta szerelmes voltam beléd, de nem is tudom, miért. Hamis vagy és vad, tétlen bánatban élsz.

Nemrég találtam nálad, a hálószobában, az éjjeliszekrényen egy üres gyufásdobozt; cigarettahamu sírhalma volt rajta meg egy aranyozott, durva, férfira valló cigarettavég. Magyarázatért könyörögtem. Gonoszán neveltél. Aztán sírva fakadtál, és én, mindent megbocsátva, nedves szempillámat a meleg, fekete selyemhez szorítva, átöleltem a térded. Ezután két hétig nem láttalak.

Az őszi reggel villódzott a szélről. Óvatosan a sarokba állítottam a rudat. A széles ablakból Berlin cserepes háztetői látszottak; változtak a körvonalaik az üveg belső egyenetlenségei miatt, és a távolban bronzdinyeként emelkedett fölénk egy kupola. Egy-egy pillanatra feltárva az ég csodálkozó, könnyed őszi kékségét, fel-felszakadozott a suhanó felhőzet.

Előtte való este beszéltem veled telefonon. Nem tudtam megállni, én hívtalak. Megállapodtunk, hogy ma találkozunk, a Brandenburgi kapunál. A méhkaszúgásból kihallatszóló hangod távoli volt és ideges. El-elűszott, elhallgatott. Erősen összehunyorított szemmel beszéltem veled, és legszívesebben sírtam volna. Az irántad érzett szerelmem szökőkútaként lövellt, könnyek melege hajtotta föl. Pontosan ilyennek képzeltem el a paradicsomot: hallgatás, könnyek és térded meleg selyme. Te ezt nem érthetted.

Amikor ebéd után elindultam otthonról, hogy találkozzam veled, megszedültem a száraz levegőtől, a sárga nap özönétől. Minden sugár lüktetett a halántékomban. A járdán sutorogva, sietősen, imbolyogva nagy vörös levelek futottak.

Mentem, és arra gondoltam, hogy biztosan nem jössz el a találkára. És ha eljössz is, csak összeveszünk megint. Én csak szobrászkodni és szeretni tudtam. Neked ez kevés volt.

És már itt is volt a súlyos építmény, a Brandenburgi kapu. Kövér buszok furakodtak át nyílásain, és gurultak tovább a messzeségbe a szeles nap riadt, kék csillogásába futó bulváron. A Főőrség vasalt ablakai előtti hideg oszlopok súlyos árnyékában várta-

lak. Sokan jártak arra: kapkodva megborotválkozott berlini hivatalnokok jöttek az irodákból, mindegyiknek aktatáska a hóna alatt, a szemükben pedig enyhe émelygés, amely akkor fogja el az embert, ha rossz cigarettát szív éhgyomorra. Aztán elment ott egy hölgy, fején vörös szalmakalappal, szürke báránbundában, és egy fiatalember bársonynadrágban, amelyen gombok voltak a térd alatt. És mások is.

A sarokszlopok hideg árnyékában vártam, a sétapálcámra támaszkodva. Nem hittem, hogy eljössz.

A Főórség ablakának közelében lévő oszlop tövében állt egy árusasztal – képeslapok, térképek, színes fényképek legyezői –, amellet pedig hokedlin ült egy barna ruhás, rövid lábú, kövér kis öregasszony, kerek, himlőhelyes arcú – ő is várt.

Arra gondoltam, vajon melyikünk várakozása teljesül be először, ki jön előbb, vevő vagy te. Az öregasszony látványa a következőket sugallta: „Nem akarok ám én semmit se, csak úgy véletlenül ültem ide; igaz, áll mellettem egy árusasztal, prima, érdekes holmikkal. De én nem... én semmit...”

Az emberek, a Főórség sarkánál befordulva, megállás nélkül mentek el az oszlopok közt, némelyik a képeslapokra pillantott. Ilyenkor egészen megfeszült a kis öregasszony, apró, világos szeme tekintetével az arra menő arcára tapadt, mintha azt sugalmazná: vegyél, vegyél!... De a járókelő, futó pillantást vetve a színes és szürke képekre, ment tovább, ő pedig mintegy közömbösen lesütötte szemét, és olvasta tovább a térdén tartott vörös borítójú könyvet.

Nem hittem, hogy eljössz. De vártalak, úgy vártalak, mint még soha, idegesen cigarettáztam, ki-kinéztem a Kapun túl, a bulvár elején elnyúló üres térre; majd visszamentem az épület sarkára, és igyekeztem nem mutatni, hogy várok, igyekeztem elképzelni, hogy lám, amikor nem nézek oda, akkor jössz, közeledsz, és ha megint kinézek a sarok mögül, meglátom fókabundádat, a kalap karimájáról a szemed elé lógó fekete csipkét – és készakarva nem néztem oda, dédelgetve az édes önáltatást.

Hideg szél söpört végig az oszlopok közt. A kis öregasszony fölállt, összébb rakta a képeslapokat. Valami rövid bekecsféle volt rajta – sárga plüss, beszedve a derekán. A barna szoknya alja elől följebb volt, mint hátul, és ezért úgy látszott, hogy az öregasszony a hasát kitolva jár. Jóságos, csendes ráncocskákat vettem észre kis kerek kalapján, tompa orrú, nyűtt csizmáján. Szorgosan tett-vett az asztalnál. A könyv – egy berlini útikalauz – a hokedlin maradt, az őszi szél szórakozottan forgatta a lapokat, és megbíálta a lépcsősen kikíváncsiskodó térképet.

Fázni kezdtem. Papírszopókás cigarettám ferdén és keserű füsttel égett. Az ellenséges hideg hullámai megcsapták a mellem. Vevő nem jött.

Az öregasszony pedig újra leült, és mivel a hokedli túl magas volt neki, először fészkelődnie kellett, tompa orrú csizmájának hol az egyik, hol a másik talpa emelkedett a járda fölé. Eldobtam a cigarettát, és röptében fölöttem a sétabot végével – tüzes permet.

Már eltelt egy óra, talán több is. Hogy hihettem még, hogy eljössz? Az ég egyetlen összefüggő felleggé változott észrevétlenül, és a járókelők még jobban siettek, előredőltek, a sapkájukat fogták, és a téren keresztülsiető hölgy menet közben nyitotta ki az ernyőjét... Egyszerűen csoda lett volna, ha mégis eljössz.

Az öregasszony gondosan könyvjelzőt tett a könyvbe, és mintha mélyen elgondolkozott volna. Azt hiszem, egy gazdag külföldit képzelt el az Adlon Hotelből, aki megvenné az egész áruját, túlfizetné, és még rendelne, egyre rendelne képeslapokat és különféle bédekkereket. És bizonyára nem volt melege abban a plüssbekecsben. De hi-

szen megígérted, hogy eljössz! Eszembe jutott a telefon, hangod futó árnya. Istenem, hogy szerettelek volna látni! Megint kellemetlen szél söpört végig az oszlopok közt. Fölhajtottam a galléromat.

És ekkor hirtelen kinyílt a Főőrség ablaka, és egy zöld katona odaszólt az öregasszonynak. Az gyorsan lesiklott a hokedliről, és hasát kitolva odagurult az ablakhoz. A katona nyugodt mozdulattal egy gőzölgő bögrét adott oda neki, és lassan becsukta az ablakot. Közben megfordult, és a helyiség sötét mélységeibe távolodott zöld vállá.

A kis öregasszony, óvón fogva a bögrét, visszatért a helyére. A pereméhez tapadó barna habrojtokból ítélve tejeskávé volt a bögrében.

És inni kezdett. Még sohasem láttam, hogy ember ilyen teljes, mély, összpontosított élvezettel igyon. Megfeledkezett az asztaláról, a képeslapokról, a hideg szélről, az amerikai vevőről – csak szürcsölte, szívta a kávé, teljesen belefeledkezett, pontosan úgy, ahogy én is megfeledkeztem a várakozásról, és csak a plüssbekecset láttam, a gyönyörtől elködösült szemet, a bögrét szorító tömpe ujjakat a levágott ujjú gyapjúkesztyűben. Sokáig ivott, kis kortyokkal ivott, áhítatosan lenyalta a hab bársonyát, melengette tenyerét a meleg bádagon. És sötét, édes meleg ömlött a lelkembe. A lelkem szintén ivott, szintén melegedett – és tejeskávéje volt a barna kis öregasszonynak.

Megitta. Egy pillanatra mozdulatlaná dermedt. Aztán fölállt, és elindult az ablak felé, hogy visszaadja az üres bögrét.

De megállt, mielőtt odaért volna. Ajka könnyed mosolyra húzódott. Gyorsan visszagurult az asztalhoz, kikapott két színes képet a többi közül, és az ablak vasrácsához futva gyapjúba bújtatott öklével zörgetett az üvegen. Kicsapódott a rács, egy zöld zubbonyujj – csillogó gombbal a kézelőn – villant meg odabent, és az öregasszony a fekete ablaknyílásba dugta a bögrét meg a képeslapokat, és gyorsan bólintott. A katona a képeslapokat nézve lassan behajtotta maga mögött az ablakot, és a helyiség mélye felé fordult.

Ekkor megéreztem a világ gyöngédségét, mindannak a mélységes jóságát, ami körülvet, a köztem és minden létező közt lévő édes kapcsolatot – és megértettem, hogy a boldogság, amit benned kerestem, nemcsak benned rejtezik, hanem mindent áthat körülöttem, a röpdőső utcai zajokat, a nevetségesen fölhúzódott szoknya alját, a szél fémes és gyöngéd zúgását, az esőtől duzzadó őszi fellegeket. Megértettem, hogy a világ egyáltalán nem harc színtere, nem ragadozó véletlenek egymásutánisága, hanem villódzó boldogság, kegyes felindultság, nem becsült ajándék.

És ebben a pillanatban végre megjöttél, illetve nem te jöttél meg, hanem egy német házaspár, a férfin esőkabát, térdzokni (két zöld üvegpalack), a nő sovány, magas, párdúcbundában. Az asztalhoz mentek, a férfi válogatni kezdett, a kávé s nénike kívörösödve, nagy igyekezettel hol a férfi szemébe, hol a képeslapokra nézett, iparkodva, feszülten mozgatta szemöldökét, mint egy öreg kocsis, aki egész testével hajítja a rossz gebét. De a németnek nem volt ideje választani, mert a felesége vállat vont, húzni kezdte a kabátujjánál fogva – és ekkor észrevettem, hogy hozzád hasonlít az a nő; a hasonlóság nem az arcvonásokban és nem a ruhában volt, hanem abban a csúnya fintorban, abban a tovasikló, közömbös pillantásban. És mindketten mentek tovább, nem vettek semmit, az öregasszony pedig csak elmosolyodott, visszatette a képeslapokat a többi közé, és megint a piros könyvbe merült. Nem volt miért tovább várnom. Eljöttem onnan az estebe forduló utcákon, a járókelők arcába pillantgattam, mosolyokra, elragadó apró mozdulatokra vadásztam – íme, itt ugrál egy kislány copfocskája, aki egy kis labdát dobál a falnak, íme, isteni bánat tükröződik egy ló lilás, ovális szemében; elkap-

tam és összegyűjtöttem mindezt, és közben megszorodtak a nagy, ferdén hulló esőcseppek, és eszembe jutott műtermem hűvös otthonossága, a kezem alatt született izmok, homlokok, hajfürtök, és megéreztem ujjaimban az alkotni kezdő gondolat lágy bizsergését.

Sötétedett. Ferdén vágott az eső. Az este viharosan fogadott a sarkokon. Aztán felcsörömpölt és felfénylett borostyánszínű üvegeivel egy sötét sziluettekkel teli villamoskocsi; és menet közben felugrottam, aztán megtöröltem az esőtől vizes kezem.

Komor képpel, álmatagon dülöngéltek a kocsiban ülő emberek. A fekete üveget ellepték a sűrű, apró esőcseppek, mint csillaggyöngyök az éjszakai égboltot. Zúgó gesztenyefákkal végigültetett utcán haladtunk csörömpölve, és úgy tűnt, hogy az ablakokat korbácsolják a nedves ágak. Amikor pedig megállt a villamos, hallani lehetett, hogyan kopognak a kocsi tetején a szélben leszakadt gesztenyék: kopp – és megint, rugalmasan és gyengéden: kopp... kopp... Csöngetett a villamos, és elindult, s a nedves üvegeken széttöredezett a lámpák csillogása, és én a mindent átjáró boldogságtól eltelten vártam azokat a magas és alázatos hangokat. Hirtelen fékezés, megálló – és újból lehullott egy magányos, gömbölyű gesztenye; kiszáratva lehullott a második is, és kopogva gurult a tetőn: kop... kop...

Bódis Kriszta

KEMÉNY VAJ

És te nem vagy itt velem

Több tüntetés is van, meg petíciók, csak az ember már nem tud kiigazodni. A kurvából lett szociális munkás, Horvátné mellett is spontán szimpátiatüntetés, látszólag spontán, mert a Kígyóék a nappaliban szervezik, hogy induljon a Horvátné, és lehessen hozzá csatlakozni, hogy ez erős lesz, a lányok akarják az egészséget, van önrendelkezésük, meg minden, a Kígyóék meg a háttérben. Engem már az sem érdekel, hogy eddig nem esett le nekem, hogy a Kígyó nője vagyok. Magamban már nem tudom Andrásnak hívni. Aláírom a feljelentés visszavonását is, kinek kell, hogy a szivarját belémnyomja, mert állat a Kígyó, a Tulok meg, ki nem szarja le, úgyse lenne semmi, csak én szívnam meg, az biztos. De én akkor sem akarom ezt tudomásul venni, ezt az egész nagy szart, mert boldog vagyok, hogy végre szabadulok, Kígyó elkísér az ügyvédnőhöz, hogy indítsunk kártérítési pert, mert hogy nekem bizonyíthatóan, már hogy nekem! summás keresetkiesésem volt, az erkölcsi károkról már nem is beszélve, az ügyvédnő köpni, nyelni nem tud, néz rám, hogy mi van, én meg mint akit fejbe vernek, kábult vagyok ettől a szabadságtól, egy ideig le sem megyek dolgozni, vizs a Kígyó vacsoráznai, meg pezsgő, hogy ünnepelünk, egy kis üvöltözés a Tulok miatt, azt mindig felhozza, hogy rajtam nem lehet kiigazodni, és már ne is haragudjak, de nem bízik bennem, hogy megváltoztam odabent, meg ilyesmi, hogy a Tuloknál jó kis helyzetbe hoztam, aztán két hét és jön megint valami dumával, megint ugyanaz, hogy ha nincs pénz, akkor muszáj, és én hülye.

Hogy szeret, és mennyire hiányoztam, azt el sem tudom képzelni. Újra reggel van és te nem vagy itt velem, szerelem szárnyán, tárám, tirárám a szívem, mi is sokat hallgatjuk benn ezt a számot, meg bőgünk is rajta rendesen.

A Horvátné lelkes, stricikkel, stricik nélkül, úgyse látja át az egészszet, vagy felhasználják, vagy juttatnak a csávók neki is, nem tudom. Érdekvédelmi szervezetet akar a kurváknak, jogi tanácsadással, meg ilyenek, és már hetek óta nem kapja meg a tanácsadónak utalt ingyenes óvszerszállítmányt, mondván, hogy az a kiskatonáknak le lett foglalva. Jön a nemzetközi nap, formaegy, világkongresszus, szexturizmus, és Horvátné tudja, hogy a lányok nem fognak aludni a gyorsítóktól, és a prérin a világvégi sátrakban, éjjel nappal, patakokban folyik a sperma. De Horvátné lelkes, a külföldi kurváktól megtanulja, hogyan kell a nyelv alá rejtett gumit felhúzni a kliens farkára, hogy észre se vegye, ezt tényleg a kólásüvegen meg is mutatja, ez arra jó, ha a pali natúr akarja, mert többet fizet, a striciknek meg fix pénz kell rövid idő alatt, tudsz követni? Mindenki jól jár.

A Horvátné gondolja, elmegy a polgármesterhez és kiharcolja tőle a gumiszállítmányt, meg akkor már, ha ott van, a szemébe mond egyet-mást, ezt már napokkal előtte elterjesztik, az egészszet megszervezik, észrevétlenül és ügyesen a Kígyó csatlósai, mert a mi körzetünkben, de nem csak itt a helyért is a Kígyónak fizetnek, meg minden. Amikor a Horvátné kifordul a Tanácsadó ajtaján, mellészegődik a Faros, a leggyűbőbb kurva, és be nem áll a szája, aztán egy másik is, aki éppen a rendelő mellett a kapualjban támaszkodik, aztán egyre több lány hagyja el a helyét, gyere ne szarjál be tudja a Józsi, tudja a Pisti, satöbbi és akkor vonakodnak, de mivel a srácok nem mozdulnak az arab boltja elől, ugyanúgy dumálnak, mintha semmi sem történne, figyelj ezt nekem adod, és mellé a kétszáztízest, hülyének nézel Józsikám? Tudod mennyit ér ez, kiscsávó, hova mész Horvátné, kiáltozzák mások is utána és mire Horvátné a polgármesteri hivatalhoz érkezik egész kis tömegecske kíséri, már a tévé is kint van meg az újságok, szent igaz, hogy profi a Kígyó.

Elég legyen a lányok zaklatásából! Jelöljenek ki helyet, ahol kint állhatunk! Hagyják a Horvátnét dolgozni! Kólásüveg! Kólásüveg! De ezt az utóbbit csak ők értik és nagyon röhögnek.

Menjen a jó bűdös kurva anyjába, üvölti a polgármester vörös képpel. Helyes, mint egy focista. A lányok jól ismerik. Káromkodva élvez, és üvölt, mint most. Aztán lemegy és még mielőtt bekerítenék az újságírók a Horvátné arcába sziszegi, ha nem viszed innen ezeket a ribancokat az ablakom elől, a stricikkel veretek szét benneteket. A Horvátné meg üvöltözik, tapsikolnak, meg röhögnek a lányok, aztán jönnek a kommandósok...

Mert még mindig ezek járnak, nem is a kerületiek, de kérdezem én, ahhoz, hogy védtelen nőket igazoltassanak, vagy ne adj isten bevigyenek, mért kell azért három négy ilyen kigyúrt férfinak egy nőre ráugrani, leteperni, hátrabilncselni a kezét, mint egy bűnözőnek? Ezek itt élik ki magukat, egyszer mert így élveznek el, másrészt a rendőrség impotens. Egy ilyen akció viszont látványos, verni a kurvákat és lépten nyomon arról beszélni, hogy a prostitúció a bűnözés melegágya, mert így mondják, stílusérzékük az van, aztán a kerületiek persze rendesek, valaki csak hátulról szereti, valamelyiket elég leszopni, mennek az ingyen menetek, aztán bemegy a Kígyó is, egyszer kétszer a fejükre borítja az asztalt, sűg is, ken is, rend lesz, hamarosan elsimulnak itt majd az ügyek.

Horvátné ne játsszad már meg magad, a lányok tudják a legjobban, hogy nem hagyta te abba, szopsz te még, ha az a strici boltosod akarja, tombol az ügyeletes...

Miután egy külföldi strici, a Tulok haverja, aki nőgyógyásznak adja ki magát, de csak mentős volt két évig, kinyomja a Tanácsadóból a Horvátnét, vége a bulis résznek. A stricik fogják majd még a bárcákat is osztogatni, egy igazi ápolónő a tesztekhez majd leveszi a vért, a doki megmarad „főnöknek”, de mindent a Tulok meg a Kígyó irányít és megcsinálják az érdekvédelmi szervezetet, mondom a Horvátné nélkül, később rehabilitáció meg mit tudom én milyen címeiken itt lesz az emberkereskedelem egyik központja.

Szóval a Horvátné visszamegy a stricijéhez. Visszakönyörgi magát.

Mindez a háttérben zajlik. Az én életem háttérében. Nem tud érdekelni, pedig be akarnak vonni, de látják, hogy nem kellene, annyira a Kígyó sincs oda az ötletért, hogy én.

Úgy is emlékszem vissza rá, hogy én csak állok kint, és nyüzsögnek körülöttem, visszajövök az üzletből, nyüzsögnek.

Találkozni kellene, de most nem. Nem tudok, suttogja Annamarcsi a telefonba. Azóta se tudok róla semmit. A Tök bezzeg virul, megint a Pistivel és úgy csinál, mintha nem tudna semmit Annamarcsiról. Mit tudom én, de nem is érdekel, nem tudok róla semmit, nézd, ilyen póthajat se láttál, teljesen, mint az igazi, Pistitől kaptam, tényleg, meg sem ismerem a Tököt, egészen emberi formája lesz ettől a hajtól, a fogai fekete csontok, a lyukak sora, az a sűrű fekete gyöngysor, mintha fogszabályzó lenne rajta. Nem érdekli semmi, a Pisti a mindene. Figyelj én zavarom haza a feleségéhez meg a gyerekéhez. Hát akkor nem szereti, nem? Akkor csak engem szeret, nem igaz?

Mindenki tudja a másiktól, hogy már újra kint áll, mégis mindenki azt vetíti az ügyvédnőnek, hogy nem dolgozunk, mintha előtte nem lehetne vállalni, hogy mi van. Neki nem akarunk csalódást okozni, vagy mi? A saját balhéját persze senki nem vállalja, de a másikat egyből bemártják. A Lujzi, hát az rég kint áll, legyint a Tök, a Zsuzsit már egyszer vissza is viszik húsz napra, meséli Lujzi, á, ne higgyen a Lujzinak, együtt állunk kint, egy családnak dolgozunk. Nem maga mondta Zsuzsa, hogy saját magának dolgozik? Hogy nincs strici, hogy nem kell leadnia senkinek a pénzt. Hát úgy is van, kerekedik ártatlanra Zsuzsi világoskék szeme, a szempilláit is világoskékre festi. Úgy is van. Én anyukáméknak adok pénzt, ők meg nekem, egy kasszán vagyunk, nem nézzük, ki mit ad bele.

Ez a dolog újra előjön, mert az ügyvédnő még az elején összehoz valami szociális munkásokkal, meg ilyesmi, hogy esetleg segítenek, munkát szereznek, vagy hogyan, nem tudom, a körzetünkben egy kis irodában ül egy csomó ember, meg mi négyen, plusz még a Laura is eljön, kint összejár a Ricsivel, aki lopásért ült bent, de már az is szabadult, ez a Laura folyton eltéved itt a fővárosban, meséli a Ricsi, halkan beszél és csak a szája szögletében bujkál valami mosolyféle, felhív egy sarokra tőlünk, mert most nálunk lakik, figyelj, egy sarokra tőlünk egy kocsmából, hogy fogalma sincs hol van, hogy el van tévedve, menjek már érte. Laura itt sem marad sokáig, elkéri az ügyvédnő mobilját és odarendeli a paliját, a Bélát, új pali én csak annyit tudok róla, amit Laura mond, hogy üzletei vannak, hogy gazdag és viszi ide oda Laurát, nyáron meg külföldre, csak úgy, hogy nyaralnak, a Béla meg az üzleteit intézi, kétszáz ezret költött rám, csak ruhára, dicsekszik Laura, negyven ezerért vett egy estélyit, rendes, de figyelj én így nem tudom ezt előtted mondani, és Laura úgy vihog, meg szégyenlősködik, mint egy kamaszlány, hogy nem tudja a Ricsi előtt mondani, mert majdnem egymásba szerettek bent, amikor a Laura egyedül maradt és a Ricsi jó fej volt, meg hogy legyen már

vele a Laura, de hogy a Laura nem tud lánnyal, azt se tudja, hogy az hogy van és most sincs közöttük semmi, a Ricsi különben is egy másik csajjal él együtt, neveli a kislányát, mert Ricsit a gyerek apja megerőszkolta, úgy lett a kislány, szóval a Bélával az a gáz, hogy nem vagyok belé szerelmes, és már unom, hogy nem dug meg, legalább megdugna, és akkor mondhatnám, hogy ennyi volt csá, okés.

Még el sem kezdődik ez a micsoda, ez az összejövétel, amit az ügyvédnő szervez már itt is a Laura csávója és viszi, de nem látjuk, csak le fog lépni a Laura, ő itt, ezt nem bírja, ezek most kérdezgetni fognak, vagy mi, és nem is mer végignézni ezeken a többnyire középkorú és jelentéktelen nőkön, jézusom van köztük pasi is. Én is veled megyek húzza el a száját a Ricsi, hogy megy vele a Ricsi is. A Béla a Jozsó haverja, most mutatták be nekem a Jozsó meg a Tök, mondja még Laura az ajtóban, mert a Béla várjon egy kicsit, hú, fáj minden tagom, összeverték, majdnem nem tudtam eljönni. Honnan? kérdezi az ügyvédnő, mert oda lép, hogy teát hozzon nekünk, de nem kérünk, és eléggé meg van rökönyödve, hogy akkor most mi van, jól összezavarták a csajok, hogy ők milyen rendben vannak, csak a többi áll ki megint, most akkor mi van? Egy másik strici banda, hogy dolgozzak nekik, de én nem akartam, elszaladtam, még jó, hogy el tudtam jönni, az ügyvédnőt érdekelnék a részletek, de arrébb hívják. Kerestem húszeret, folytatja Laura, halkán beszél, nem akarja, hogy a Tök meghallja, meg a többiek, felhúzza a hasán a pólót, ezt csináltattam, egy piros kő van a köldökében, jól néz ki, mi? Rázom a fejem, hogy nem, hogy ronda, jó, neked jobban állna, szép, lapos a hasad, szomorodik el Laura, de én legyintek és átkarolom a vállát, hogy nem erről van szó. Kiálltam, mondja Laura, de csak most az egyszer, nem volt egy fillérem sem, nem hagyott nálam a Béla, meg minek, úgyis mindent megvesz nekem, amit akarok, de nem volt nálam egy fillér se, meg már kellett, hogy a börtön után valaki elvegye a szüzességemet, elvitt üzletbe az a pasi, fölvitt egy baditerembe, azt ott, de nagyon fáj, annyira fáj, hogy még most is alig tudok járni, pedig rendes volt a pali, mindegy, elvette a szüzességemet, már nagyon kellett. Laurán valami usánka utánzatú farmer sapka van, magas talpú cipő, és vibrál a Laura, akkor még nem értem mi baja.

Még mindig az ajtóban téblábolunk és mielőtt elmenne, jön az ügyvédnő, hogy bemutasson neki egy iskolaigazgatót, hogy esetleg oda járhatna a Laura, hogy meg kellene beszélni, ha úgy érzed, mosolyog rá az igazgatónő, jó fejnek látszik, akkor eljössz magadtól, beszélgetünk, kitaláljuk, hogy hogyan kezdhetnéd. Jó, jó, bólogat Laura, megszeppenve pislog rám, te is jöhetsz, néz rám a nő is, már mesélt rólad a Gabi, vagyis az ügyvédnő, mi mindig csak ügyvédnőnek szólítjuk, úgyhogy most furcsa ez a Gabi, majd keresünk egy logopédust, van egy barátnőm, szerintem lehet rajtad segíteni, nekem meg ettől úgy könnybe lábad a szemem, de Laura hülye, hogy elmegy, és nem is értem, hogy akkor most mit akar, hogy külföldre megy, vagy iskolába, ez az egész olyan hihetetlen.

Én bent elvégeztem a nyolcadikat, maga le is érettségizhetne, mondta a nevelő, csak írásban, mért ne, de szerencsére annyi időt azért nem voltam bent. Egyedül én járhattam iskolába, pedig a többiek is akartak, hogy ne unatkozzanak, de hogy nincsenek ránk felkészülve, meg hogy nem éri meg a bévének, mert ahhoz képest meg kevés, vagy legalábbis bizonytalan ideig vagyunk bent, hogy erre akkor külön tanárok, külön szervezés kellene, egy hely volt az elítélteknél, azt meg én kaptam, az Órnagynő döntött, hogy megtanuljon helyesen írni, hátba vert, de olyan biztatóan, hogy jól van haver.

Kint beborul. Hirtelen jönnek a pályaudvar felől a viharral fenyegető felhők és egyenletes, ólomsötét eget zárnak ráink. Az üvegajtón bebámul két utcagyerek, az egyik

nő kimegy hozzájuk, a kezükbe nyom valamit, pénzt, süteményt, nem tudom, aztán egy picit, terelgetve lök rajtuk egyet, hogy na, nyomás, és visszajön.

Zsuzsikán világoskék, vadi új kosztüm, mintha az operába indulna, a Lujzin ugyanolyan anyagból, csak türkizesebb színű. A Lujzi is póthajat tesz fel, mert még nem nőtt ki a haja rendesen, így viszont öregnek látszik, öregnek és elnyúttnek, nem egy húszévesnek. A Tök nem ilyen elegánsba nyomja, a száját fekete kontúrral rajzolja körül és a szemét is jól kihúzza. Leginkább egy vámpírhoz hasonlít. Top van rajta, strasszos farmer, meg valami ingecske, hogy mégis takarva legyen. Előreültetnek minket, az ügyvédnő meg a közelünkben, olyan mintha meg kellene majd védenie.

Hangos kopogással ered el az eső, ahogy nyáron szokott, plecsnik az aszfalton, aztán kiadós zuhé, hörgés, dörgés, villámlás, hogy az ember frászt kap. Gyerekkorom óta rettegek a vihartól, a vihar baljós óráitól, Sári mamával az asztal alá bújunk, vagy nyakig betakarozunk az ágyba, még a fejünket is a paplan alá, és imádkozunk, hogy könnyörüljön meg a Szűzmaria mirajtunk bűnösökön, most és halálunk óráján ámen.

Mostanra már akkor ki kell derülnön, hogy a Lujzi is a Zsuzsikáéknak dolgozik, hogy a Tök és a Jozsó között is visszaállt a hagyományos rend, ahogy köztem és Kígyó között is, hogy dolgozunk, mint a kisangyal, mindannyian.

Eddig elkerüli a figyelmem a fészület, rajta Krisztus csüng lefelé, aranyba öntve, ott csüng fölöttem, felnézek, ő meg le rám. Lehunyja a szemét, csöndben szenved, lehunyja a szemét, édes Istenem. A haja vörös lobonc, a szakálla is, régóta figyellek, főlem hajol és a villamos kapaszkodójában fityeg a csuklója, mert nem kapaszkodik, csak így beleakasztja az öklét, az ökle, mint a márvány, alig érteni mit mond, mert a villamosok mindig csörömpölnek, rázkódnak a hatalmas ablaküveg táblák, mintha a Hófehérke koporsójába száguldanál a síneken. Belépünk a pókhálós, förtelmes szobába, mint a nyálka, minden körbefonva, öntve a fehér ragadós szálakkal. Ez az életed, mutat körbe Krisztus és mosolyog, mintha kinevetne. A csodálatos családi hátt terem miatt kezdődött, hallom Zsuzsika vértelen hangját, annyira figyelik, hogy attól Zsuzsika hangja megremeg. Édesanyám piált, és többre nézte a piát, mint engem. Prostituált volt. Nem törődött velem, és ez nekem szörnyen fáj, nem értettem, vágytam a szeretetére, de ennyit, egy simogatást, semmit nem kaptam. Átnézett rajtam, ha mögöttem volt a borosüveg, félretolt, mintha egy tárgy volnék az útjában. Tizennégy éves voltam, mikor fogtam magam és átmentem végleg a szomszédba. Ott szerettek, ott törődtek velem, befogadtak. Énnekem ők lettek a családom. A nevelő anyám az anyukám. Hivatalosan is a gyámom lett. Én akartam kiállni. Kimaradoztam, figyeltem a lányokat, gyámnyukám felpofozott évégett, hogy ne legyenek kurva. De én egyre csak mentem. Mert amikor kijártam a nyolcat elhelyezkedtem, de kevés volt a pénz. Zsuzsika mögött egy kék filccel írt papírcsírkról a következőt betűztem ki, amikor Zsuzsika balra dőlt az elejét, hogy nem a bűnöst kell elítélni, aztán mikor a másik oldalra billent, a folytatást is, hanem magát a bűnt. Kijártam a nyolcat, dolgoztam. Utána meguntam. Kevés volt a pénz. Havi tizenötezer, az semmi. Annyira megszorultam, meg ők is. Nekik se volt. És láttam a lányokat az utcán, beszélgettem velük, jóban voltunk. Tudom mit mondanak, hallgatom Zsuzsikát és hallom a lányokat, ahogy most Zsuzsika is beszélne egy kezdővel, hogy nem nagy ügy, hogy ha muszáj akkor inkább ezt, mint éhbérért megdöglenni a futószalag mellett, ha behozol másokat is, az elsősorban megnyugtató, valahol igazol téged is, a Tök meg kimondottan maguknak szervezi be a csajokat, így neki kevesebbet kell melóznia, az újak meg nekik, persze Pistinek, de ezzel neki is dolgoznak.

Milyen szomorú és nyomasztó az egész, ráül a mellemre, megfulladok. Egy billenős ablak van nyitva, dől befelé a párás hűvös, de hamarosan szertefoszlik és érzékelhetlenné válik az emberi testek kipárolgásában, izzadok és a hátamhoz tapad a pólóm. Mondom a gyámnyukámnak, hogy kiállok. Anyu nagyon megvert, hogy illet még egyszer a számra ne vegyek, hogy kurva leszek. Aztán mégis. Most huszonnégy vagyok, tönkrementem testileg, lelkileg. Kinézek harmincnak.

Már régebben is próbálok elképzelni ezt a családot, állítólag a nő két fia nagy gengszter, fegyverek, drog, ültek is nem egyszer, és nyilván valaki csak bevédi Zsuzsikát, valaki csak perkált a helyért a Kígyónak.

Nem tudom kinek, talán saját magának akarja beadni ezt a dumát, hogy ő saját magának dolgozik?

Aztán megszületett a gyerek. Összejöttem egy fiúval, de neki nem kellett leadni pénzt, csak együtt jártunk, bulizni, szórakozni, összevissza, és amikor teherbe estem azt mondta, jó, tartsuk meg. Mondom én még fiatal vagyok, nem ilyen korra terveztem. Négy és fél hónapos voltam, amikor ő meg lelépett. Mikor már nem tudtam elvetetni. Nem bántam meg, mert imádom a gyereket, de nem akartam szülni, főleg, hogy kint álltam, hogy kurva voltam. Aztán jó volt. Megszültem. Szüneteltem másfél évet. Különmentem. Dolgoztam. Kerestem havi negyvenötezret. Másfél évre kiszakadtam az egészségből, aztán tényleg annyira rongyos lettem, hogy muszáj volt visszamenni. A gyerek miatt is, most már rá is kell keresnem, meg fogom alapozni a jövőjét.

Zsuzsit bent egyszer meglátogatta egy fiú, akibe reménykedett, hogy azzal talán normális családi életet élhetne, de a fiú nem várt rá, pedig ki akarta szakítani abból a körből, hogy neki ne legyen olyan felesége, aki ezeket a dolgokat csinálja.

Amikor bevittek a rendőrök kiszakították a gyereket a kezemből. Tönkretették elég korán a gyereket, akkor még hároméves volt. Ezért megbántam, hogy kiálltam, már amikor a kisfiam megvolt, de egyébként nem. Senki nem gondolta volna, hogy ebből ilyen hosszú börtön lesz a vége. A fiamnak már jó lesz, az biztos, hogy megalapozom az életét.

Mennyit tudsz félretenni? Kérdez hirtelen egy festett szőke nő, szinte rohadtra van szoláriumozva a bőre, dögös cucban van, pedig már lehet negyvenöt fölött, kemény a hangja és mintha ideges lenne, de csak a természete ilyen csupa ideg.

Hát nem nagyon tudok félretenni, mert elmegy kajára, ruhára.

Az egész? Néz Zsuzsikára a nő kimeredve, de úgy kérdez, mint aki tudja a választ, mint aki nagyon tapasztalt ebben a kérdéskörben és ennek megfelelően nem véletlenül kérdezi, amit kérdez.

Az egész családra én főzök, háromfogásos ebéd minden nap, a gyereket ruházatom, óvoda, minden.

Mért nem dolgozol magadnak? provokálja tovább a nő, ha annyira független vagy, ha annyira nem szólnak bele?

A többiek felhorkannak, úgy látszik, más az erkölcsi meg elméleti álláspontjuk. Szerinted akkor Adél, normális dolog, ha az ember eladja a testét? Kérdezik felháborodással a hangjukban többen is, ettől a barna, lerobbant prosti kinézetű nőtől, aki felpattan a foteljából és felrakja az ülésre hol az egyik, hol a másik lábát, hadonászva magyaráz, káráló a hangja, szinte táncol ott a fotel fölött egyhelyben. Abból a pénzből, amit pedagógusként kapok éhen is dögölhetnek, ha nem tartana el a férjem a három gyerekkel együtt, ez az én személyes szerencsém, de ha úgy hozná a sors, biztos, hogy kiállnék, lehet, hogy én ügyesebben csinálnám, mint ők, mert kiválogatnék egy kört,

és akkor elkezd magát már ilyen luxuskurva szintre beállítani, dühös leszek rá, pedig érzem, hogy velünk van, mégsem tetszik, ahogy beszél, durva és közönséges, nem mintha én nem volnék kemény, mostanra már túl kemény is. Meg attól is hányok, hogy akkor ezek itt minket bűnösnek tekintenek, erkölcstelen ribancnak, ahogy az a szabálysértési előadó is, aki az arcomba üvölti, hogy nem nyugszik amíg engem börtönben nem lát, holott addig még ő volt a legnormálisabb, legeggyüttérzőbb mind között, tudta, hogy sokszor volt olyan helyzet, amikor nem tudtunk mit csinálni, hogy mondjam, nem volt más választás, csak kiállni.

És akkor tényleg így elkezdik szembesítgetni a Zsuzsikát, hogy mit fog mondani a fiának, és mit fog gondolni a fia arról, hogy az anyja kurva, hogy szembe kellene néznie azzal, hogy ezzel az életmóddal most már nemcsak magának, hanem a fiának is árt. És hogy mit gondolunk mért van az, hogy nehéz körülmények között élő nőkben egyáltalán fel sem merül, hogy így jussanak pénzhez.

Na, ez nekem beteszi a kaput, pedig akkor még nem is tudok olyanokat Anheldtől, akinek viszont gével, Angel, így kell írni a nevét, arról, hogy a segítő önkéntes nem viselkedik elutasítóan, elítélően, és kliensét nem emlékezteti a korábbi ismeretekből szerzett ellentmondásokra, ehelyett a segítőnek a kliens erősségeit, problémamegoldó képességeit kell a figyelem középpontjába helyezve megerősítenie. De Angel még nem érkezik meg, éppen csak megalapítja a csoportot, amikor visszahívják a rendjébe, hogy aztán fél év múlva mégis visszatérjen és én is megismerhessem.

Pont a Szifonnál is elkap egy zápor, állunk néhány vásárló, akik akkor lépünk ki a boltból az eresz alatt, hogy most akkor kockáztassunk az aluljáróig, vagy ne, mellettem meg két lány beszélget, hogy és akkor az valóban fájdalmas lehet, mondja a Bereznai, figyelj, hogy azt mondja, nyilván fájdalom ez a férfinak is, de főleg a nőnek, hogy nem jut neki valaki, aki bocs, jól megbaszná, ilyen értelemben a női maszturbáció tehát fájdalmas, mert a magányosság jajszava, vagy nem is tudom milyen faszágot dob be a Bereznai, mire én, hogy érdekes, mert szerintem az a fájdalmas, hogy még az is jobb, ha az ember magához nyúl, mint a csalódás, a baszás utáni csalódás, csalódás mondom egy analfabéta faszban, és itt konkrétan a nemi szervre is gondolok, mert persze jó, ha az ember nem egyedül jut el az örömig, de egy nőnek egy férfival igen kis esélye van arra, hogy eljusson a csúcsra, mert nem elég, ha bevágod a dákót kisfiam. Ezt a tanszéken a büfében, szerintem hallották is néhányan. A Bereznai lehidalt, aztán meg hogy hülye feminista, ilyenek, végül meg nem győzött ujjazni, nyalni meg mit tudom én még mit csinálni az ágyban, mondom ide figyelj Bereznai, most vagy szeretjük egymást vagy ez van, és nekiláttam maszturbálni, erre meg már annyira be volt gerjedve a hülye, hogy nagy dühösen kiverte. És? Elegem van belőle. Primitív barom és belőlem is kihozza az állatot. Elrohant, nekem meg nem volt tovább kedvem folytatni. Megint neki volt jó. Szerintem ki kellene békülnötök, de akkor elakad egy kicsit a záporozás, legalább annyira, hogy a tágasabb aluljáróban húzódjunk meg, rohanás, a két lány nem is oda fut, fékez a busz és még felszuszakolódnak rá.

Ezen a dolgon gondolkodom, már vonszoló felfele magam a lépcsőn a bazi nagy bevásárlószatyrokkal, mikor mellém lép egy férfi és egyáltalán nem tolakodóan, nem kétértelműen felajánlja a segítségét, hogy segít cipelni, én meg mint egy alvajáró hagyom, a férfi pedig hazáig viszi a cuccot. Bemutatkozik, Angel Vasquez, a második nevet nem értem, meg hogy külföldi, mégis milyen jól beszél a nyelvünket, hogy milyen kéz? De persze nem szólok semmit, ő meg még csak fenn sem akad ezen. Elbúcsúzik,

hogy viszontlátásra, én meg nézek utána, vékony, fehér, szeplős bőrű, vörös hajú fiú, farmerban, sötétkék pulóverben, a vállán hátizsák, az illata sajnos még velem marad, sajnos.

Kint állok a soron, amikor megérzem az illatát, nem parfüm, nem mosópor, nem tudom mi, inkább valami gyümölcsre emlékeztet. Csak áll és beszélni kezd, mintha nem akarná tudomásul venni, hogy mi van. Tegeződhetünk? kérdezi, én meg bólintok. Nem zavarlak? kérdezi, én meg bólintok. Itt dolgozol? kérdezi, én meg bólintok. Tudok valamiben segíteni? kérdezi, nem, mondom egész halkán, nem, nem, nem. Azt hittem, nem tudsz beszélni, néz rám és mosolyog. Nem tudok, mondom nagy nehezen és ebből láthatja, hogy tényleg nem. Akkor köszönöm, hogy mégis. Nem csoda történt, figyelmeztetem, minden szó fél óra, de figyelj, figyelj a számat és mire kimondom jót nevet. Jó humorod van, mondja, én itt elveszteném, az biztos.

Angel ügyesen csinálja, sosem tart fel túl hosszú ideig és nem jön minden nap, kivárja, amíg kibököm a szavakat és élvezem, hogy valakivel beszélhetek, hogy egy ilyen nem akármilyen emberrel találkoztam. Nyitott, kedves, érdeklődik irántam és nem néz hülye kurvának, egyfolytában azt várom, hogy jöjjön, gyorsan lezavarom a palikat, van hogy időt szakítok egy kávéra, elmegyünk fagyizni, gondolom Kígyónak leadják a drótot, de Angel megelőzi ezt a bajt is, valahogy, máig sem tudom, hogyan szóba áll vele a Kígyó, de akkor én még nem is tudom, hogy Angel szerzetes.

Lehet, hogy aztán mindegyik lány, akivel felveszi a kapcsolatot, ugyanezt érzi, amit én, ezt a furcsa melegséget és közelséget, amilyenre az ember vágyik a boldogsághoz, hiszen Angel nemcsak jó ember, bár elsősorban az, hanem gyengéd és szeretni való is, és szerencsére úgy nem szép, mint a Kígyó mondjuk, mert Angel annak ellenére, hogy kreolok között született, nem hasonlít az indiánokhoz, sőt vörös hajú. Így az ember legalább tud a belső tulajdonságaira figyelni, mert ha olyan lenne, mint Simon vagy a Kígyó, már halálosan beleszerettem volna, szenvedéllyel és vágyakozással és akkor végem, de vele más, megnyugtat ez a fajta rejtett szépsége, talán éppen a jósága sugárzik kifelé, ahogy Sári mama szerint ez az igazi szépség, más szépség nincs is, csak az az ember lehet szép, aki belül tiszta, tiszta és jó.

Visszatérve, hogy biztos a többi lány is úgy érzi, hogy Angel lát benne valamit, hogy többet, sőt, biztos sokan bele is szeretnek, felajánlják, hogy keresnek neki, ha elkapja őket a hév, hallok is egy szegény kis tizenöt, tizenhat évesről, aki annyira beleszeret, majd belehal, de Angel segít rajta, egy apáca asszisztense veszi át a lányt, a sebek pedig hamarosan begyógyulnak, azt hiszem sikerül is kihozniuk azt a kislányt, ezt beszélik legalábbis a csoportban Angelről, ezt és még más csodát, mint egy prófétát úgy tisztelik.

Olyan, mintha fölemelne egy másik világba, és idegesít a Tök, mer hogy akkor most ő visszamegy Portugáliába vagy mit tudom én, meg Lujzi, Laura és Zsuzsika, de sajnálom is őket, olyan tehetetlen vagyok.

Nem lehet mindenkinek segíteni, mondja Angel, tudod mit dolgoznék szívesen? Mit? néz rám Angel, mert először hallja tőlem ezt, az íráson kívül, ami szerinte nagyon jó, de abból megélni minálunk nem lehet és ebben igaza van, ezt ő jobban tudja. Mit? kérdezi és kivárja a szavankénti fél órát. Szociális munkás lennék, itt a lányok között.

Ezek az első lépéseim, és észre sem veszem, már arról beszélgetünk mi lesz, ha abahagyom, milyen lehetőségeim vannak, Angel hogyan tud segíteni. Elmondja, milyen csoportot hozott létre, hogy benne vannak azok, akiket ismerek, hogy neki a rendje parancsol, és számára Isten mindennél fontosabb, és éppen Asszisi szent Ferenc

megy a tévébe a reggeli ismétlésbe, és én szétsírom az agyamat, ma meg elhúzom a számat, micsoda giccs, de jó bögni, és jó hogy van Angel. Mindegy.

Lefogytál! Mi van? te beszélsz? ölel meg a Lujzi, tényleg? ha kivárod, görcsölöm ki a szavakat, aztán el is megy a kedvem, nem jó. Nem jó beszélni. A Lujzi közbe telefonál, hogy itt vagyunk a Répába, ez egy kocsmaféleség, kiülős, hogy jöjjön ide a Tök is, mert itthon van ám, magyarázza a Lujzi, csak a Laura nem jött haza, mer az kint maradt a Bélával, mert nehogy már azt higgyed, hogy a Béla a palija, futtatja a Béla, csak még neked se akarta mondani a Laura, megváltozott a Laura, bunkó lett. Amikor kijött, gondolom neked is mesélte, az volt az első, hogy elterjesztette, hogy én járok az ügyvédnö nyakára kölcsönkérni. Meg buzi lett bent a Laura, igaz, hogy én is, ott volt a Rozika, de az más tézta, bent a feszültség meg minden, nem is azt mondom, hogy megtagadom a Rozikát vagy ilyesmi, mert nem, de a Laura meg összejött a Ricsivel, és itt kint is együtt voltak, aztán meg rólunk terjeszti, hogy azok lettünk. Aztán képzeld, bent, emlékszel, kapom Rozikától azt a láncot, amit el kell adjak, mindegy, és most látom Laura nyakába, mondom figyelj Laura tudod, mit jelent nekem az a lánc, figyelj, add már nekem, spanok voltunk bent, és akkor azt mondja, hogy nem, érted? nem adná oda nekem, pedig tudja, hogy nekem az mit jelent, hát nem egy szemét az ilyen, és vanzer a Laura, mert feldobja a Szivit is, figyelj, az meg milyen, hogy a Töknek megígéri, hogy nekik fog dolgozni, aztán meg másnak megy el, és a Töknek köszönheti, hogy ezzel az új striciével is összehozzák, a Bélát is, meg a külföldi melót is a Töknek köszönheti, de képzeld múltkor meg akar verni, állok kint, azt ki se száll a stricije mellől, kiabál ki a kocsiból, mondom, ne kiabálj, hanem gyere, szállj ki a kocsiból, ha mersz, és még a palija volt a rendes, rászólt, hogy nincs igaza. Egyébként tényleg nagyon rendes, meg jó fej az a pasi. Mondom, Laura spanom voltál bent, de az bent volt, mondom, és a Zsuzsika sokkal inkább a spanom, vele állok kint, vele szenvedek egész nap, mondom. Le akarsz verni, mint odabent, üvölti a Laura, mondom bazdmeg, ha az kell neked, le.

Közben meglátjuk a Tököt, semmit se változott, nem úgy, mint a Lujzi, mert nemcsak hogy lefogyott, de a haja is kinőtt, természetes hullámos és vörösésbarnára van festve, Lujzi megszépült, csak ha a szemébe nézek akkor látom, hogy olyan furcsa, zavaros, mintha zaccos lenne a szemgolyója vagy mi. Heroin, figyelj, ide gerinche is kaptam, meg fű, különben nem bírom ki. Hülye vagy, sápadok el, és nyugtalan leszek, erre ő, hogy már nem, a heroint abbahagyta, de tudom, hogy mind ezt bizonygatja, hogy csak a fű megy az meg gyógyfű, mert nem bírja már e nélkül, nem megy, abbahagytam ne szarjál be, jó három napja nyomtam az utolsót, faszt hagyta abba, ráborítanám az asztalt, olyan elérhetetlen távolságba van most, annyira fel van dobva, megjön a Tök, meddig vagy itthon, mi van, kérdezi Lujzi, Pistit felnyomta egy csaj, most ül, nem tudom meddig, a szemét csaj feladta, Laura meg még kint van és képzeld megígérte, hogy nekünk dolgozik, erre külön megy, éppen mondom neki, hogy nagyon megváltozott Laura, bólogat a Lujzi, figyelj, mikor kijött két strici bandát majdnem egymásnak ugrasztott, kólát isztok? Igen? Nem? nem iszunk semmit, csak ha fizeted, tudod mikor, figyeljetek, nekem mennem kell mindjárt, de ezt azért megmutatom, harmincnégyes kislányméret és pont jó rám, húzódik a Tök a gebe dereka meg hasa, ahogy az ölébe ejtett zacskóban turkál. A nejlomból előhúzza egy virágos miniszoknyát, műanyag neonzöld övvel, ja, és még egy fehér selyemgatyta is előkerül, nekem is pont ilyen van, nagyon jól néz ki örvendezik Lujzi, elköltök minden pénzt, viszont szereztem albérle-

tet húszezerért, külön megyek Lujzi, elegendem van a Beáékból, mer már azok is belőlem élnek, nincs mit adnia a gyerekeknek, de nem leszek hülye, magamnak dolgozok, félreteszek Pistinek, aztán megyek vissza.

Kisüt a nap, olyan vidáman, ránk is, mert mindenkire olyan egyformán, olyan szenvtelenül vagy idiótán, ahogy csak a nap süthet, ezek meg úgy beszélnek, mintha elfelejtették volna a börtönt, mintha minden kitörlődött volna a fejükből.

Angyal, kedves

Úgy tűnik, hogy a prostituáltak egy veszedelmes ördögi körben élnek, amelyből nincs kiút, amiből látszólag nincs kiút. Függőek és általában negatív, rossz az énképük.

Már késő este van, de senkinek nincs kedve hazamenni. A tea kihűl a kancsóban, a barnás folyadék felszíne megdermed a csészék alján is, a maradékon fémesen csillanó, hártvavékony táblák úsznak, mint olajfoltok egy elhagyott tó felszínén.

Amikor a találkozásaink során elkezdene kapcsolatba lépni valóságos önmagukkal és azzal a valósággal, amelyikben élnek, szükségük van arra, hogy tisztán lássák az erőseiket is, hiszen amivel először szembesülnek majd, az nemhogy erősíti, hanem gyengíti őket, hiszen saját énjükre negatív érzések vetülnek, hiányosságok és meghiúsulások, függőség, tehetetlenség és a traumák következményei, negatív önértékelés.

Angel a Krisztus alatt áll, a csoport áhítatosan hallgatja, de vajon értik-e?

Nem hagyok búcsúlevelet, mit is írhatnék.

Helga azonnal hívja a mentőket, pofozgat, én meg kiterülve már órák óta az előszobaszőnyegen. Helga sejti, hogy valami baj lehet, meggondolatlanul egyedül jön, de erre mégse számít. Az ajtó tárva nyitva, én meg a földön. A lakás üres. Kígyó tegnap éjjel sem jön haza.

De akkor sem, ha hazajön, akkor sem.

Hogyan, mit mondtam volna neki.

Az utolsó napokban, amikor Angellel vagyok, ezerféleképpen megerősítem magam, Kígyó már régen nem András, nem az a férfi, akit megszerettem, akinek hálával tartozom, sőt. Lépésről lépésre összerakjuk a mozaikot, Tulok és Kígyó üzleteivel kapcsolatban, találgatjuk, mennyiért mondott le rólam a Tulok, mi volt az alku lényege, és hogy mért pont én. Nyilván tetszettél Andrásnak, ezt egyáltalán ne zárjuk ki, hiszen nagyon szép vagy, ugye ezt te is tudod.

Az utolsó időben Kígyó kevesli a pénzt, hogy nem visznek, hogy ebbe a ruhába ne is csodálkozzak, és akkor beszervez, hogy elvisz ilyen lakásokra, bulikba, házhoz visz, és hirtelen sok megrendelést kap rám, azt mondja, csípik, hogy ilyen kis félénk vagy, az ágyra dobnak, és eltorzul az arcom, mert úgy fáj, mint az első időkben, fölkaivar az egész, az egyikük fölém térdel és felhúzza a pólóm, micsoda csöcsöd van, anya, és belém mélyesztí az ujjait, felszisszenek, de ezek ezt élvezik, meg akar büntetni a Kígyó, figyelj ezek fizetnek, mint a kisangyal, ne rinyálj itt nekem, ne bőgj bazdmeg, lent mér nem kerestél, mi? akkor örüljél, hogy apuci összehozza neked az üzletet, világos, na figyelj, figyelj, gyere csak, na, ülj ide az ölembe, hol fáj, a puncikád, gyere, gyere, majd én meggyógyítom, jó ugye kicsim, már nincsen baj, nincsen, gyere vegyük ezt le, nem

bántalak ne félj, megmossuk, mint egy kisbabának, gyere lenyalogatja apuci a kis buta kislánynak, főnök itt a csaj, bocsi, de nem tudtunk megvárni, itt van, hozzá se nyúlunk, vetkőzz anya, szépen ide térdel a főnökhöz, okos kutya, okos kutya, tudjátok mér van ilyen nagy hasam, hogy árnyékba legyen a feje, most már értem mért fonatja be a hajamat kétoldalt a Kígyó, rácsavarja a csuklójára, de még nem áll föl neki, lilásan csüng ki az őszülő, sűrű szőrből, szopjad csak föl angyalom, a többiek röhögnek, cigarettára gyújtanak, megteelik füsttel a szoba, nézz rám parancsolja a főnök, nézz ide angyalom, a szemembe, hú, te aztán tudsz nézni, szopjad, úgy, bazdmeg szívjad, anya, micsoda torok, nem hiszem el, ezt meg hogy csinálod bazdmeg, hú a kurva anyját, meg ne fulladj bazdmeg, na fiúk, de nem ereszt el, várjál, nyeljél, nyeld le, bár a gecivel nem megy át az ész, röhögnek, megvárja, míg elernyed a számban, öklendezek, na, pihenjél, de a fiúk nem várnak, megint az ágyra löknek és szétfeszítik a főnök felé a lábam, a pinája nem kell főnök, nem rossz, Martinka lássál hozzá nyugodtan, Martinka kiugrik a gatyájából és a lábam közé térdel, semmi jó érzés nincs ebbe a gyerekbe, ekkora dákóhoz persze nem osztottak nagy észet is, minek, igaz Martinka, Martinka próbál belém hatolni, figyeljél szűk ez a csaj, hozzatok már valamit, az egyik amelyik nyálcsorgatva Martinka mellett áll, félrelöki Martinkát, és nyalni kezd, megremegek, na, végre hogy egy kicsit feloldódtál kislányom, te kis angyal, röhög a főnöknek nevezett és szivarra gyújt, na, gyere te tenyészcsődör, emelkedik ki belőlem lihegve ez a másik, és megfogja Martinka farkát, bevezetek, jaj, aajjaj, nyögdecsel Martinka a gyönyörtől, Ūristen, sóhajtozik, én meg sikítok és vergődni kezdek alatta, pedig engedelmessé akarnék lenni, hogy baj ne legyen, ne hogy megverjenek vagy ilyesmi, Ūristen, Ūristen, Uramisten, nyög Martinka és löki magát befelé, na, milyen, jól kinyaltam neked az utat mi, kishaver, hogy vonaglik a kis pina, mindjárt belemegyek a gatyámba tőletek, kiáltja amelyik a lábamat húzza szét, aztán Martinka után jön egyik a másik után, nem is tudom, hányan vannak, holnap tuti helyre viszlek, külföldi a csávó egy úriember, Kígyó a szállodába visz, lent várlak, a férfi levetkőztet és végigsétált a szobán, elővesz egy bőröndöt és furcsábbnál furcsább ruhákat vesz elő, egyikből kiemeli a fél mellemet, van amelyiket a csípőm köré és a lábam közé tekeri, mint egy bugyit, csak éppen a szemérmemet nem takarja, én nem mozdulhatok, ő öltöztet, emelgeti a karom, a lábam, a mellem, a lábam közé nyúl, ő meg teljesen fel van öltözve, végül előtol valami szerkezetet, kampókkal, a lábamra a nyakamra olyan műanyagot rögzít, mintha műlábam lenne, a nyakamon meg merevítő. Az ágyra fektet fölemeli mindkét lábamat, kifeszíti és rögzíti a kampókhoz, fehér köpenyt vesz az öltönyére, majd elővesz egy műpéniszt és azzal simogat, rezegetti, csipkodik velem, idegen nyelven karattyol és amikor sírni kezdek, letörli a könnyeimet, amikor a Kígyó kopog, a zsebébe nyúl, nem engeddi be, csak kiadja a pénzt, én még nem tudom, hogy egész éjszakára kifizet, egyre több ilyen műanyag holmi kerül elő, lefényképez, tesz-vesz, holtfáradt vagyok, egyre nehezebb pózokba kényszerít bele, figyelj kicsi egyszer tudod hogy szeretné apuci, simogat a Kígyó reggel, tudod, hasra fordít, négykézlábra állok, érzem ahogy a nyelvvel csiklandozza a fenekemet, aztán harapdál és széthúz én meg élvezetet kell színlelnem, mert ha nem, dühös lesz és őrjöngeni kezd, hogy én akkor őt nem is szeretem, kacarászok neki, meg próbálom élvezni, mert tényleg mindent megtesz, kinyalom a segged, kicsim, és liheg, teljesen begerjed, elém kerül, négykézlábra áll és széthúzza magának, gyere, háláld meg, ugye szereted, ugye ki se látszol a seggemből, és szorítja a végbelét a nyelvemre, ő tanítja, magyarázza, hogy kell, végignyalom, a számba veszem a heréit, bocikám, jó van, profi vagy, te én rájöttem, hogy tudod, tudod mi a nagy biznisz a

pornófilm, angyalkám, az álmom egy stúdió, belőled meg sztárt faragok, vége az utcának, mit szólsz kicsikém, gondoskodik rólad apuci, na gyere csak, és akkor megint szétfeszít és belém hatol, fáj nagyon, hörgök inkább mint kiabálok, de elsőre mindig gyorsan elmegy a Kígyó, de kell neki azonnal a második is, le se lohad neki és a végbelemtől barnás neki a vége, szégyellem, de ő ezt is élvezzi, figyelj szereztem egy ilyet, elővesz egy elég nagyot, ráadásul fekete, kemény gumiból van pucsít felém, na bátran kicsim, lökjed, na, de félek, hogy megreped neki, elkapja a kezem, előre, hogy miközben lököm, elől kiveresse velem, káromkodik a Kígyó, aztán végre lenyugszik. Látod ezt is fel kellett volna venni, na majd legközelebb. Szeretlek, minden, aztán két napra eltűnik. Azt csinálsz, amit akarsz, mondja és bevágódik a kocsiba, hogy nem kell lemenni, ha nem akarok, takarícsá, főzzé, okés picim, sietek, hiányozni fogsz. Hogy mondtam volna meg neki mindezek után, hogy vége, hogy új életet akarok kezdeni, hogy többé nem leszek kurva, hogy kiszállok, engedjen el, s ha nem enged, akkor is megyek? Megsajnálom, megint érzem azt a melegséget, hogy hát szeret és mégiscsak ő az igazi, persze az eszemmel meg tudom, hogy mellette csak ez az élet jut, hogy nem fog elengedni sem, hogy ez nem csak egy egyszerű szakítás, nekem innen el kell mennékülni.

A kórházban térek magamhoz, nem tudom mennyi idő telik el. Helga ül mellettem, akkor még nem is ismerem. Angel? Ezt kérdezem, ő jut eszembe elsőre és ki is mondom a nevét, valami borzalmas nehezen. Visszarendelték. A helyettese vagyok. Végig fogjuk csinálni, persze ha te is akarod. Behunyom a szemem. Nem akarok semmit. Leginkább dönteni nem. Csináljanak velem, amit akarnak. Pihenj, erősödj meg. Itt biztonságban vagy.

Harangoznak. Távolról szűrődik be a harangszó, mintha egy hegy tetején lennénk, de nem tudom, nincs még erőm fölállni, kinézni az ablakon. Szél lehet odakint, mert hallom a zúgását is, meg a harangszó is hol elhalkul, hol felerősödik. Lehunyom a szemem, kinyitom a szemem, ennyit bírok mozogni. Közben talán alszom, lehet, hogy éjszakákat is, mert mintha már másnap lenne, de ez csak olyan érzésem, az is lehet, hogy öt perc telt el azóta, hogy az előbb visszahunytam a szemem. Amikor újra kinyitom, András ül az ágyam szélén, idegesnek látszik és könnybe van lábadvá a szeme, miért csináltad, kérdezi, megsimogat, rágyújt egy szivarra, valaki rászól, erre ő, hogy a hölgyet nem zavarja, a hölgyet, rám gondol, de zavar, baromira zavar, jó lenne egy mentolos cigi. Alig bírtam kinyomozni, hova hoztak, mi a faszom van? A folyosón a haverjai cigiznek, behallatszik, hogy káromkodnak, meg beszélnek a nővéreknek. Kihozlak, ne félj. Lehunyom a szemem, taligán tolnak, zötykölnek, a hálóingem fölcsúszik az ölemben, barnás vér szivárog belőlem, sötét, ragacsos és sűrű, ide oda lökődik a fejem a fémén, keréksurrogás. Átvisszünk egy biztonságos helyre, suttogja Helga a fülemben. A hordágy mellett jön, átvissznek a kórház udvarán, kellemes nyári este van. Megfogja a kezem. Megszorítom. Pihentesd a szemed, pihentesd, figyelmeztet Helga, akkor még nem tudom, hogy majdnem megvakulok, hogy előfordulhat, hogy megvakulok, a gyógyszerek miatt, amiket beszédtem.

Még az a hely sem elég biztonságos, ahova visznek, onnan is átszállítanak, az orvosok Helga cinkosai lesznek, Kígyó elveszti a nyomot, vagy belefárad.

Felépülök és Helga elintézi, hogy a kórházban maradjak takarítónak, szolgálati lakást is kapok.

Szeretem ezt a munkát, mert nem csak takarítok, besegítek ápolni is, jó lemosdatni a meggyötört öregeket, a szájukba adni az ételt, elbeszélgetni velük, kitörölni a feneküket, mindőjük anyukája vagyok, megfogják a kezem, hálásak nekem. Néha félelem fog el, hogy András megtalál, nem is nagyon megyek a kórház épületén kívülre. Helgával, Helga mamával eljárók a csoportba, újra imádkozom. Tervezgetem, hogy hazamegyek, nem is apám vagy anyám miatt, inkább, hogy Sári mamával mi lehet. Kígyó nem csak azért jut eszembe, mert félek, hogy megtalál, hanem mert magányos vagyok. Angelről sokáig nem tudok semmit, nem akarnak megijeszteni, mert Angel rákos lesz, csak miután eredményesen befejeződik a kemoterápiás kezelése, csak azután mondják el nekem, hogy mi van, meg hogy most már jól van, remélhetőleg nem újul ki a betegsége, de hogy mikor jön vissza, hogy látom-e egyáltalán az életbe, azt nem lehet tudni, a rend úgy rendelkezik a tagjaival, ahogy akar.

Abban reménykedem, hogy felfedez magának egy férfi és elvesz feleségül, hogy unalmas, békés házasságban élek, rózsákat ültetek, ápolom az öregeket, minden éjjeliszekrényen friss rózsza és szülők néhány gyereket, a férjem higgadt, bölcs, szeretetre méltó ember, orvos, köztisztviselő, ilyesmi.

Észre sem veszem, hogy a főnök hogy néz rám, de tényleg. Mivel valahogy halogatjuk azt a kezelést a hangommal kapcsolatban, Helgának is ezer dolga van, nem beszélek még mindig, ezért a pletykák, a kórházi hírek sem nagyon jutnak el hozzám. Nem tudom például, hogy a főnök behívja az irodácskájába, az alagsori kis lyukba az öltözők meg a mosoda között a takarítónőket, az ápolónőket és, mármint azokat, akik megtesznek neki, és próbálkozik. Van amelyiket ott a bálás köpenyeken.

Én meg megyek mit sem sejtve és támadásba lendül, hogy így meg úgy, már simogat, már a falhoz nyom és egyre bátrabb, hogy nem tiltakozom, mert teljesen lebénulok ettől, már rádönt a bálákra, és akkor én lehunyom a szemem és hagyom, hagyom ahogy régen, hogy túl legyünk rajta. Aztán néhány nap múlva újra hívat, próbál beszélgetni velem és megint a bálákra dönt. Másnap délután a műszak után telefonhoz hívnak, dobog nagyon a szívem, hogy ki, és akkor meghallom a főnök hangját, hogy szabadbá tette az estémet, elintézte, hogy meghívna magához vacsorára.

Kékes Győző a postarés fölötti felirat, hült konyhaszagú lépcsőház, lekapcsol az automata, jó helyen járok. Győző a főnök fél fejjel alacsonyabb nálam és a kórházban a fehér köpenyében a kis mitugrász alakja olyan, mint egy technikatanáré. Föl alá masíroz a folyosón a pincében meg az alagsorban, ott ő a főnök, az orvosoknál is nagyobb főnök, és utasításokat osztogat, meg ugráltatja a beteghordókat. Rendmániás, és tíz éve, mikor elköltözik a feleségétől megfogadja, hogy soha tartós kapcsolatot senkivel. Ezt nekem is többször elmondja, felhív, én meg megyek, megyek fel a lakására, ledönt, hevesen kezdi, aztán rám fekszik és kész, már vége is. Egész késő éjszakáig beszél, bele-belealszom, leginkább az elveiről, a munkájáról ilyenekről. Helgának elmesélem, hogy van valakim, hogy talán komoly, ha nem is vagyok belé szerelmes, de nem érzem magam rosszul vele, talán elvesz feleségül. De Győző, amikor megtudja, hogy terhes vagyok, egész egyszerűen elzavar, pedig azt hittem boldog lesz. Ehelyett kikerget az ágyból, soha még úgy kikelni magából nem láttam. Hogy biztos, hogy nem az ő gyereke és azonnal vetessem el.

Helga mama, borulok a Helga vállára zokogva, hogy lehetek ilyen hülye? Helga nagyon megharagszik Győzőre és egy ideig csak szidja. Aztán arról beszélgetünk, hogy az abortusz bűn. A harmadik hónap végéig beszélgetünk. Felnevelem egyedül is, így

döntök, mert eszembe jut az első gyerek, és összeszorul a szívem, napokig sírok, de jó lenne, ha tudnám hol van, de azt már soha nem fogom megtudni, ha életben hagyták egyáltalán.

Nem ismerek magamra, amikor a tükörbe nézek, az arcom kisimul és a szemem ragyog, a betegek is szinte kivirulnak körülöttem, olyan jó magára nézni kicsikém, mondogatják. Győző azonban kerül. Egyszer még beszélek vele, hogy készüljön fel, mert apasági pert fogok indítani, csak áll ott, leesett állal és végighallgat, talán most szólok meg neki másodjára. Később levelet kapok, a kórház pecsétjével, hogy nem maradhatok a szolgálati lakásban, ha megszületik a gyerek, a gyesre menő kismamákat helyettesítő munkaerő elhelyezésére való tekintettel tájékoztatjuk, satöbbi, Kékes Győző csop. vez.

Kedves Angel, valakinek el kellett küldenem, amit összeírtam, mert neked sem tudtam elmondani mindent, és mindent el akartam, mint egy gyónás, hogy megkönnyebbüljek.

Helgától biztosan tudod a jelenlegi helyzetet és bocsáss meg, hogy a sok szennyes dolgot rádöntöttem.

Néhány kérdés foglalkoztat mostanában, és talán még arra is lehetnek használható ötleteid, hogy mit jelent az, hogy kemény legyél, mint a vaj, apám mit akarhatott ezzel mondani, milyen útravaló ez, Angel?

Helgának már mondtam, hogy a csoportotok szerintem katasztrófáisan működik, mert elszigetelődve, a szociális problémák megoldásának közelébe sem kerülve, teljesen tehetetlenek és szerintem rosszabbat tesznek, mintha nem csinálnának semmit. A három önkéntessel végzett utcai szociális munkán kívül, ami elég eredménytelen is, hol van az igazi képviselet, a pártfogás, a közösségi akciók? Vagy a kapcsolatfelvétel a törvényhozókkal, a közhivatalokkal, befolyás az oktatásra, a szövetségek létrehozása? na de én ebbe nem is akarok nagyon beleszólni, csak kiábrándult vagyok, Angel. Képzeld engem hordoznak, mint az egyetlent, aki kijött, pedig ez inkább a te érdemed, mint az övék, meg a véletlené, vagy Istené? Hogy akkor rám találtak, és hogy nincs nagyobb baj, mert Kígyó elengedett, egy idő után már nem keresett, nem zaklatott miattam senkit. Azóta tényleg filmstúdiója is van és gondolom rengeteg nője. Azért megcsajdul a szívem, ha rá gondolok, undorodom attól, amit csinált velem, de már rég megbocsátottam. Mégiscsak ő... Ezt inkább nem, Angel, mert megijesztelek.

Eljutott hozzám is az a tanulmány, amit küldtél nekik, különösen az tetszik, hogy a prostituált nők elnyomott csoportot jelentenek társadalmunkban, hogy egy torz képet fogadtunk el a belső énünkről, ami miatt vádoljuk magunkat, és szégyenkezünk és hogy ezeket az elnyomó dinamikákat? megerősíti az, hogy egy férfiak által dominált kultúrában élünk és könnyű kiszámítani, hogy általában is hány nő adja át a hatalmat a férfiaknak, éppen úgy, ahogy a prostituált asszonyok is azonosulnak elnyomóikkal, azokkal a férfiakkal vagy nőekkel, akiknek a kezébe adják a hatalmat életük irányítása fölött.

Angel, komolyan kérdezem, elképzelhetőnek látod, hogy én ebből valaha ki tudok lépni és mondjuk a házasságban nem ugyanez ismétlődik meg velem, hogy átadom a hatalmat, hogy kénytelen leszek átadni a hatalmat az életem irányítása fölött? És ha igaz, amit te is idézel, hogy a probléma középpontjában az intézményes szexizmus áll, ami alátámasztja a férfidominancia ideológiáját, akkor nekem olyan férfit, társat kell találnom, aki bennem egyenlő partnert lát a szexben is, igaz? De én nem vagyok rend-

ben, Angel és nem hiszem, hogy ezek után valaha is rendbe jövök, talán apácának kellene mennem? De nem érzek ilyen elhivatottságot, annál kiábrándultabb vagyok, keményebb és terhesebb is. Köszönöm Angel.

Por van és ellepnek a legyek. Te ez a béévnés csávó téged hozott? húz be egy vasdarabokkal teli kordét a ház elé az egyik öcsém, gondolom, az egyik öcsém, de idegennek tűnnek, istenem, anyám kiszalad, érzem András szivarjának a füstjét, már mögöttem áll és kezet csókol anyámnak, figyelj, Kígyó! ne aggódj, nem akarok én tőled semmit, leviszlek, dumálunk, annyira megörültem, amikor megláttalak, megváltoztál, visszahozlak, azt kész. Mindenki ölelget, a többi testvérem is, a nyakamba borulnak, hál istennek, hogy jól vagy, de jól nézel ki! Az egész telep összecsődül, tapogatják a hasamat, az isten adja, hogy fiú legyen, nevetgél anyám, meglátod fiú lesz, válaszolom.

Gyertek be, sütök ki húst, apád a fővárosban van, ritkán látjuk. Pénzt nyomok a srácok kezébe, szaladjanak a boltba, rohannak is. Nem maradok sokáig, és már fordulok a barakk másik végébe, jaj, te nem is tudod, nyúl felém anyám, mikor? kérdezem. Fél éve se volt a virrasztója.

Bemegyek. Sötét van és mintha nyálkás köd nehezedne a szobára. A falon új feszület, mint a csoportnak, hogy kerülhetett hozzá is ilyen? leülök az ágyára, de valami keményre ülök, a párnák közül valami hideg iszonyat lökődik felém. A papa szeme mered rám, könyörögve, üvegesen a félelemtől. Csontváz. Nagy betegség vár rád, mert becsaptál, olyan betegség fog rád várni, hogy meg is halok, akaszt meg a csontváz, hang nélkül csak épp, hogy kileheli, olyan betegség fog rád várni, hogy amíg én oda nem teszem a kezem, se meghalni nem fogol, se nem fogol jobban lenni. Folyékonyan beszélek, ismerősen és idegenül cseng a hangom a tűz felerősödő ropogásában.

A papa fölé teszem a kezem, hálásan mered rám.

Ha hazaérek, becsomagolom a bőröndöket, amiket Angel küld, egy nagy fehérret, benne egy közepes fehérret, abban meg egy kicsit. Se levél hozzá, se semmi.

Beleharapok a rántott húsba, rántott hús, mondja anyám és csillogó szemmel nézi, ahogy falok.

Tandori Dezső

PRAE-POST HELLENISTICUS TRILOGYA, ELOEVERS, ALOE!

*Mottó: Ha jeccör ne'kinyárgölünk,
onnat eggy-fojtán nyárgalunk,
telölünk fönn, tavaszálunk,
őszülgyék bán, mög nem h'álunk.*

Én is megpróbázlom eccör,
nö mán, ho' 'ttúl nagy a ziccör,
c'xak az össze-viszaság,
s hogy ugy sötéztik a Ság.

Elegye vagy alagya,
fölfur az ámbör agya,
a sok Kölkáposzte-vicctül,
jössz' te, még kutyábbul-ébbül!

Szólt a költő: s lerogya.
Azt se monta: „Trilogya”.
Csa' mmégögyet bodizott,
elemet-elcsaklizott.

Elcsaklintott ágy álámöt,
höllénisztikusra bégyött,
így gyakorlatoznák én,
dö mán nincs e-szép szörén.

Lep is álom, takar gatya,
Poet' emlékit futatya.
Osztván nem is érdökli,
hogy' köldökjit nézögölli!

Kitakar, vagy be-takar,
e's se tuggya, mit akar!
Esse tudgya, az se tudja,
minden-ögy máskép'ön irnya.

Minden írmag mögvan, írt,
sönki mit' mög nem von itt!
Ahun törvény a Szabaccság,
egyen-lőre löty'i fattyát!

Köpenjit máskép forgatya?
Lősz sok leölendő Atya!
Így lesz amaz Elgyövendő,
más-ölésre Születándő.

Konczekvenciját ne várgy!
Vágy'j, a'z míg keminy a Tárgyj.
Csak tudd: a Czél-Egyenös
itt a Vég-Kányarba lősz.

Mégis, mire e Kany'ar,
lássuk, Khölthönk mith akarh?
Félig kithakarva agyát,
szivre-köti e Trilagyát.

Kinek-s-kinek lölkire,
azt-az-adta-kölkire.
S hogy ez Köldök-Néződli?
Mikor 'gyojjan méz-gödri!

AZ IGAZI DOLGOK

Iro'dtak Weöres Sándor
Pszihe-tolla'val

Ezek az Igazi Dolgok!
Valahányt: csak adódnak.
Innentől eloldozódik,
túlnannak tart a csónak.

Látszik, nem téveszt irányt,
azért olyan telehányt.

Ez nem a reggeli kávé,
nem másnaposság-bőfej.
Szálé-Málé, vár konklávé,
csontttá-soványodni-hely.

Seggen ver lapátosunk,
ha sugdosunk-bukdosunk.

Onnan ide, innen oda,
járt minden híresztelés,
visszavisze, ami hoza,
mert ez már a kikötés.

Kiköpött a-kikötő,
mely emlékből gyün elő.

S már nem híre, ez már pora!
S már nem pora sem kinek!
Kocc, a lapátosok bora,
isznak örök életet.

Vissza üres csónakon
elélveznek habokon.

Léte folyó, Léte folyó,
nemlétezők folyója,
de nem innék te-habodból!
Belém szállna a gólya.

És az egész: oly világos!
Az egész: szín-vak-sötét...
Visszasliccel a kormányos,
nézi már a part körét.

Alvón álldogálnak ott
nők, gyermekek, pasasok.

Vagy a csuda tudja, hogy' megy.
De mert csudák nincsenek,
s verset írni, az se nagy kegy –
szép nap én is elmegyek.

Mert kormányos, mert lapátos
nem leszek; és nem leszek.

RÓMY ARÉNA

Re' ehgebi coeltoznek

Nagy garral Aede beront:
„Itt a Czirkomdederont!”
Igen, ami itt most ránk ront,
nem a mindennapi fájront.

Rómy, mondom, Rómy, Rómy,
nincs itt mit culturozódni!

Ki-ki kitörpinti torát,
elpurcantjuk az culturát!
Mimizmust, festészetet,
fetis'hes költészetet.

Hellénista összevissza,
hejesírása se' tiszta!

S így kavargunk, még szavaznánk,
ám az Aedeont csak ont ránk
szagos circumot, leront,
ó, Te, Czirkumdederont.

– – – „Gyerekek, elég a próba!”
S nagy-jó, hogy még Aede szól ma.

S leczotrodunk az porondrul,
Rómy nagyharangja kondul
– Rómy: díszlettervezőnk,
culturáért felelőnk.

S a szagszervezeti székek
reccsentik már az Egészet.

Szesz-szivacs seggünk alatt
pukkangat az Pillanat!
Ma is megvolt hát a próba,
de mit próbálunk, s mióta?

Előadás sose lesz,
e világ már túl szeles.

Itt, a túlfeles világon,
már a próba is csak álom.
Loncos, loncos, limpes-lompos,
nem koloncos – s nem is koncos.

S magam ily-oly álmodásban,
ennek mégis nekivágtam.

(Hát ezt értsd meg hamarjában!)

PÁN-HELÉN

Neo-vagans Dal'

Hellenisticus Czicus,
gyere, inkább, el ne fuss.
Törékeny és rusticusz,
figefa-szárra, na, fuss.

Kússzál fel az fige-rúdra,
el nem pirul, ő már *tudja*.

Valának elődjeid,
valájuk kísértget itt,
de régi a Ficzere,
a góré, lesz cziczere.

Meg a minden-összevissza,
ez facsarja, amaz issza.

Keservből itt nem az Ég ment,
de a manézsimanézsmént.
Együtt a Management,
nagy G-vel mind maga ment.

S hogy végezte a manézsát,
te el-moshatod a dézsát.

Hellenisticus Czicus! – s
lős'z mind-holnap erre Juss.

Henry James

A MESTER INTELMEI (III)

Szabó Szilárd fordítása

V

– Ó, igaz is, szeretném, ha maradna még egy kicsit – szólta oda neki Henry St. George tizenegy óra tájt, azon az estén, amikor a szakma kiválósága vacsorát adott. A társaság – amely *nem* a szakmát képviselte, semmilyen szinten – nagy volt, de már fogyatkozott; fiatalemberünk, miután jó éjszakát kívánt a ház asszonyának, búcsúzóul a ház urának is kezet nyújtott. Ez a mozdulat, azonfelül, hogy okot adott az idézett tiltakozásra, további értékes szavakat provokált arról, hogy most volna módjuk beszélgetni, hogy a szobájába mehetnének, és hogy az a rengeteg mondanivaló már alig várja a hallgatóját. Paul Overt nagy örömmel fogadta ezt a szívességet; hanem azért felhozott egy gyöngye, tréfának is beillő kifogást, mindössze annyit, hogy már elígérkezett valahová, és az a hely igen messze van.

– Nohát, akkor megszegi az ígérteit, és kész! Micsoda kötnivaló szélhámos maga! – jelentette ki St. George olyan hangon, amely a fiatalember számára megkönnyítette a választást.

- Természetesen megszegem... bár ez komoly ígélet volt.
 - Szóval Miss Fancourt...? Neki ígérte meg, hogy elkíséri, ugye?
- A kérdésre kérdés volt a válasz: – Ó, már ő is menni készül?

– Gaz képmutató! – nevette el magát a házigazda. – Én próbáltam egyengetni a maga útját ennél a fiatal hölgnél, de ekkora előnyt azért nem adok. Várjon egy percet... mindjárt visszajövök. – Távozó vendégeihez fordult, és az ajtóhoz kísérte a hosszú uszályú hölgyeket. Fülledt éjszaka volt, minden ablak tárva-nyitva, a dübörgő kerek és a kocsu után kiabáló szolgál hangja behatolt a házba. A sürgölődés gazdagon sziporkázott; a súlyos levegőben ünnepi hangulat remegett, nemcsak egy múló esemény nyoma, hanem a szélesen hullámozó gyönyör sejtelme, amely Londonban, nyári éjjeleken, oly maradéktalanul betölti e szövevényes város boldogabb negyedeit. Lassanként kiürült Mrs. St. George nappalija; végül csak Paul maradt odabenn, aki közölte a ház asszonyával, mi célból várakozik. Az gúnyosan végigmérte: – Ó, értem, valami intellektuális dolog, valami *szakmai* megbeszélés; nem lehetne mellőzni, legalább nyáron? Szegény jó Henry, micsoda boldogság! – A fiatalember kipillantott az ablakon, látta a kétkerekű bérkocsikat, ahogy nekilődülnek, és az elegáns, csukott hintókat, ahogy tovagördülnek. Mire visszafordult, Mrs. St. George már eltűnt; csak a férje hangját hallotta odalentről – az oszlopcsarnokban csevegett és élcelődött egy hölgygel, aki a hintójára várakozott. Paul néhány percig egymaga birtokolta az áthevült, néma szobákat: a színes ernyőkön átszűrt fényt, a széttolt karosszékek és pamlagok zűrzavarát, a fáradt virágillatot. Tágas, otthonos szobák, értékes tárgyakkal telezsúfolva; a „jó ház” összképét nem rontotta semmi. Öt perc múlva egy inas lépett be a Mester üzenetével: arra kéri, fáradjon le a földszintre; mire ő, kalauzát követve, lement a lépcsőn, és egy hosszú folyosón át az épület hátsó szárnyába, egy lakosztályba jutott, amelyről nyomban megállapította, hogy a szorgos íróember sajátos igényei alakították ki.

St. George ingujjban fogadta egy magas és roppant tágas szoba közepén – a szobának nem volt ablaka; odafentről, a tetőbe vágott széles nyíláson át kapott fényt, akár a kiállítóterem. Berendezése könyvtárra vallott; a roskadozó polcok a mennyezetig nyúltak, a „gerincek” tompa aranyszíne különleges tónusú felszínt hozott létre, amelyet néhol a könyvek közé akasztott rajzok és metszetek élénkítettek. A szemközti falnál, a bejárattól egészen távol, jókora íróasztal állt, olyan magas, hogy tulajdonosa csak az irodai könyvelők merev testtartásával használhatta; a küszöbtől e bútordarabig széles, bíborvörös szőnyeg futott, nyílegyenesen és csaknem olyan hosszsan is, mint egy kerti ösvény, és Paul lelki szemével már látta a Mestert, amint az izgalom óráiban ott járkál fel-alá, a kompozíció szárait szövögetve. Az inas a faliszekrényből házikabátot vett elő, egy kényelmes, elnyúlhatetlen zakót; átnyújtotta gazdájának, majd a levett ruhával a karján visszavonult. Paul Overtnak tetszett ez a kabát; illet a beszélgetéshez, bizalmat ígért – mint ahogy bizonyára kapott már jó néhányszor –, és gyászos könyökével viselőjére vallott. – Ó, minálunk fő a célszerűség... a célszerűség! – mondta St. George, amikor látta, hogy vendége alaposan körülnéz. – Nem olyan ez, mint egy hatalmas kalitka, ahol az ember csak jár, körbe-körbe? A feleségem találta ki, és minden reggel rám zárja az ajtót.

A fiatalember – elismerése jeléül – szorongva felsóhajtott. – És az ablak nem hiányzik... egy hely, ahonnan kilátna a szabadba?

– Eleinte borzasztóan hiányzott; de a feleségem jól kalkulált. Rengeteg időt nyertem így, az elmúlt tíz évben egész hónapokat. Itt állok, a szakmámba falazva, és fölöttem ott a napvilág, mint egy óriási szem... amely persze Londonban többnyire vaksi és hályogos. Nincs hová menekülnöm... a szoba megtanít arra, hogy keményen összpontosít-

sak. És én, azt hiszem, megtanultam a leckét; nézze, ott a bizonyíték... mit szól hozzá?
– Az egyik asztalra mutatott, amelyen még bontatlan, vaskos papírtekercs hevert.

– Ki akar adni még egyet...? – kérdezte Paul olyan hangon, amelynek fanyar mellékízét maga sem érezte, amíg társa föl nem kacagott; és még akkor sem akart tudomást venni róla.

– Szélhámos, szélhámos! – St. George úgyszólván megkönnyebbült a szemrehányástól, és látható élvezettel átkarolta. – Azt hiszi, nem tudom, mit gondol róluk? – kérdezte, és kezét zsebre dugva, ajkán különös, újfajta mosollyal kihúzta magát. Mintha most döntötte volna el, hogy ifjú híve előtt színről színre megmutatkozik.

– Szavamra mondom, akkor többet tud, mint én magam! – fakadt ki a fiatalember, és arcára kiült a kínos tanácstalanság, amiért sem őszintén becsülni, sem nyíltan megtagadni nem képes a Mestert.

– Drága öregem – mondta az, és egyre jobban belemelegedett –, nehogy azt higgye, hogy a könyveimről akarok beszélni; ez a téma nem közénk való... *il ne manquerais plus que ça!* Nem olyan rosszak azok, mint maga gondolja. Ami engem illet, hát igen, én talán romlottam valamicskét; de ez sem érdekes, nem ezért hívtam ide. Kérdezni akarok valamit... sőt, nem is egyvalamit; és ha megengedi, kihasználok az alkalmat. Üljön csak le. Igen, nálunk fő a célszerűség, de látja, *mégiscsak* van itt egy pamlag... mert szegény csontjaimra azért gondot viselnek. A feleségem, mint minden nagy szervező és szabályalkotó, jól tudja, hogy néha kell a pihenés. – Paul belesüppedt a puha bőrdívány szögletébe, barátja azonban állva maradt, és folytatta a magyarázatot. – Remélem, megbocsátja, de itt, a szobában ez már szokásommá vált. Az ajtótól az asztalig, az asztaltól az ajtóig. Egy kis járkálás fölrázza a képzelőerőt; és látja, ez ám a remek dolog, hogy nincs ablak, amelyen át elillanhatna! Ahogy írok, az maga az örökkévaló egyformaság (a pultnál megállok, körmölöm, ami eszembe jut, aztán gyerünk tovább, felalá); eleinte roppant fárasztó, de az ember megszokja, ha a jövőre gondol: maga jó egészségnek örvend, még évekig csinálhatja... csak bírja a lába! Fő a célszerűség... fő a célszerűség! – ismételte St. George, és járás közben a kisebbik asztalról gépiesen fölkapta a kötegni korrekciót. De amikor föltépte a csomagolást, arckifejezése nyomban megváltozott, és egy pillanatra hősünk is fellélegzett. Amíg ő elmerülten tanulmányozta új könyvének levonatait, a fiatalembernek volt ideje ismét szemügyre venni a szobát.

„Istenem, mi mindenre lennék képes, ha ilyen csodálatos helyen dolgozhatnék!” – gondolta Paul. A külvilág, a csúfság és a véletlenek világa olyan tökéletesen kívülrekedt, hogy itt, ebben a pazar és oltalmazó kockában, a gondviselő égbolt alatt az álomalakok sora, az előrajzó társaság zavartalanul megülhette a maga ünnepét. Nem a valós tények észlelése, csupán Overt szeretetteli látomása volt ez, ama ritka alkalmak egyike, amikor közlelő látta, hogy a Mester egész lényé kigyúl, elragadó egyénisége váratlanul megmutatkozik, méghozzá csak őelőtte, a remegő várakozás és talán a családás pillanataiban. Úgy érezte, hogy az őszinte kapcsolat nem lépésről lépésre, hanem néhány ugrással fejlődik ki közöttük.

– Olvassa őket... komolyan? – kérdezte St. George, és letette a korrekciót, amikor Paul az iránt érdeklődött, hogy műve mikor jelenik meg. A fiatalember válasza: – Hogyne, olvastam valamennyit – a hangsúly, amit a szavak mögött érzett, ismét mosolyra ingerelte. – Meglátogatja a nagymamát a születésnapján, ahogy jóra való unokához illik, hiszen tudja, hogy szegény nem él örökké. A képességei, a józan esze, mindene odavan: nem lát, nem hall, nem beszél; de a régi kedvességét, a jámbor gesztusait még méltányolnia kell. Ha *tényleg* olvassa őket, drága öregem, akkor maga erős

jellem. *Én* erre már képtelen vagyok. Igen, tudom, hogy *magában* van erő; tudom, és a szemébe is mondom, ez az egyik oka annak, hogy idehívtam. Maga erős jellem, nagy tehetség. Elovastam a dolgait, mindegyiket... és nagyon tetszettek, igazán megragadóak. Úgy emlékszem, valaki már beszélt nekem róluk... olyan valaki, akinek hinni szoktam. De hát kinek is hihet az ember? Maga jó úton halad, és ez csodálatos... derék dolog, gratulálok. Csak hát akarja-e tartani a formáját...? Ez a kérdésem, erre feleljen!

– Ugyan mi mást akarhatnék? – kérdezte Paul, és olyan érzéssel pillantott föl szálgyenes vallatójára, mint a nebuló, aki éppen jókedvében leli az iskolamestert – vagy mint az óvilági zarándok, amikor jóslat reményében a messze földön híres orákulumhoz járul. St. George kissé akadozva játszotta a szerepét, de mint tanácsadó, csalhatatlannak látszott.

– Mi mást? Sok mindent, annyi mindent, hogy számolni sem érdemes; de eggyel is beérheti, ha abban igazán újat hoz... ha zihál a szakadatlan erőfeszítéstől. Mondja meg őszintén: a szíve mélyén elszánta-e magát arra, hogy létrehoz valami tisztességes és tökéletes dolgot?

– Ó, a tisztességes munka... a tökéletesség! – sóhajtotta elkomorlyodva a fiatalember. – Akkor vasárnap erről beszéltem Miss Fancourttal.

A válasz hallatán a Mester száraz, keserű kacajra fakadt. – Igen, „beszélni” tudnak róla, amennyit csak akar. De hogy hozzásegítsék az embert... azt már nem! Kötelességei persze nincsenek; csak képességei vannak, méghozzá nem is akármilyenek – folytatta. – Azt hiszem, maga jól átgondolt mindent. Biztos vagyok benne, hogy vannak tervei. Határozottan ez a benyomásom; és az ilyesmi olyan ritka, hogy egészen felkavarja az embert... maga ettől olyan csodálatos. Ha nincsenek tervei, ha nem érdekli, hogy tartja-e a formáját... természetesen ahhoz is joga van; senkinek nem tartozik számadással, senki nem kényszeríti semmire, és legfeljebb két-három ember veszi majd észre, hogy letért az egyenes útról. Az összes többi... valamennyi széplélek szerette Angliában, *mind* azt fogja hinni, hogy töretlenül halad... hogy *tartja* a formáját: mind azt fogja hinni, erre mérget vehet! Csak két-három ember lesz, aki tisztán lát; én leszek az egyik. Mármost az a kérdés: képes-e arra, hogy két-három embernek dolgozzék? Elszánta-e magát erre az örültségre?

Vendége egy pillanatra megdermedt, mint akit két kar szorít egy dobogó kebelhez. – Szívesen dolgozom akár egynek is... ha maga az.

– Ne mondja ezt; nem szolgáltam rá; megszegyenít – tiltakozott St. George, és szemében egyszerre komoly fény csillant. – Az az „egy” természetesen önmaga, saját lelkiismerete, saját ideálja, saját szándékának őszintesége. Én úgy gondolok erre a tisztá eszményre, ahogyan férfi gondol a nőre, akit ifjúkorában szeretett, és egy gyalázatos órán ellökött magától. A nő szomorú szemmel kísérti, és ott él benne holt napjáig. Én, mint művész, tudja, pénzért házasodtam. – Paul rámeredt, kissé el is pirult, mert zavarba hozta a vallomást; mire a háziúr, aki észrevette arcának elváltozását, kurtán fölnevetett, és így folytatta: – Félreértett. Nem a feleségemre céloztam... drágámnak szép hozománya volt ugyan, de nem azzal csavarta el a fejem. Belészerettem... én is, mint annyi más férfi, szerelmes lettem és megnősültem. A szajha múzsáról beszélek, akit az irodalom oltára elé vittem. Az ég óvja attól, fiam, hogy *ebbe* az igába hajtja a fejét. A rusnya gebe vonszolni fogja egy életen át!

Hősünk kíváncsian fürkészte; szavai mélyen érintették. – Soha nem volt boldog?

– Boldog? Hiszen ez maga a pokol.

– Sok mindent tudnom kellene... ha néhány kérdést feltehetnék... – mondta Paul rövid hallgatás után.

– Kérdezzen csak, amennyit akar. A lelkeket is kifordítanám, hogy megmentsem magát.

– Hogy „megmentsen”? – ámult el a fiatalember.

– Hogy kitarításra bírjam... hogy rábírjam: csinálja végig! Ahogyan akkor éjjel Summersoftban mondtam, szeretném, ha okulna a példából.

– De hát a maga könyvei nem olyan rosszak – mondta Paul, és könnyedén fölnevetett; „ha egyszer valaki megérezte az alkotás ízét...!” – ez a gondolat futott át a fején.

– Nem olyan rosszak, mint micsoda?

– A maga tehetsége olyan óriási, hogy ott van mindenben, amit csinál, még abban is, ami nem olyan jó. A maga műve, az a negyven kötet, mind ezt bizonyítja... negyvenkötetnyi eleven élet, páratlan megfigyelés, káprázatos gazdagság!

– Hogyne, tudom én azt jól, ne nézzen ostobának – de a szerző, szavai ellenére, e tárgyban bizonytalannak látszott. – Istenem, az egészségből semmi nem lett volna, ha nem erőltetem! Sarlatán vagyok, egy sikeres, befutott sarlatán – folytatta. – Rátukmáltam a közönségre a modoromat. De tudja, mi ez? *Carton-pierre!*

– *Carton-pierre?* – Paul megdöbbsent, a lélegzete is elállt.

– Lincrusta-Walton!

– Ó, ne mondjon ilyet... kést döf belém! – tiltakozott a fiatalember. – Hiszen maga mindent elért, gyönyörű otthona van, kényelem és megbecsülés veszi körül...

– Maga ezt megbecsülésnek nevezi? – Vendéglátója, mint már annyiszor, most is elképesztette sajátos hanghordozásával. – Én azt szeretném, ha *maga* valami nagy dologra tenné fel az életét. Az igaziról beszélek, az egyetlentről. Amit itt lát, az csak bővli.

– Bővli? – nyögte ki a fiatalember, és önkéntelen mozdulattal végigpillantott a pazarul berendezett szobán.

– Ó, igen, a lakáskultúra manapság gyorsan fejlődik... a felszín igazán csodálatos.

Barátunk megborzongott; kíváncsiság fogta el, vagy talán inkább szájalom. Mégsem riadt vissza attól, hogy vigasztalni kezdje azt az embert, akit annyira irigyelt. – Felszín volna, amit maga körül látok...? Ez az életvitel, a családi boldogság valamennyi jele... a hűséges és gondos feleség, a gyerekek... hozzájuk ugyan még nem volt szerencsém, de a szüleik után ítélve biztosan kedves és vidám fiatalok...

E naiv szókimondás hallatán St. George elmosolyodott. – Mindez gyönyörű, drága öregem... isten bocsássa meg nekem, hogy lebecsültem! Egy vagyont kerestem a könyveimmel, és a feleségem jól tudja, hogyan kell veszteség nélkül befektetni a pénzt, hogy fialjon, hogy gyümölcsözőn. Megvan a kenyerem; mindenem megvan, kivéve az egyetlent, az igazit.

– Az igazit? – visszahangozta Paul.

– Tudni azt, hogy kihoztam magamból mindent... ez a művész igazi élete, enélkül halott; tudni azt, hogy a szellem hangszeréből előcsaltam a legszebb zenét, amit a természet belérettett, hogy úgy játszottam rajta, ahogyan játszani kell. Van, aki képes erre, van, aki nem... és aki nem, arról kár is beszélni. Bizony, figyelje csak meg: akik értik a dolgukat, *tényleg* nem beszélnek róla. Néha persze megindul a fecsegés, amivel bedughatja a fülét, de Fáma istennő csalhatatlan, ő mélyen hallgat. No igen, *nekem* sikerült őt magamhoz édesgetnem... de hát mivel, könyörgök, mivel? Egy percig se higgye – folytatta a Mester –, hogy azért hívtam ide, mert ócsárolni akarom a feleségemet; nem vagyok az a bugris, aki így könnyít a lelkén. Ő kitűnő asszony, akinek

én végtelen hálával tartozom; ezért, ha megengedi, róla nem is beszélek többet. A fiam – három gyerekem van, mindhárom fiú –, hál’ istennek, erősek, egészségesek; mindenük megvan, és minden téren szépen fejlődnek. Évről évre a legjobb értesítést kapom Harrow-ból, Oxfordból és Sandhurstból – látja, mindent megteszünk értük! –, úgyhogy remélhetőleg hasznos és boldog tagjai lesznek a társadalomnak.

– Felemelő érzés lehet, ha az ember fia, vér a vérből, Sandhurstben tanul – mondta elismerően Paul.

– Hát... jó érzés, az biztos. Ó, én hazafi vagyok!

A fiatalember újabb kérdéssel igyekezett leróni növekvő tiszteletét: – De hát akkor mire célzott azon az éjszakán Summersoftban, amikor azt mondta, hogy a gyermek... átok?

– Drága fiam, hát milyen alapon folytatjuk mi ezt a beszélgetést? – és St. George barátja mellé huppant a díványra, alig egy karnyújtásra tőle. Ültében kissé oldalt fordult, a szemközti karfának dőlt, kezét fölemelte és összekulcsolta a feje mögött. – Azon az alapon, ugyebár, hogy bizonyosfajta tökély elérhető, sőt kívánatos? Nohát, akkor vessé az eszébe: a gyerek meghiúsít mindent, ami tökéletes. A feleség úgyszintén. A házasság úgyszintén.

– Úgy gondolja, hogy a művészek nem szabad megházasodnia?

– Ha megteszi, veszélybe kerül... ha megteszi, ráfizet.

– Akkor is, ha a felesége hisz benne... ha szíven viseli, amit csinál?

– Olyan nincs... nem létezik! A nők el se tudják képzelni, mivel jár az ilyesmi.

– Talán mégis... ha ők maguk is dolgoznak – próbált ellentmondani Paul.

– Persze; már ahogy tudnak. Ó, igen, a legtöbb nő hisz benne... azt hiszi, hogy ő aztán megéri, a szíven viseli...! Csakhogy az ilyenek a legveszélyesebbek. Azt képzelik, hogy megütötték a főnyereményt, hogy a férfi majd egy rakás pénzt keres nekik. És csakugyan, határtalan nemességük, erényességük, a brit hölgy példás öntudata végül diadalmaskodik. Nálunk mindent a feleségem intéz, ő köti a szerződéseket a kiadóimmal már vagy húsz éve. Remekül csinálja... ezért állok ilyen jól anyagilag. „Ó, hát nem te vagy ártatlan gyermekeid atyja, nem a te dolgod, hogy eltartsd őket?” Akkor éjjel azt kérdezte tőlem, inspirálnak-e, adnak-e erőt a folytatáshoz? Adnak bizony... de még mennyire, hogy adnak!

Paul maga elé meredt: még soha nem szembesült olyan tárggyal, amely ekkora figyelmet követelt. – Én is gyakran érzem, hogy valakiből erőt kell merítenem.

– Nocsak, *n'en parlons plus!* – mosolyodott el szívélyesen a társa.

– És nekem *maga* ad erőt... igen, például maga – folytatta a fiatalember. – De nem azzal hat rám, amivel szeretne. A maga nagy sikere az, ami előttem lebeg... Ennismore Gardens pompája.

– A sikerem...? – St. George szemében acélos fény villant. – Maga szerint az siker, ha az emberről úgy beszélnek, ahogy maga beszélne rólam, ha egy másik művésszel ülne itt, olyanl, aki hasonló magához, fiatal, fogékony és őszinte? Maga szerint az siker, ha az ember helyett mások restelkednek?... mert *maga* aztán restelkedne, ha azt hallaná egy külföldi kritikustól (olyantól persze, aki jártas a viszonyainkban, és ezt fitogtatja is, ahogy a külföldi kritikusok szokták): „Ebben az országban, nemde, őt tartják a legnagyobbknak...?” Az siker, ha az ember arra kényszerít egy fiatal angolt, hogy dadogjon, ahogy maga dadogna, valamit, a régi Angliáról? Ó, nem; a siker az, ha valaki megrándul, és kibújik a bőréből. Ezt próbálja meg!

Paul sugárzott; komolyan, rezzenetlenül. – Mit kéne megpróbálnom?

– Olyat alkotni, ami tökéletes.
 – Isten látja lelkem, éppen ezt szeretném.
 – Anélkül, hogy áldozatot hozna?... Egy percig se higgye, hogy magának majd sikerül – mondta a Mester. – Nekem sem sikerült. Amúgy mindenem megvan. Azaz: elvesztettem mindent.

– Maga teljes és gazdag életet élt; megkapta mindazt, ami egy férfiembernek jár: rangot, felelősséget és terheket, bánatot, örömet, a kapcsolatoknak azt a szövevényét, amit a család, a barátok és a társadalom nyújtani tud. És ez minden bizonyonnyal roppant inspiráló, roppant mulatságos – fejtegette homlokráncolva Paul.

– Mulatságos?

– Akiben van kedv és erő, az mulat rajta.

– Igen, az életem jobbnál jobb témákat kínál, ha erre gondol; de az erőt, ami a kidolgozáshoz kell, ott helyben kiszívja belőlem. Ezernyi tárgyat érintettem; de sikerült-e arannyá változtatnom akár egyet is? Mert a művészhez csak az arany méltó... hitványabb fémmel semmi dolga. Úgy élek, ahogy a gazdagok, a feleséggel, a gyerekekkel; élem ezt az otromba, közönséges, méregdrága, egyre durvább, anyagiassabb és aljasabb londoni életet. Mindenünk pazar, a hintónk is... tökéletes nyárspolgárok vagyunk, jómódúak, vendégmarasztalók és tekintélyesek. De legalább maga ne komédiázzon, drága öregem, legalább maga ne tegyen úgy, mintha nem tudná, mi hiányzik ebből a házból! Nagyobb az, és többet ér mindennél. Maga művész, magának magyarázzam?... Eh! – adta föl a Mester. – Magának szent meggyőződése, hogy ha olyan könyveket írna, mint én, már rég golyót röpített volna a fejébe!

Vendége csak most döbbsen rá, hogy a Summersoftban beígért rettentő nagy beszélgetés már javában folyik, méghozzá olyan sodró lendülettel, hogy szinte elvesz benne az ő csekély élettapasztalata. Ez a fölismerés valósággal megrendítette; szíve máris gyorsabban vert e mély önvizsgálat, e furcsa bizalmasság tanújaként. Az izgalomnak, amit érzett, csakugyan a szívhez volt a legtöbb köze – együtt dobogott benne zavar, ámulat és ijedtség, élvezet, iszony és vonzalom, a részvét, amely átjárta valamennyit (meg a jelenléte miatt érzett szégyen), amiért ez a nagyszerű lény az ő szorításában tombol és vergődik, miközben neki már ott a markában a tragikus titok. Ez a sajátosan Paul Overt-i sugallat, mivel könyörületet parancsolt, arcába kergette a vért, és elakasztotta lélegzetét; tudata viszont, amely bizonyos területek fölött éberén őrködött, megóvta attól, hogy kanálszám nyelje – s kiváltképp, hogy ízlelgesse – a kinyilatkoztatás cseppjeit. Őt érte az a páratlan szerencse, hogy a mély vizeket fölkarolja; hogy dagassza és törje a furcsa ékesszólás hullámain. De hát hogy is ne toltul volna ajkára a szenvedélyes tiltakozás a házigazda utolsó kifakadása hallatán; hogy is ne kezdte volna sorolni művének azokat a részeit, melyeket csodált, azt a sok gyönyörűséget, amelylyel a kor egyetlen írója sem versengetett? St. George udvariasan hallgatta egy darabig; aztán, barátja kezét megpaskolva, így szólt: – Ez mind nagyon szép; és ha úgy érzi, ennél többre nem képes, magának is kijár az a sok gyönyörűség, amit én megszereztem... az emberi és anyagi koloncok, egy fészekalj gyerek, egy asszony dugig tömött ruhatárral, egy ház tele szolgálóval, egy istálló tele lóval és egy szív tele fájdalommal. – A Mester beszéd közben felállt a pamlagról, és szembefordult elképedt tanítványával. – Maga vagyonos ember? – szögezte neki a kérdést.

– Nem mondhatnám.

– Ó, akkor hát van rá oka, hogy valami jövedelmező munkába fogjon... ha érti a módját. Tanulmányozzon *engem*... vegyen példát *rólam*! Igazán tarthatna lovakat.

Paul némán ült, hosszú percekig. Mereven nézett maga elé – átgondolt néhány dolgot. Barátja közben másfelé kalandozott, egy levélcsomót emelt föl az asztalról, melyen a korrektúra hevert. – Mi volt az a könyv, amelyet el kellett égetnie... amelyik annyira nem tetszett Mrs. St. George-nak? – bökte ki a fiatalember.

– Amelyet el kellett égetnem... honnan tud erről? – nézett rá levelei fölött a Mester; arca nem rándult meg, pedig tanítványa szorongva figyelte.

– Ő említette, még Summersoftban.

– Ó, igen... az ő nagy diadala. Nem is tudom... azt hiszem, egész jó könyv volt.

– Miről szólt?

– Nézzük csak. – Gondterhelt arcot vágott, mintha emlékezni próbálna. – Hát... ha úgy vesszük, rólam szólt. – Hallván, miféle mű semmisült meg, Paul önkéntelenül felszisszent, amire tapasztaltabb társa nyomban lecsapott: – Ó, de *maga* még megírhatja... maga még *megteveremthet* engem! – Hirtelen jött izgalma éppoly hirtelen kilobbant, és finom mosolya szelíden felsugárzott. – Tessék a téma, fiam; merítse ki, járjon a végére!

Paul újra elnémult; de ez a csend már kínos volt. – Hát nincs olyan nő, aki megérti... aki kivenné részét az áldozatból?

– Részt az áldozatból? Hiszen ő maga az áldozat! A bálvány, az oltár és a láng egy személyben!

– Mégis, talán *egyvalaki*... ő talán tovább lát – folytatta Paul.

St. George egy darabig nem felelt; a leveleit bontogatta, aztán, nyilvánvaló iróniával, újra a tárgyra tért. – Tudom jól, kire gondol. Miss Fancourt... de erre még ő sem képes.

– Úgy vettem észre, maga csodálja őt... túlságosan is.

– Csodálatom nem ismer határokat. Szerelmes belé? – kérdezte St. George.

– Igen – felelte gondolkodás nélkül Paul Overt.

– Akkor hát mondjon le róla.

Paul rámeredt. – Mondjak le a „szerelmemről”?

– Isten őrizz! Arról, amire föltette az életét. – S mivel hősünk továbbra is értetlenül bámult, így folytatta: – Amiről a múltkor társalgott veled. A tisztas munkáról és a tökéletességről.

– Ő majd segít... ő majd segít – hebegte a fiatalember.

– Egy évig, talán... az első évben még igen. Utána úgy lóg majd a nyakán, mint a malomkő.

Paul őszintén elcsodálkozott. – De hát neki is ugyanaz a szenvedélye, az egyetlen, az igazi... ami magának és nekem a legfontosabb.

– „Magának és nekem”, ez óriási, drága öregem! – kacagott fel a barátja. – Hát persze, ez a szenvedélye!... Majd meglátja, mekkora szenvedélyt űz a gyerekeiből... és *miféle* szenvedélyt! Foggal-körömmel küzd, hogy meglegyen mindenük, a vagyon, a jólét, a kényelem...! Az ilyesmi nem a művészre tartozik.

– A művész, ugyan! A művész férfi is, vagy nem?

St. George elképesztő fintort vágott. – Nem, többnyire nem az. Maga éppen úgy tudja, mint én, mi a művész dolga: a koncentráció, a kidolgozás, kiküzdzeni a mű belső törvényeit, attól a perctől fogva, hogy elszánta magát a tisztas munkára. Ó, fiatal barátom, a művész kapcsolata a nőekkel, s kivált azzal az eggyel, aki a legközelebb áll hozzá, annak az átkos körülménynek van alávetve, hogy a típusok száma legalább ötven, míg őneki, a dolgok természeténél fogva, csupán egy adatik. A nők ettől olyan fenségesek – tette hozzá tréfálkozva St. George. – Képzeld el egy művészt, aki úgy

váltogatja a típusokat, ahogyan más az ingeit és az étkészletét. Ez a dolga, ezt kell az istenek módján űznie, csak ezt, és semmi mást! „Ez már megvolt, az még nem” – másra gondolnia sem szabad. Nem kérdezheti: „Vajon ha megcsinálom, olyan lesz-e, amelyet a kedves kis családom elvár, amelyet az irántuk érzett féltő szeretet engedélyez?” Semmi dolga a rokonaival... neki az abszolútummal van dolga; és a kedves kis család mellé mindig jár egy tucatnyi rokon.

– Megtiltaná neki a szenvedélyt... a férfiember természetes vágyait? – kérdezte Paul.

– Amire ő törekszik, az magában foglal minden vágyat és szenvedélyt. Különböztet kiélheti a vágyait... ha közben megőrzi a függetlenségét. Ha képes elviselni a szegénységet.

Paul lassan felállt. – Akkor hát miért tanácsolta, hogy udvaroljak neki?

St. George megveregette a vállát. – Mert feleségnek igazán mutatós. És akkor még nem olvastam a könyveit.

A fiatalember arca görcsös mosolyra rándult. – Bár ne hallgattam volna magára.

– Hát tudtam én, hogy magát fárasztja az udvarlás? – vágta rá a házigazda.

– Micsoda fonák helyzet, micsoda átok ez a művészen, hogy vállalnia kell az öncsonkító szerzetes szerepét, és csak olyan áron kerülhet közel egy lélekhez, hogy feladja személyes boldogságát! Micsoda vád ez a művészet ellen! – fakadt ki remegő hangon Paul.

– Miért, talán arra számított, hogy védeni fogom a művészetet? „Vád” bizony, de még mekkora! Boldog az a társadalom, ahová a művészet nem tud beférkőzni; mert abban a percben, hogy megjelenik, olyan ragályt és rothadást indít el a szívek mélyén, amely visszafordíthatatlan! A legfonákabb helyzetbe maga a művész kerül. De gondoltam én, hogy az ő szerepét illetően mi alapján egyetértünk. Bocsásson meg! Vagy inkább – tette hozzá –: okolja a *Ginistrellát*!

Paul csak állt, és a padlót bámulta – a közelben egy templom harangja belekondult a csendbe; egy órát ütött. – Gondolja, hogy egy percig is komolyan vett? – fordult aztán a barátjához.

– Miss Fancourt... mint udvarlót? Már hogyne gondolnám! Ezért is próbáltam segíteni... volt néhány alkalmam, hogy lendítsek a maga ügyén.

– Ne haragudjon, de úgy érti, azzal lendített az ügyemen, hogy néhányszor távol maradt? – kérdezte Paul, és elvörösödött.

– A vén bolond... aki nem tudja, hol a helye – bólintott komoran St. George.

– Nézze – kért bocsánatot a vendége –, én még nem vagyok senki, nincs vagyonom; és annyian forognak körülötte...

A Mester nézte, megforgatta, de sokra nem jutott vele. – Maga úriember, s amellet nagy tehetség. Szerintem lépnie kellene.

– De ha le kell mondanom róla... a tehetségemről?

– Látja, engem még mindig zseninek tart egész Anglia! – vigyorodott el kajánul St. George.

– Maga valóban zseni... a megtévesztés zsenije! – És Paul tisztelettel szorította meg a feléje nyújtott kezét, hogy ellensúlyozza az ítélet keménységét.

– Szegény jó fiú, most el van keseredve. De fel a fejjel, csak próbálkozzék! Úgy gondolom, jók az esélyei, és ha kitart, elnyeri jutalmát.

Paul egy percig markában tartotta társa kezét, és a különös, kiismerhetetlen arcot fűrkészte. – Hiába, mégiscsak művész vagyok... ezen nem tudok változtatni.

– Hát akkor rajta, bizonyítsa be! – kiáltott föl esdeklő hangon St. George. – Hadd lássam, mielőtt meghalok, hogy lehet úgy élni, ahogy szerettem volna... hogy van olyan

élet, amelyet minden ízében átjár a szenvedély, a miénk, a legkritkább szenvedély! Ha erre képes, ne hogy elhibázza! Gondoljon bele, mi mindent nyerhet... micsoda hatalmat... micsoda életet!

Az ajtó felé indultak, és St. George két kezébe zárta vendége jobbját. Ott megálltak, s barátunk mély lélegzetet vett. – Igen, élni akarok.

– Milyen értelemben?

– A szó legtisztább értelmében.

– Jól van... ebből ne engedjen, és csinálja végig!

– Ha maga mellettem áll és segít...

– Erre számíthat... maga az én szememben olyan ember, aki nagyra hivatott. Számíthat feltétlen megbecsülésre és odaadásomra. Tudom, hogy nem okoz csalódást... ha fontosnak tartja, amit magáról gondolok. – S mivel Paul még szemmel láthatóan várt valamire, a házigazda hozzáfűzte: – Emlékszik, mit mondott nekem Summersoftban?

– Biztos valami butaságot.

– „Követem a tanácsait, tűzön-vízen át.” Ezt mondta.

– A szavamon akar fogni?

– Én?... Ugyan, ki vagyok én? – sóhajtott föl jelentőségteljesen a Mester.

– Istenem, mi minden vár még rám... micsoda munka! – nyögött fel Paul, ahogy eltávozott.

VI

„Javarészt külföldön játszódik... pokolba a külfölddel!” Ezt vagy majdnem ezt a figyelemre méltó megjegyzést tette a Mester a *Ginistrella* cselekménye kapcsán; s noha e munka szerzője az intelmet – mint csaknem valamennyit, amely abból a kútfőből eredt – mély tisztelettel fogadta, egy héttel a fönt lejegyzett beszélgetés után, hosszú időre és merész terveket szövögetve, mégis elhagyta Angliát. Nem ferdítem el az igazságot, ha kijelentem, távozásának közvetlen oka ez a szellemi viadal volt. A neves író beszéde, a puszta hanglegjtés már önmagában lenyűgözte; nem csoda hát, hogy órák és napok múltán, ahogy minduntalan a fülében csengett, felölteni látszott végső jelentését, és a maga teljes fontosságában állt előtte. A nyarat Svájcban töltötte, s minthogy szeptemberben új feladat körvonalait látta bontakozni, úgy döntött, hogy az Alpok innenső oldalán marad, míg munkája lendületet nem vesz. E célra csöndes zugot választott, melyet korábról már ismert, a Genfi-tó partján, Chillon tornyainak tövében; ez a vidék és a táj olyan hangulatot keltett benne, amely régi emlékekből táplálkozott, és a megújhodás titokzatos forrásának bizonyult. Itt időzött, míg a környező hegyekről lehúzó hó el nem érte azt a pontot, ahová a rövidülő délutánokon, a napi penzum végeztén, sétáin fölmerészkedett. Az ősz teljes pompájában állt, a tó kéken ragyogott, s könyve irányt vett és formát öltött. Ilyen örömmel volt kihímezve akkortájt az élete, amely ráborult és befödte, akár egy oltalmazó palást. A hatodik héten végre úgy érezte, betéve tudja St. George leckéjét, kipróbálta és értékelte tanítását. Mindazonáltal olyat tett, ami e tan szellemével sehogyan sem fért össze: mielőtt átkelt az Alpokon, levelet írt Marian Fancourtnak. Világosan látta, milyen természetellenes dolgot cselekszik; luxus, üres multság az egész, egy átdolgozott ősz jutalma, ahogy magában mengette. A lány nem kért tőle ilyen szívességet, amikor ő, röviddel azelőtt, hogy ott hagyta Londont, három nappal Ennismore Gardens-beli vacsorájuk után, elment hoz-

zá, hogy búcsút vegyen. Igaz, oka sem volt rá – ő ugyanis nem említette, hogy távozni készül. Azért titkolózott, mert bizonyosságot akart szerezni, és éppen ez a látogatás, a soron következő lépés volt hivatott tisztázni a helyzetet. A látogatást azzal a céllal tette, hogy kiderítse, valóban fontos-e számára ez a lány; és a szokványos elbocsátást követő gyors távozás meghozta a vizsgálat eredményét, amelyre lelke mély, sóvárgó fájdalommal válaszolt. Amikor Clarens-ból írt neki, megjegyezte, hogy magyarázattal tartozik (több mint három hónappal később!), amiért nem avatta be a terveibe.

A lány röviden, de azonnal válaszolt, és egy megdöbbenő hírrel is szolgált: az előző héten meghalt Mrs. St. George. A kiváló asszony gyors lefolyású tüdőgyulladás áldozata lett odalenn vidéken – ő, Paul is emlékezhet rá, hogy már régóta milyen törekénynek látszott. Miss Fancourt hozzátette még, hogy úgy hiszi, férjét porig sújtotta ez a veszteség; bizonyára rettentően hiányzik neki – ő jelentett mindent az életében. Paul Overt erre nyomban írt St. George-nak. Távozása napjától fogva remélte, hogy kapcsolatban maradhat vele, de mindeddig nem talált kielégítő ürügyet arra, hogy zavarja ezt az elfoglalt embert. Most újra felidézte magában hosszú éjszakai beszélgetésük minden apró hangsúlyát, de még ez sem tarthatta vissza attól, hogy kinyilvánítsa: milyen együtt érez a szakma kiválóságával; mert nem éppen e beszélgetés során vált-e világossá, hogy a néhai szorgos hölgy hatékonyan uralkodott férje egész élete fölött? Képzeltető-e kegyetlenebb csapás annál, amit e hatás megszűnése jelent? Ugyanezt a tónust vette föl St. George is, amikor jó másfél hónap múlva válaszolt fiatal barátjának. Természetesen nem célzott hajdani beszélgetésükre. Olyan méltányosan és nagy-lelkűen írt a feleségéről, mintha már elfeledte volna azt a fontos éjszakát; szavai mögött a mély elhagyatottság érzése tátongott. „Minden súlyt levett a vállamról – és a lelkemről is. Finom művészettel, páratlan odaadással vezette közös életünket, és én szabad voltam, olyan szabad, mint soha senki, foghattam a tollamat, és bezárkózhattam a hivatásomba. Ritka szolgálat volt az enyém – a legmagasztosabb, amelyet asszony valaha kiszabott. Bár méltóbb tudással végezhettem volna!”

E megjegyzésekből valami zavarodottság áradt hősünk felé; az ellentmondás, a visszavonás szándéka mellbe vágta, különösen hatott olyan ember részéről, akinek még az a mentsége sincs, hogy ostoba volna. Persze nem azt várta levelezőtársától, hogy ujjongjon felesége halálán; teljesen rendjén való, hogy a húsz évnél is tovább tartó kötelék elszakadása fájdalommal jár. De ha csakugyan szintiszta áldás volt ez az asszony, akkor szerető férjét vajon mi indította arra, hogy az állhatatosság nevében *éppen őt* tegye lóvá aznap éjjel – hogy éppen neki adagolja be ilyen kíméletlenül a lemondás doktrínáját? Ha Mrs. St. George ekkora sebet hagyott maga után, a férj lelkes útmutatása merő ugratás, és hiba volt lemondania bármiről is. Overt már rohant volna vissza Londonba, hogy bebizonyítsa, ő a maga részéről elszánt híve ennek a felfogásnak; már ki is vette az asztalfiókból új könyve első fejezeteinek kézirátát, és bőrdöngő oldalzsebébe csúsztatta. Így esett a pillantása bizonyos lapokra, melyeket hónapok óta nem látott, és így, e baleset révén érte az a megrázkódtatás, hogy íme, itt a nagy lehetőség – visszatekintései ritkán jártak ilyen eredménnyel; amennyire tudta, kerülte is ezeket az alkalmakat, mert többnyire arról győzték meg, hogy a kompozíció merőben szubjektív és félresiklott érzelemtől nyeri a fényét. Ezúttal szeszélyes, de határozott magabiztosság áradt feléje az első fogalmazvány sűrű húzásaiból, ami azt súgta neki, hogy ha így alakult, legjobb lenne végbevinni a kínálkozó kísérletet. Ha már ilyen jól tudott írni a nélkülözések közepette, hiba volna helyzetet változtatni, mielőtt a varázslat magától megszakad. Hogyne, vissza kell mennie Londonba, és vissza is megy, mihelyt a

könyvét befejezte. Ezt a fogadalmat tette magában, és kéziratát ismét az asztalfiókra bízta. Hadd tegyem hozzá máris, a könyv befejezése sokáig váratott magára, mert a tárgy éppoly szövevényes volt, amilyen finom, s ő valósággal beleveszett jegyzetei tömkelegébe. Egy belső hang arra intette, hogy tökéletesen ki kell dolgoznia – máskülönben, ami személyét és viselkedését illeti, nem áll majd rendelkezésére a megfelelő kibúvó. Borzadt, ha erre a hiányra gondolt, s éppoly eltökélten találta meg önmagát, ahogyan szükség esetén lámpáról és írószerekről gondoskodott. Végre átkelt az Alpokon, és a telet, a tavaszt, majd a rá következő nyarat Olaszországban töltötte, ahol hiába folyt le a tizenkettedik hónap, feladata még mindig bevégezetlenül állt. „Ebből ne engedjen, és csinálja végig!”: St. George-nak ez a nagyvonalú parancsa ebben a különös esetben is követendőnek látszott. Követte is, ameddig csak tudta, s mire a nyár a szokott lassúsággal újra érkezett, ő úgy érezte, kész van, mindent kihozott magából. Ekkor fogta a tisztázatot, ráírta kiadója címét, a bőröndjébe rakta, és útra kelt észak felé.

Két évig volt távol Londontól; s ez a két év, amelyet többnek érzett – vagy inkább: az elkészült regény, amelyről úgy hitte, sokkal erőteljesebb, mint a *Ginistrella* –, olyan átalakulást hozott az életébe, hogy hazatérése másnapján, lelkében homályos várakozással, már déltájban a Piccadillyra sietett, hogy a végbement változásokról megbizonyosodjék. De a Piccadillyn jóformán semmi nem változott – csak egy alacsony, fekete házsor helyét foglalta el három-négy magas, vörös épület –, s a június végi nap ugyanolyan fénnel pislogott keresztül a Green Park rozsdás kerítésén és csillant meg a suhanó bérkocsik lakkozásán, amilyennek hajdani, gyorsan elfutó júniusokon látta. Ez az üdvözlés tetszett neki; barátinak tűnt, s kiemelte, felfokozta életörömét, amit könyve befejeztén érzett; boldog volt, amiért ismét maga körül tudhatja hazáját s benne ezt a hatalmas, vidám és nyomasztó várost, amely vonzza minden vágyát, és táplálja minden gondolatát. „Maradjon szépen idehaza, és itthon tegye a dolgát... olyasmiről írjon, amit meg tudunk ítélni!” – mondotta volt St. George; és csakugyan, most egyebet sem kívánt, mint örökre itthon maradni. Késő délután a Manchester Square felé vette útját, s szemével a házsámot kereste, amelyre olyan jól emlékezett. Miss Fancourt azonban nem volt odahaza, így hát némi csalódással fordult meg a küszöbön. E mozdulatra egy úriemberrel találta szemközt magát, aki éppen az ajtóhoz közeledett, s akiben ő azonnal fölismerte Miss Fancourt édesapját. Paul köszöntötte a tábornokot, az pedig megszokott, kifogástalan modorában viszonzta az üdvözlést – e jó modor azonban soha nem árulkodott arról, jelent-e egyszersmind fölismerést is. A csalódott jövevény érezte ugyan a biztató impulzust, de hamarjában nem talált helyénvaló megjegyzést, és bizonyosra vette, hogy az öreg katona, ha emlékszik is rá, rosszul emlékszik. Így hát továbbment, nem számolva azzal a kétségtelen hatással, amit jól érthető köszönetére gyakorolt a tábornokra, aki egy kis pletyka lehetőségén mindig föllekesült. A mi fiatalberünk beszédes arca ritkán kerülte el az emberek figyelmét. Tíz lépést sem tett, és már hallotta is, amint barátságosan köhécselve utánaszólnak: – Khm!... Bocsánat! – Megfordult, és a tábornok a bejárat üvegfedele alól rámosolygott: – Nem jönne be? Velem ilyen könnyen nem tud ám kibabrálni! – Paul köszönettel elfogadta a meghívást, és aggodalmának adott hangot a kései zavarás miatt, hiszen Miss Fancourt nyilván bármelyik pillanatban hazaérhet. De a lány apja most már nem engedte meglógni; szemmel láthatóan vigyázott, nehogy egy rossz mozdulattal is elriassza. Újabb pillantást vetett a látogatóra, és emlékei mélyén megmozdult valami, legalábbis szavai erre engedtek következtetni: – Hát visszajött végre? Visszajött? – Paul már majdnem kibökte, hogy csak a múlt éjjel érkezett, de aztán jobbnak vélte, ha gyors látogatását nem tünteti fel ilyen erőszakos fényben, és beérte egy kurta jóváhagyással,

majd a fiatal hölgyre terelte a szót, akit sajnálatára házon kívül talált. Abban a reményben jött ilyen későn, hogy már idehaza van. – Majd én szólok neki... bízva csak rám! – mondta az öregember, és fürgén, kedélyesen hozzátette: – No, mi újság a nagyvilágban? Hosszú idő, ugye? – Most már pontosan emlékezett a fiatalemberre.

– Hosszú bizony. Sajnos, lassan dolgozom – jegyezte meg Paul. – Summersoftban ismerkedtünk meg, jó ideje már.

– Ó, igen... Henry St. George, ő is ott volt. Nagyon jól emlékszem. Még azelőtt, hogy szegény felesége... – Fancourt tábornok egy pillanatra elnémult, mosolya megkeskenyült. – Gondolom, tud róla.

– Mrs. St. George haláláról? Hogyne, természetesen... annak idején értesültem róla.

– Nem, nem... úgy értem, tud-e arról, hogy házasodni készül?

– Ó, hát erről semmit a világon! – Paul ajkán már ott volt a folytatás: „És kit vesz el?“, de a tábornok megelőzte.

– Mikor érkezett? Hallottam, valahol messze csatangolt... tudja, a lányomtól. Nagyon sajnálta, hogy elment. Gyakrabban kellett volna írnia neki... őt is érdekli ám, mi újság a nagyvilágban.

– Csak a múlt éjjel érkeztem – hebegte a fiatalember, akibe belényilallt valami, és egy pillanatig azt sem tudta, mit beszél.

– Ó, és ilyen hamar eljött... ez igazán kedves magától! Nem ugrana be vacsorára?

– Vacsorára? – ismételte gépiesen Paul; már elment a kedve attól, hogy megkérdezze, kit vesz nőül St. George, de másra gondolni sem tudott.

– Azt hiszem, jó sokan leszünk. St. George, természetesen. Vagy ha tetszik, jöjjön vacsora után. A lányom, azt hiszem, nagyon várja... – A látogató ráemelt arcán vehetett észre valamit (már a lépcsőn állt, magasabban nála), amitől elakadt a hangja; nyomban az a gyanúja támadt, hogy talán tapintatlanságot követett el, és ettől a kényelmetlen érzéstől szeretett volna mielőbb megszabadulni. – De maga talán nem is tudja... hamarosan férjhez megy.

Paul megint lélegzet után kapott. – Férjhez megy?

– Mr. St. George-hoz... már mindent elrendeztünk. Furcsa egy parti, ugye? – Beszélgetőtársa e tárgyban nem nyilvánított véleményt; csak nézett, meredten, fölfelé. – De én azt mondom, összeillenek... ez a lány bolondul az irodalomért! – tette hozzá a tábornok.

Paul fülig vörösödött. – Ó, hát ez meglepő... igazán érdekes; óriási! Attól tartok, nem érek rá ma este... igazán kedves!

– De az esküvőn ott legyen ám! – parancsolt rá a tábornok. – Ó, emlékszem, az a szép nyári nap Summersoftban! Mr. St. George, tudja, ő nagy ember...

– Óriási... óriási! – hajtogatta Paul köszönés helyett. Kezet rázott a tábornokkal, és eltakarodott. Érezte, ahogy vörös arca mind sötétebb és sötétebb bíborszínt ölt. Az est folyamán, odahaza – mert a vacsorával nem is törődve, egyenest a szobájába ment – orcája szinte percenként lángba borult, mintha villám vagdosna belé. Semmit nem értett abból, ami vele történt, milyen fortélyos erők játékszere volt, miféle áldozata lett. – Nem... nem, nem és nem! – csukladozott. – Nem az én dolgom. Nem is tudtam róla... semmi közöm hozzá! – De a zavaros mormolásnak ez a folyama minduntalan felszínre dobott egy oda nem illő kérdést: – Kifőzték vajon... kifőzték az egészséget? – Néha elakadt a lélegzete, és felkiáltott: – Becsaptak, rászedtek, átjettettek...! – Ha igen, valóban áldozat volt, nevetséges és nyomorult áldozat. Mintha csak most vesztette volna el végleg a lányt. Már lemondott róla, persze; de hát az más lapra tartozik

– a csukott ajtó még nem bezárt ajtó. Most tudta meg, milyen az, ha orra előtt csapják be az ajtót. Talán arra számított, hogy várni fog rá – arra, hogy szántszándékkal ajándékozza neki ezt az időt, amit ő két évre nyújtott? Maga se tudta, mire számított – csak azt, hogy mire nem. Erre nem, az biztos – *erre* nem! Megtévesztettség, keserűség és harag nőtt, fortyogott benne, amikor arra gondolt, mekkora tisztelettel, odaadással és bizalommal fogadta St. George tanítását. Az este hosszan tévovázott, a fények lassan halványultak, de ő nem gyújtott lámpát, hiába szállt le az éjszaka. Hanyatt vetette magát a pamlagon, s ott feküdt órákon át, szemét hol lecsukva, hol a homályba mereszelve, ahogyan azok a férfiak teszik, akik túrni tanulnak – túrni azt, hogy bolondot csináltak belőlük. Óvele egész könnyen ment a dolog – ez a gondolat úgy söpört át rajta, mint egy forró hullám. Aztán hirtelen, mikor az óra tizenegyet ütött, talpra ugrott; eszébe jutott, hogy Fancourt tábornok arra biztatta, nézzen be vacsora után. Igen, elmegy – legalább hadd lássa a lányt; talán rájön, mit jelent ez az egész. Úgy érezte, mint ha egy bonyolult számoszlop hiányzó elemeit kéne felkutatnia, mert addig nem tudja elvégezni az összeadást, amíg nem ismeri valamennyi számjegyet.

Felöltözött, kocsiba vágta magát, s fél tizenkettőkor már ott állt a Manchester Square-en. Az ajtó előtt hintók sorakoztak – az összejövetel már javában tartott; ez a körülmény végre némi megkönnyebbüléshez juttatta, mert most nem szívesen találkozott volna négyszemkőzt a lánnyal. A lépcsőházban vendégekbe botlott; már elmenőben voltak, vagy csak „lézengtek”, ahogy éjjelente a londoni társaságban szokás, az egymáshoz verődő vadak tévova mozdulataival. De maradt még néhány kisebb csoport odafenn is, a dolgozószobában; bejelentették ugyan, de a lány erre nem figyelt fel, így beletelt néhány perc, amíg egymásra találtak és szót váltottak. E rövid keresgélés során pillantotta meg St. George-ot, amint a tűz előtt áll, és egy hölgynek magyaráz valamit; azonnal félrenézett, mert készületlenül érte a találkozás, és még abban sem lehetett biztos, hogy a *Shadowmere* szerzője észrevette őt. Mindenesetre került a szembesülést; nem úgy Miss Fancourt, mihelyt meglátta – szinte repült felé; mosolygott, halkán suhant és teljes szépségében tündökölt. Már elfeledte, hogy ez a fej és ez az arc miféle látványt kínál a szemnek; fehérben volt, ruháján arany minta, haja akár egy arany sisak. Egyetlen pillantás, és már tudta, hogy a lány boldog, valósággal ragyog a maga erőszakos boldogságában. De erről a világerő se beszélne vele; ő lesz a téma, egyedül ő, Paul Overt.

– Annyira örülök; a papa már mindent elmesélt. Milyen kedves magától, hogy eljött! – Ez a friss és bátor lendület szíven ütötte, és amíg szeme fel-alá járt a lány alakján, magában önkéntelenül is ezt mondogatta: „Mért éppen ő kell neki, mért nem az ifjúság, a hatalom, a becsvágy, a jövő? Ez a magabiztos, fiatal életerő mért akarja a kudarcot, a vénséget, a bukást?” Ebben a kegyetlen pillanatban elátkozta mindazt, ami maradék hitéből a megtévedt Mesterhez fűzte. – Annyira sajnálom, hogy nem vettem észre mindjárt – folytatta a lány. – Papa már mindent elmesélt. Milyen nagyszerű, hogy ilyen hamar eljött!

– Csodálja? – kérdezte Paul Overt.

– Hogy az első útja hozzánk vezetett? Ó, nem... magától éppen ezt vártam. – Egy hölgy szakította félbe, hogy elköszönjön, és Paul máris nyugtázhatta, hogy a legkisebb erőlködés nélkül képes ezen a hangon társalogni, az ő régi, áradóan tékozló modorában, ami idővel tágasságot és mélységet kapott; s ha ez a modor itt helyben, életének ezen a pontján, és talán ott, a hajdani szép napokon is, ilyen könnyen működésbe lép, bármit jelenthet, nagyon sokat és nagyon keveset egyaránt – merő gépies jóindulat, mindössze annyi különbséggel, hogy mostani kielégültségében adakozni szeretne, és

nem kíván cserébe semmit. Ó, igen, elégedett volt – hogy is ne lett volna az? És miért is csodálná, hogy első útja ide vezetett – hiszen annyi örömet kapott már tőle! A hölgy hosszabb figyelmet igényelt, és Paul, bonyolult művészelképében valami furcsa viszolygással, kiábrándultan és közönyösen félrefordult. A lány olyan boldog volt, hogy már-már ostobának látszott – kivételes érzékenysége, amelyet annak idején megcsodált, tovatűnt, szertefoszlott. Hiszen ő is tudja, hogy St. George egyre rosszabbul ír, ő is tisztában van ezzel a rettentő kisszerúséggel...! Ha mégsem, akkor egy nulla, egy senki; ha meg igen, akkor honnan ez az arcátlan derű? A kérdés nyomban élet vesztette, mihelyt fiatalemberünk szeme megpihent a géniuszon, aki hajdan, nagy válaszútja előtt, tanácsokkal látta el. St. George még mindig a kandallónál állt, de már egyedül – mozdulatlanul várakozott, mint aki eltökélte, hogy utolsónak távozik –, s végre elkapta ifjú barátja ködös tekintetét, aki olyan zavarban volt, hogy szinte a jogát követelte (a jogot, amelyet sértettségében kiélvezhet), hogy áldozatnak tekinthesse magát. A kérdés gyilkos ereje sehogy sem tudott áttörni a Mester ragyogásán. A maga módján éppoly pazar volt ez a glória, mint Marian Fancourté, nyilvánvaló jele a boldogságnak; Paul számára azonban mást is jelentett: azt, hogy a *Shadowmere* szerzője határozottan megszűnt létezni – megszűnt létezni mint író. Ahogy a helyiség túlsó végéből egy mosolyt küldött felé, valahogy *banális* volt, már-már közönséges. Paul ámulva azon kapta magát, hogy egy pillanatig habozott, visszaköszönjön-e akár egy mozdulattal is, mintha neki, a történetek után, *bármilyen* oka lehetne a lelkifurdalásra; de akkor már ott álltak egymás mellett a szoba közepén, és kezet ráztak – St. George a maga részéről nyíltan és szívélyesen. Aztán kettesben visszasétáltak oda, ahonnan az idősebbik férfi elindult, s közben St. George megjegyezte: – Remélem, többé nem hagy el bennünket. Itt vacsoráztam; a tábornok mindent elmesélt. – Jóképű volt és fiatal, mintha az élet valamennyi gyönyörével még előtte állana. Egészen barátian, egészen ártatlanul nézett szembe a fiatalemberrel, aki pár éve még a tanítványa volt; mindenről kifaggatta, egészsége, tervei, egykori elhivatása és új könyve felől egyaránt. – Na és mikor jelenik meg?... Remélem, minél előbb. Prima, ugye? Az hát; maga utolérhetetlen, vigaszt nyújt és elkápráztat! Fél éve sincs, hogy valamennyi könyvét újraolvastam. – Paul nem válaszolt; várt még, hátha elmondja, amit a tábornok ma délután mesélt neki, s amit, ha nem is szavak útján, Marian Fancourtól tud. Erre azonban hiába várt, így hát föltette a kérdést: – Igaz a nagy hír, amit hallottam... hogy nőszülni készül?

– Á, szóval már hallotta?

– A tábornok *erről* nem mesélt?

A Mester csodálkozva nézett rá: – Miről?

– Hát arról, hogy ő hozta tudomásomra a hírt ma délután.

– Drága öregem, nem emlékszem. Tudja, mekkora tömeg volt itt? De őszintén sajnálom, hogy így alakult; magam is szívesen leptem volna meg ezzel a dologgal, hiszen annyira közelről érint. Különös, ugye?... de hát már nyélbe ütöttük. Az egész csak most vált véglegessé. Hát nem nevetséges? – Beszédében nyoma sem volt a zavarnak; de a bujkáló pimaszságnak sem, amennyire barátunk meg tudta ítélni. E könnyed és hűvös csevegés hallatán az a képtelen gondolata támadt, hogy St. George talán egész egyszerűen elfelejtette, ami köztük történt. Következő kijelentése azonban megmutatta, hogy nagyon is emlékszik; hatása pedig, éppen mert Paul emlékeit is igyekezett mozgósítani, egyenesen komikus lett volna, ha nem olyan kíméletlen. – Gondol még néha a mi éjszakai beszélgetésünkre... tudja, nálunk, odahaza, amelyben Miss Fancourt neve is fölmerült? Nekem azóta is gyakran eszembe jut.

– Igen; maga mondta, amit gondolt, s én ezen egyáltalán nem csodálkozom. – Paul most gondosan figyelte társa tekintetét.

– A mai eset fényében? De hát *akkor* még egy szikra sem pislákol. Hogyan is láthatam volna előre ezt a napot?

– Nem is sejtette, hogy eljön?

– Nem, erre becsületszavamat adom – mondta St. George. – Bizonyítékkal persze nem szolgálhatok. Gondoljon csak bele, mennyire megváltozott a helyzetem.

– Hogyne... értem – hümmögött Paul.

Társa, ez a tapintatos és érzékeny ember most olyan hangon folytatta, mint aki kész megadni minden felvilágosítást, ha már a tárgy szóba jött – mint aki lángelméje és módszere együttes erejével képes behatolni mások érzésvilágába. – De nem csak erről van szó; én ebben a korban, bizony isten, már nem is álmodtam ilyesmiről... egy özvegyember három nagy kamasszal meg egy rakás apró gonddal a nyakán! Mindentől függetlenül csöppentem bele, mások sem álmodták volna; csak az égnek köszönhettem ezt a szerencsét. Ő szabad, nagyon is az; és mégis igent mondott. *Éppen ő*, az egészben ez a legcsodálatosabb – mert még emlékszem, maga mennyire szerette őt, mielőtt elutazott, és ő is szerette magát –, így hát, azt hiszem, van rá oka, hogy előzékenyen gratuláljon nekem.

„Ő szabad, nagyon is az!” Ezek a szavak Paul Overtet mélyen érintették; csaknem összerándult, amikor megérezte a bennük rejlő iróniát, mellyel kapcsolatban oly mindegy volt már, szándékos-e vagy véletlen. Hát persze, ő szabad, és talán, minden jel szerint, a Mester műve ez a szabadság; mert az iménti célzás, hogy a lány egykor szerette őt, vajon nem volt-e része ugyanennek az iróniának? – Ha jól emlékszem, a maga elmélete szerint az írónak nem szabad megházasodnia.

– Igen... ez így is van. De hát maga úgysem tart engem írónak...

– Szégyellhetné magát – mondta Paul.

– Szégyelljem magam, amiért újra házasodom?

– Nem erről beszélek... az indítékai miatt szégyellje magát!

Az idősebbik férfi szelíden elmosolyodott. – Kedves barátom, az indítékaim megítélését bízva csak rám.

– Jól van; miért is ne? Az enyémeiket már gyönyörűen megítélte.

Most egyszerre úgy látszott, ez a tónus valami olyat sugall St. George-nak, amit addig nem is gyanított. Ámulva vette észre a szavak mögött a keserőséget. – Azt gondolja, hogy nem voltam őszinte magához?

– Korábban is kérdezhetne volna... amikor itt volt az ideje.

– Drága öregem, azon az éjszakán én nem láthattam a jövőbe...!

– Úgy értem, utána.

A Mester rábámult. – A feleségem halála után?

– Amikor ez a remek ötlete támadt.

– Még ilyet! Hiszen én meg akartam menteni magát, hogy olyan maradjon, amilyen most, ritka és kivételes lény!

Szegény Overt zord tekintettel végigmérte. – Azért veszi el Miss Fancourtot, hogy engem megmentsen?

– Nem kimondottan azért; az csak ráadás a boldogságomra. Nekem köszönheti a szerencséjét, majd meglátja! – mosolyodott el St. George. – Nagy hatással volt rám az az elszánt hivatástudat, amellyel a beszélgetésünk után elhagyta az országot, s talán még inkább az a jellemerő, amely külföldön tartotta. Maga erős jellem... erősebb, mint hittem volna!

Paul megpróbálta kifürkészni, ki rejlik a csillogó szem mögött; s különös, de úgy találta: nem a gúnyolódó ördög, hanem az egyenes lelkű barát. Ahogy odébb lépett, hallotta még, hogy a Mester arról kezd beszélni, mennyi jelét látja máris annak, hogy ő aranyozza majd be az öregkorát. Erre sarkon fordult, és újra szembenézett vele. – Azt akarja mondani, hogy abbahagyta az írást?

– Drága öregem, hát persze hogy abbahagytam. Már túl késő. Nem mondtam volna?

– Nem hiszem... ezt sosem hiteti el velem!

– Hát persze hogy nem hiszi... a maga tehetségével! Nem, nem; ami az életemből hátravan, azzal töltöm majd, hogy *magát* olvasom.

– És ő tudja ezt... Miss Fancourt?

– Hogyne... meg fogja tudni. – Arra céloz vajon, futott át fiatalemberünk agyán, hogy a segítség, amelyre az ifjú hölgy hozománya révén számít, legyen az bármilyen szerény, helyzetének oly mértékű erősödését okozhatja, ami fölöslegessé teszi a kimerült véna szípolozását? Ki tudja; de ahogy ott állt, sikeres férfiassága teljében, nem úgy festett, mintha bármelyik vénája is kimerült volna. – Emlékszik a tanulásra, amit saját személyemben állítottam maga elé azon az éjszakán? – folytatta St. George. – Soha ne feledje, mi lett belőlem, és okuljon a példámon.

Nem, ez már túl sok volt – íme, a gúnyolódó ördög! Paul elfordult tőle, egy kurta biccentéssel jó éjszakát kívánt, s fájó szívvel úgy érezte, hogy valamikor, a messi jövőben, ha megtanulja méltányolni ezt a könnyed gráciát, a dolgok elrendezésének ezt a finom művészetét, talán még visszatér hozzá, de most kénytelen megszakítani barátságukat. Fájdalmának e pillanatban szüksége volt arra a hitre, hogy roppant sérelem érte – amely annál is kegyetlenebb, mivel nem orvosolható. Ebben a pózban, rögeszméjét dédelgetve jutott le valahogy a lépcsőn, anélkül, hogy búcsút vett volna Miss Fancourtól, aki éppen nem volt a közelben, mikor távozott a szobából. Örült, hogy ki-mehet végre az egyszerű, jóra való és vaksötét éjszakába, hogy szedheti a lábát, hogy gyalog indulhat hazafelé. Sokáig sétált, jó nagy kerülőt tett, nem ügyelt semmire. Volt min törnie a fejét. De lába magától hazavitte, s egy óra múlva már ott állt az üres és kopott kis utcában, lakása küszöbén. Mielőtt belépett, tanácstalanul megtorpant; körülötte a holdtalan félhomály, néhány ócska lámpa, feje fölött a hajnal utolsó csillagai. Ezekre a távoli, derengő alakzatokra emelte a tekintetét, s magában azt suttogetta: „rászedték”, csakugyan, ördögien rászedték, ha most, az év végén, amikor újra leteszi névjegyet, St. George is előrukkol valamivel, ami legjobb formájában mutatja – olyan, mint a *Shadowmere* volt, de még annál is tökéletesebb. Paul legalább annyira remélte, hogy nem okoz ilyen meglepetést, amennyire a tehetségét csodálta; attól ijedt meg, hogy *ezt* talán már nem tudná elviselni. Egykori mentorának szavai még a fülében csengtek: „Maga erős jellem, erősebb, mint hittem volna!” Az volt-e, valóban? Ha nem, feltétlenül azzá kell lennie; az erő akár a bosszúhoz is hozzásegítheti. Akkor hát: *az-e* vagy sem?, kérdezheti az olvasó, aki egészen idáig követte útján a zavarodott fiatalembert. Nos, ő megteszi, ami tőle telik, de korai volna többet mondani – talán ez a legpontosabb válasz. Amikor ősszel megjelent az új könyv, Mr. és Mrs. St. George egyaránt káprázatosnak találta. A férj egészen addig nem publikált semmit, de Paul egyelőre nem érezte magát biztonságban. Annyit mindazonáltal felhozhatok a mentségére, hogy ha ez a baleset mégis megtörténne, ő lenne az első, aki kellőképpen méltányolná; ami talán azt bizonyítja, hogy a Mesternek alapjában igaza volt, és ő, a Természet rendelése folytán, nem a személyes, hanem a szellemi élvezetekre született.

Varró Dániel

TIZENEGY LIMERIK

Volt egy úr, lakhelye Tamási,
térdéről lecsúszott a fásli.

Kérdezték: „Harisnya?”

Azt mondta: „Hogyisne.

Nem látod, kérlek, hogy kamásli?”

*

Volt egy úr, lakhelye Tolna,
flaskákat árult egy boltba.

„Kérek egy demizsont.”

„Nincs – mondta –, deviszont
akkor se adnék, ha volna.”

*

Volt egy úr, lakhelye Pomáz,
rászóltak: „Ne sokat pofázz!”

„Jó – mondta –, csak hát...”

Pofán is csapták.

Lelkéért szól most a fohász.

*

Volt egy úr, lakhelye Holmavik,
fogalma sem volt, hogy hol lakik.

Kérdezték: „Galántán?”

Azt mondta: „Talantaán.

Igyekszem megtudni holnapig.”

*

Volt egy úr, lakhelye Sarkad,
pukkantott egyszer egy halkat.

„Ki volt ez, kérem?”

Azt mondta: „Én nem.”

Nem volt egy őszinte alkat.

*

Volt egy hölgy, lakhelye Kabul,
kertészek ejtették rabul.

Azóta gerberát

nem kaphat, mert berág,

s egészen jól beszél babul.

*

Lakott egy öregúr Oxfordban,
kérdezték: „Magának sokszor van?”
„Mim is?” „Hát aza.”
Azt mondta: „Nana,
fiatal koromban bokszoltam.”

*

Volt egy úr, lakhelye Tajvan,
tudta, hogy a fején vaj van.
Margarin nem lévén
fejen állt zsemléjén –
kicsinyke öröm a bajban.

*

Szólt egy úr, lakhelye Quebec:
„Jöjjetek, ti hitvány ebek!
Cápák és medúzok –
én mindent megúszok...”
Nem úszik most már, csak lebeg.

*

Volt egyszer egy öreg stockholmi,
agyára ment már a sok holmi.
Szert tett egy bricseszre,
a többit kicseszte,
s megtanult nadrágot stoppolni.

*

Volt egyszer egy öreg teuton,
átsétált négyszer a tejuton.
„Kisgöncöl, Nagygöncöl
– sóhajtott ötödször –,
de unom, Istenem, de unom!”

.

FIGYELŐ

GÖRNYEDTEN A CSILLAGOK ALATT

Utassy József: *Tüzek tüze. Összegyűjtött versek (1957–1997)*

Littera Nova, 2001. 358 oldal, 1990 Ft

Több szempontból is problematikus dolog Utassy József költészetéről beszélni. Merőben eltérő állításokat kell ugyanis megfogalmaznunk, ha költőalakjáról, költészetének recepciójáról, illetve magukról a szövegekről – ezen belül is az egyenként szemlélt költeményekről, illetve a versek *összességének* hangvételéről – próbálunk gondolkodni; és nemcsak eltérő, de szinte mindig önmaguknak is ellentmondó kijelentéseket kell tennünk, ha túl akarunk lépni a „műegészről” folytatott diskurzuson vagy, egyszerűbben szólva, a recepció kedvenc frázisain.

Először is idejében le kell szögezünk, hogy Utassy József – Bella István társaságában – az 1970-es évtizedben a korszak (szűk tíz esztendő? tíz szűk esztendő?), meghatározó költője volt. Sok olvasót mélyen megrendítettek költeményei, melyek a kor lírai beszédkonszenzusának megfelelő metaforikával és intonációval íródtak, ugyanakkor elhittették magukról, hogy a bennük foglalt állítások relevánsak, igazak és bátrak. (Amit természetesen nem vonok kétségbe, csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy más, releváns, igaz és bátor kijelentések a kor olvasóit hidegen hagyták. Nyilván okkal.) Ha akkoriban a lírai közbeszéd ilyen mondatokkal gazdagodott: „...lop-nak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, népek nevében!...” (ZÜG MÁRCIUS), vagy: „Reményben a bizonyosság: / megérjük magunk elestét” (MINDENSÉG DÉVA-VÁRA), vagy: „Anyámnak hősi halott a párja, / méhe a szerelem hullaháza. / S hogy belefajtsák a szót a gyávák, / ajkát iszonyú csókra zárták. / Megszült hát engem: forradalmat. / De nekem minden bordám kardlap!” (KIT KOLDUS HAZÁMNAK HÍVOK) – ezt az olvasók, jöllehet akkoriban még

harangozni sem hallottak ilyesmiről, egyfajta tettként, beszédaktusként fogadták. „Végre valakinek volt bátorsága kimondani!” – ez volt az ilyen szövegek adekvát értékelése.

Fábry Zoltán írja egyik tanulmányában (egyébként sokkal hamarabb, csak arra is illik, amiről itt beszélék): „Az író ír. És írása tett. De az igazi író tett, az igazi szó csak példaadás, állásfoglalás lehet. A példaadás, állásfoglalás tétje: az ember, az élete. [...] Börtön, halál ezt a tétet nem kisebbítheti, csak nagyobbíthatja.” (MIT CSODÁLKOZTOK MEIEREN? *Korunk*, 1936. ápr.) A náci örület idején egy antifasiszta álláspont megfogalmazására szánt szövegkörnyezetben ez az apokaliptikus hangvétel, halálra szánt magatartás tökéletesen érthető és helyénvaló. Az 1960–70-es években azonban, amikor a lázító szavakat is (hiszen ki más?) az állami könyvkiadók kiadványai és folyóiratok terjesztették (ha nem is mindig örömmel, és már amennyiben „tűrték”, és nem tiltották), lehetett ebben némi önellentmondás; arról nem is beszélve, hogy a hivatalos irodalomelmélethez hasonlóan az azzal szemben álló befogadói csoportok olvasásmódjára is jellemző szűkítő, motívumkatalogizáló és ideológia-központú értelmezési stratégia elemi szövegértésbeli nehézségekkel járt. Például az iménti, a maga idejében rendkívül népszerű idézetben rejlő roppant feszültségű önellentmondást, ami egyébként a vers lényege, ezek az olvasástechnikák sem tudták kibontani a harcias intonációból. Így a „minden bordám kardlap” kép megfejtésében arra kellett volna gondolni, hogy a kardlap az egész huszadik században a lovas rendőrök fegyvere volt, amit elsősorban tüntetések szétverésére használtak; tehát arra a feloldhatatlanul tragikus jelenségre, hogy a magát a *forradalomként* megjelölő beszélő saját testébe nőve, csontvázának alkotórészeként mutat rá a hatalmi terror kedvenc eszközére. Pedig ez tényleg háborzongató gondolat.

Ha mai szemmel vizsgáljuk az 1970-es évek irodalmát, egyfelől merőben más lírai törekvések látszanak kiemelkedőnek, másfelől ma

ga az irodalomtörténeti alapgondolat, mely az irodalmat egyfajta váltófutás metaforájával írja le, és ennek megfelelően Bellát éppúgy, mint Utassyt (vagy tágabban a Kilenceket) a Juhász Ferenc–Nagy László-féle hagyomány hiteles folytatóiként méltatja, mára (valamennyi egyéb fősodorelmélettel együtt) minden hitelét elvesztette. No meg arra is emlékeznünk kell, hogy Utassy pályája (ha nem is annyira, mint némelyik „Kilencek”-beli társáé) rögzös volt és kanyargós, az elismeréseket súlyos mellőzések kísérték (és ő ezeket az elvárhatónál is nehezebben, valóságos katasztrófaként élte meg), valamint maga az életút is tragikus fordulatokkal terhelt. Egyszerre kellett szembe találnia magát a hagyományos képviselői költészet olvasóinak és kritikusainak szűkítő értelmezési kísérleteivel, a csoportta szerveződés miatt a Kilencekre mint jelenségre, az autonóm közösséggé szerveződés veszélyes példájára ellenszenvvel pillantó politika tiltásaival, cenzúrájával, no meg az ekkoriban végre olykor már szóhoz jutó újabb irodalomelméleti-értelmezői közösségek kategorikusan elutasító ítéletével, melyek ebben az egész lírai attitűdben egy folytatásra kevésbé érdemes hagyomány visszhangját látták; merő epigonizmust és anakronizmust.

Utassy költészetének a leginkább az olvasó emlékezetébe íródó vonásai: szenvedélyes közéletisége, képviselői beszédmódja (aminek egyéni sajátossága, hogy magát afféle médiumnak tekinti, és ebben a minőségében már személyes élményként, az ebből fakadó indulatokkal beszél a nemzet vagy akár az emberiség sérelmeiről) és költői világának kozmikus léptéke. Ezekre a szegmensekre pedig igazán egyszerű lenne egy teljes egészében elutasító olvasatot alapozni. Arra gondolok, hogy a közéleti tematika ma, amikor a sajtószabadság lehetővé teszi az ilyen kérdések normális artikulációját és közvetlen megvitatását, ritka a költészetben. (Érdekes kivétel azoknak a költői életműveknek az esete, melyek magával a diktatúra *nyelvével* szemben szerveződtek. A lírai ellenbeszéd alakzatairól azonban másutt bőven írtam már, itt nem szeretnék kitérni erre.) A normális parlamenti demokráciában azoknak a retorikai alakzatoknak is egyre kisebb a létjogosultságuk, melyek a mások nevében felhatalmazás nélkül való szólás kifejezőeszközei. Természetesen Utassy versei évtizedekkel

ezelőtt íródtak, amikor a beszédnormák merőben mások voltak, mint ma. Itt azonban nem irodalom- vagy művelődéstörténeti megközelítést szeretnék alkalmazni, hanem irodalomként tekintek Utassy életművére, tehát az ennek megfelelő olvasói stratégiákra támaszkodom – már amennyire ezek megválasztása egyáltalán szabadságomban áll, hiszen magam is jó harminc éve olvasok Utassy-verseket, s így korábbi benyomásaim emléke mai olvasatomban is fel-felbukkan, olykor nehezen ellenőrizhető reflexek formájában. Végül a költői világ kozmikus léptéke manapság inkább gyakorol komikus, mint tragikus hatást az olvasókra. Az a beszéd, melynek leggyakoribb térjelző szavai az ég, a világűr, a tenger, az éj, a kozmosz, pláne olyan összefüggésben, amikor a beszélő ezek tűrhetetlen szűkösségét fogalmazza meg, inkább látszik a kényszeres nagyotmondás, mint a világba vetettséggel való dacos szembenézés retorikájának.

A recepció patentjeivel szemben, melyek szerint Utassy költészete a világrenddel pörben álló dac, a nemzet sorsa iránt érzett aggodalom, a kiválasztott költő morális felelőssége és elhivatottsága vagy a lírai én roppant felnagytításának drámája fogalmával lenne leírható, talán magukhoz az Utassy-versekhez érdemes fordulnunk. A szövegek tanúsága szerint ugyanis a recepció mindössze néhány attribútumot abszolútizál, miközben egyébként szembetűnő vonásokról szót sem ejt, tudomást sem vesz. Éppen ezért egyelőre zárójelbe teszem mindazokat az (egyébként nem teljesen megalapozatlan) vélekedéseket, melyeket eddig említettem, nem beszélek a Nagy László- vagy Juhász Ferenc-hagyomány esetleges jelenlétéről ennek a költészetnek a forrásvidékén, és más segédvonalakat felvéve igyekszem megrajzolni a versek Utassyjának portréját.

Először is (Bella Istvánéihoz hasonlóan) az Utassy-versek legkevésbé változó elemének a nyelvi-poétikai játékosságot látom. Ez a játék azonban szinte sohasem társul oldottsággal, de még csak vidámsággal, jókedvvel, pillanatnyi könnyedebb hangulattal sem. Zord, kegyetlen, démonikus játékainak nem eleme a játékba bevont erők megismerése és megszelídítése – ezt a költő eleve lehetetlennek ítéli –, csupán a reménytelen szembefordulás szerepvállalásai ezek. Jutalmát magában hordó mulatságnak csupán a nyelvi – a szóalkotó, a rit-

mikai, a fonetikai – játékok folytatása látszik. Ezeket is megterheli olykor a követett forma építésével folytatott harc, a kínlódás az elnehezdedő ritmusokkal, fals rímekkel, ez a küzdelem azonban gyakran maga is feloldódik a nyelvvel folytatott játékban. Persze így ez a játék mindig görcsösebb marad, mint például Kosztolányi kancsal rímes tréfái, de itt nem is beszélhetünk tréfáról, hiszen az Utassy-vers tétje mindig nagyobb és terhesebb: nála a játék is a karmikusan terhelt sorssal folytatott élethalálharc taktikai eleme, olykor maga a forradalom.

Az Utassy-versek karakterüket tekintve általában dalszerűek. Legközvetlenebb előképeiket Weöres RONGYSZÖNYEG-ében találhatjuk meg; és ebből a szempontból a versek témája, hangulata, mindaz, amit valamikor tartalomnak neveztünk, másodlagos. Mondok két példát. Az első vers fiatalkori, harmonikus természetleírásból elkomoruló, hosszabb darab, melynek csak az első szakaszát idézem: „Zöldül az árok / porzik az út / harsog a topolyafa / szól a kakukk” (MICSODA ÉVSZAK). A másik évtizedekkel későbbi, a költő fiának halálára íródott. Ez csak két versszak: „Arany felhők koszorúzzák / a Napot, / repülőgépek húzód ezüst / szalagot. // De-reng, ami múltik, rejtett / fénye van. / Fiam halott. Ha van Isten: / véle van” (NAPÁLDOZAT). Az első szöveg ritmikája deákos benyomást kelt, a második hangsúlyos, inkább magyaros, népdalszerű („ad notam” Vörösmarty FÓTI DAL-a: „Fölfelé megy borban a gyöngy...”); de a lényeg nem egy verstani minta követése, hanem az íródó dal zeneisége. Talán nem is tudatos alkotómunka, hanem a belső hallás öntudatlan muzikalitása alakítja Utassy verseit ennyire dallamosra. Azért gondolom ezt, mert amikor vélt közlendője úgy kívánja, a vers addigi menetébe nem illő, ritmustalan, néha egyenesen prózaszerű részeket illeszt, vagyis intellektusa szembefordul a dal önszervező törvényeivel.

Ez a zeneiség értelemszerűen ritmikát is jelent, de ezzel egyenrangú a magánhangzók hosszúságával és magasságával folytatott játék. A következő idézetben például a verssorok első felében, a sormetszet előtt elsősorban magas, a sorok második felében többnyire mély magánhangzók vannak: „Engemet már, hidd el, a halál is untat. / Élek, amíg élek. Ha kell, hát meghalok” (NAGY KÉK SZEMEIDET...). Hagyományosan a magas magánhangzóknek derűsebb, a

mélyeknek komorabb hangulati jelentést tulajdonítunk, ezek a sorok tehát (mint ennek a versnek a további sorai is) újra és újra elkomorúlnak, ezen a szinten is hangsúlyozva a vers tragikus jellegét: ez is gyászvers. Ugyanakkor többé-kevésbé ellentétes tendenciával is találkozhatunk, és ott sem kelt a hangzóvilág a gondolatnak ellentmondó hatást: „Házam is, hazám is / csontig kifehérrült, / anyámat átkozom, / világra miért szült” (FÉLEK MÁR). A színes hangzóvilág, a sorvég felé emelkedő hangrend ebben az esetben a vers közléseinek mozzanatoságával együtt hatva alkot indulati egységet, és tanúskodik egy összetettebb esztétikai igény jelenlétéről.

Weöres verseire nem jellemző, tehát nem a Weöres–Utassy kontinuitást alátámasztó érv, de kétségkívül dalszerű elem a visszatérés, ismétlés, refrénszerű szakaszszárás, ami Utassy költészetének elejétől máig jellemző eleme. (És persze a RONGYSZÖNYEG darabjainak dalszerűsége nyilvánvaló, így ellentmondásról nincs szó.) Valóságos rendszerét találjuk Utassynál a különböző ismétlésfajtáknak. Az ilyen helyek: „...nem kell a Földnek az / élet, / nem kell, / nem kell / és nem kell” – a retorikából ismerős nyomatékosító ismétlés kategóriájába tartoznak. Az ismétlés koncentráltabb fajtája a már a kötet címében is meglévő szerkezet („figura etimologica”): „Tüzek tüze”, „a magányok magánya” (LÁ-TOK ÉN EGY NAGY MADARAT) vagy az „Istenek istene” (FOHÁSZ). Ez is gyakori motívuma ennek a költészetnek. Ami azonban Ady óta alig fordul elő a magyar költészetben, az a nem retorikai, hanem poétikai jellegű ismétlés. Egyszerűbb formájában változatlan ismétlés: „romhalmaz / romhalmaz / romhalmaz / irgalmazz / irgalmazz / irgalmazz” (IMA). Átmeneti forma például az IRODALMI ÉLET című versben alkalmazott megoldás, amikor az ismétlés nyomatékosító szerepet játszik, de csak annak már sok lenne. Az egész verset idézem: „Istenülnek a piacon / Pegazus-lócsiszárok, / s öltre mennek – ó, kis haszon! – / a bajnok és a bájnok: // mert szent a rongy középszer, / mert szent a rongy középszer, / mert szent a rongy középszer, / mert szent a rongy középszer.” Az UTAMBA KERÜLTÉL strófázáró sorai ismétlődnek: „...ölelt a szél, csókolt / kikelet, nyár; ősz, tél: / mikor levethőztél, / mikor levethőztél”. Ez az elsősorban a XIX. századi költészetre jellemző megoldás Utassynál nagyon gyakori, és sokszor fordul elő kombinálva valami másféle ismétlésmód-

dal. Az a megoldás azonban, amit a SZÉLKIÁLTÓ-ban látunk, csakugyan egyértelműen Adyhoz, illetve a (régie és modern jelentésében egyaránt értett) sanzonokhoz kapcsolódik: „*Jaj, ne hagyjatok magamra, / jaj, ne hagyjatok magamra, / ne száműzettek a dalba, / ne száműzettek a dalba, / jaj, ne hagyjatok magamra!*” Ennek nem ennyire kötött, a közrefogott egységben változó szövegű változata például az ÚTI DAL: „*Mindenütt kék az ég / szürke az út a portól / két lábon jár a svéd / ugyanannyin a mongol // Mindenütt kék az ég / szürke az út a portól // Ne kongjon a fazék / erre csak erre gondol / a finn a dán az észt / Szófia Párizs London // Mindenütt kék az ég / szürke az út a portól.*” Hosszabb verseknél gyakori, hogy a versszakok indítómotívuma a szakaszok végén refrényszerűen ismétlődik, és az egész vers nyitóeleme a zárlatban mintegy *codaként* változatlanul visszatér; de az is előfordul, hogy ugyanez a motívum a vers közepe táján is megismétlődik, rondószerű hatást téve. Ez a fajta körbe záródás a POKOLBÓL JÖVET című kötetből fogva egyértelműen jellemzi Utassy költészetét; a korábbiakban éppen ellenkezőleg, akár csattanószerűen kifelé tartó zárlatokat, lineáris szerkezeteket látunk elsősorban. Ennek a fordulatnak egyébként más, mentalitástörténeti és életrajzi összefüggései is vannak; ahogy a költő maga is egyre inkább befelé fordult, úgy lettek versei is egyre kevésbé extrovertáltak.

Szintén a nyelvi játékoság, a nyelv kreatív alakítása kategóriájába tartozik az új szavak előállítása, illetve létező szavak új szófajúvá, korábban nem használt mondatrészévé történő átalakítása. Persze a hangutánzó, hangulatfestő szavaknál nem könnyű eldönteni, hogy a költő alkotta-e őket, vagy a szűkebb régió tájnyelvében korábban is előfordultak. Ilyen a kardlap pendülésének érzékeltetésére használt *brong* szó, mely biztosan a *bongból* keletkezett, a pengén végigfutó, a harangénál vibrálóbb rezgés érzékeltetésére (ZÜG MÁRCIUS). A több helyütt is alkalmazott *rezeg* szintén a létező *rezeg* és *peszeg* szavak egybemosása, amit Utassy aránylag gyakran használ annak a jelenségnek az érzékeltetésére, amikor egy forró fém-, kő- vagy más felület fölött vibrál a levegő. Például: „*...rezeg a hó a járdán*” (SZÉKFOGLALÓ). Előbbit a költő leleményének gondolom, utóbbit rögzült jelentésű tájszónak. (Persze egyszerűbb lenne a dolgom, ha egy évtized szünet után végre folytatódna és befejeződne

az ÚJ MAGYAR TÁJSZÓTÁR kiadása.) Az új összetett szavak alkotása ennél összetettebb feladat, de a magyar nyelvben annyira kézenfekvő és Weöres Sándor vagy Juhász Ferenc által végsőkéig kiaknázott eljárás, hogy bármennyire plasztikus, tömör és költői szóalkotás a „*liliumláng*” (TÜZEM, LOBOGÓM), a „*hómező-ing*” (RAGYOGÁSBAN) vagy a „*fölkelő-nap-arcú*” (SZERELEMHAJNAL), alig vesszük észre.

Az Utassyra leginkább jellemző szóalkotási eljárás a szokatlan toldalekölással történő szófajváltás. Elsősorban igéket vagy igeneveket állít elő főnevekből, gyakran állatok nevéből. A legszebbekből idemácsolok egy csokorra valót: „*Ujjad között, leégyve lakkig, / cigarettavég csilaglik*” (ILLEGÁLIS NÁSZÉJSZAKA), „*Fehér ingben is varjúhódok már*” (ŐSZELŐ). (Megjegyzem, ez helyesen *varjúhodom* lenne, mert izes ige; ahogy a *bogárlík* esetében maga Utassy is érzi [HAZÁIG]. Más kérdés, hogy ugyanitt a *szeptemberek* szintén az iktelen rendet követi. Meglehet, hogy Utassy füleiben és nyelvérzékében az *eszek-iszok-alszok* alakok ragadtak meg, hiszen a legtöbb tájnyelv nem tesz különbséget a két ragozás között. A köznyelvi szavak esetében rögzítette a helyes alakot az emlékezetében, az új szavak alkotásakor azonban inkább a gyermekkor beidegződései érvényesülnek.) „*Gyöngybaglyasodva / lesem a hulla Holdat*” (TE ÜSS AGYON), „*Pókhálóok páválnak, / akár a sugarak*” (CSONK ÁGADON CSÜNGTEM), „*Ablakodban, álom, / addig ámútanak, / amíg előpáváll / a hegy mögüli a Nap*” (A HAJNAL RIGÓI). (Itt megint érdekes jelenségbe botlunk: a *sarkal-sarkall* mintájára meg kellene különböztetnünk a két szó – *pávál, páváll* – jelentését. Mégis az a benyomásom, hogy mindkét esetben a *tarkáll[ik]* mintájára történt szóalkotásról van szó, csak a költő nem volt eléggé figyelmes. Persze azt is gondolhatta, hogy nem létező szavak ragozását nem szabályozzák törvények, és ebben igaza is lehet.) „*Homorú ég, domború tenger – / látom az időt sirálylani...*” (TENGERPARTON), „*Ne göncölődj, hét csillag, értem!*” (SZEPTEMBER ELEJÉN), „*Megfertőzi szájam a szó, / szétjárdványul a dal utánad*” (CSILLAGKÖZI CSALÓ), „*Fellegek csordája vonul, / pulizza szellő pásztorul*” (A NAGY ZARÁNDOK ÉG ALATT), „*Delelnék a dombok, / bölénykednek barnán*” (ISTEN PIROS PERCE). Ezek a szóalkotások Utassy leginkább aggálytalan játéka, igazi örömszikrák.

Itt egy gondolat erejéig visszakanyarodom a

verstani sajátosságokhoz, hogy egy pillantást vehessünk Utassy rímeire; annál is inkább, mert ezek pozíciója gyakran a szóalakokat, mondatszerkezeteket is meghatározza. És ez akkor is így van, ha ezek a rímek csak ritkán tiszták, és zeneinek nevezni is gyakran túlzás volna őket.

Utassy költészetében a rím az *imitáció* eleme. Megpróbálom megmagyarázni.

Utassy verseinek lényeges vonása, hogy első ránézésre felvillantanak az olvasó előtt egy meglehetősen egyszerű, a hagyományban unásig gondozott előképet, majd ezzel összeférhetetlen mozzanatok sorát mutatják fel, míg végül, nemritkán a csattanószerű verszárlatban, visszamenőleg érvénytelenítik az olvasó következtetéseit, szétrobbantva az olvasat magját. A találomra kiválasztott CINKE című vers például 5/4/5/5 szótagszámú soraival, melyek spondeussal vagy trocheussal kezdődnek, és keresztrímes négysoros strófékat alkotnak, könnyed, népdalszerű benyomást kelt. Az első pillantás arról győzi meg az olvasót, hogy természetfestő verset fog olvasni, mely a cinkék téli életéről szól, lüktetően, ritmikusán. Egy pillanatra (akárcsak Szabó Lőrinc NYITNİKÉK-jét) talán még gyermekversnek is gondolhatjuk, hiszen a magyar gyermekvershagyománytól nem idegen az állatok téli megpróbáltatásait ecsetelő tematika. A vers így kezdődik: „Éhség madara, / tél cinkéje, / dér hull, zúzmara, / fák fehér vére.” Már az első sorban ott a figyelmeztető jel: itt nem csupán egy *éhes madárról*, hanem az *éhség madaráról* van szó, nem egyszerűen kellemetlenségeket elszenvedő, hanem az éhséget mint küldetést beteljesítő lényről. A negyedik sor a természeti kép teljes szétírása, hiszen a fehér, hideg zúzmara, ami a levegőből csapódik ki és kristályosodik a faágakra, semmiben sem hasonlít a vérre, ami belül van, meleg és vörös. Annak – úgy-ahogy – a fában keringő nedv lehetne a megfelelője, vagy nagyon átvitt értelemben a mézga, a gyanta. Itt azonban a fa és a madár közti *sorsközösség* megteremtése a cél, és ha a cinke küldetése a mindennapos éhség, akkor ennek szerepét a fa életében az észrevétlenül pergő, fehér vérré váló dér és zúzmara játszhatja, és ebben a jelenségben éppen észrevétlensége a drámai. Az ilyen jelenségek „felismerése” olyanok kiváltsága, akik valamiféle titokzatos beavatáson estek át, illetve eleve ilyesféle jelenségek érzé-

kelésére alkalmas, egyébiránt meghatározhatatlan, csak működésében megfigyelhető, spirituális érzékszervvel születnek; és Utassy szerint a költők ilyen emberek. A vers így folytatódik: „Borzong a bokor / tőled, reszket. / Szél fúj, magot szór / a kóró, ezret.” Az észrevétlen vérhullás méltó ellenpontja, hogy az antropomorfizált bokor nem a hidegtől, hanem a cinkétől borzong. A kóró szerepe neutrális, egyszerű ismertetése egy természeti jelenségnek. Nem más, mint késleltető effektus. Ezt követi az a versszak, mely Utassynál megszokott módon a mindennapos jelenetet kozmikus méretűvé nagyítja: „Lábaid nyomán / csupa csillag / estére a táj: / de jó, hogy itt vagy!” Ez azért is különösen erős kép, mert nincs benne semmi rendkívüli: a cinke lábnyoma némi fantáziával csakugyan csillagszerű. A kozmikus dimenziót az adja, hogy este van, amikor a csillagok megjelenése az égen szokott megtörténni. Ezután lép a tájba maga a költő: „De szeretek én / vární veled, / amíg ideér / a vén Kikelet!” Ez végül is szokásos fordulat: a költő és a madár együtt várja, hogy elmúljon a tél. Persze tovább rombolja a felülírt hagyományt, hogy a mitológiákban mindig fiatal lány képében megjelenő tavaszt *vénnek* titulálja a költő. Mindamellet ha itt érne véget a vers, szép, de nem különösebben érdekes darab maradna, a közhelyes tárgy kulturált feldolgozása, néhány atipikus díszítő motívum beillesztésével. Csakhogy van még egy versszak: „Madarak fénye: / láng vagy! tűz vagy! / Európához / halálíg hű vagy.” Ezzel pedig kétféle löktük szét épülő olvasatunkat: az első két sor eksztatikus víziója sehogy sem fér össze a korábbi gyermekmeteg motívumokkal, míg a verset záró szentencia, ami azért dicséri meg a cinkét, mert télen sem hagyja el Európát, provokatíván naiv gondolat, nagyjából Pósa bácsi, illetve a Parti Nagy Lajos megalkotta, *Virág-korában* magyarul daloló Leopold Blum szellemi színvonalán. Az olvasó kénytelen visszatérni a vers elejéhez, hogy megépjtsa a hűségsgondolat előzetes argumentációját – az éhségsorsból, fehéren vérző fák és reszkető bokrok sugallta veszélytudatból, a lábnyomok kozmikus és *ugyanakkor* e világiként is apró méretarányainak vibráló bizonytalanságából, az eget mintázó, de a földön maradó lépések sorsvállalásából. Ebben a logikai sorban a moralizáló zárogondolat, ha nem is nagyon eredeti, mégis valamirevaló gondolatmenetet zár le, ami az

expresszív motívumok, vérzés, reszketés, lán-
golás támogatásával szakad el az előzetes olva-
sat mintakészletétől.

Nos, ebben a folyamatban kapnak szerepet
a folyamatosan kancsalodó rímek. A „*mada-
ra/zúzmará*” rímpár még aránylag jól cseng; de
a „*nyomán/a táj*” vagy a „*szerelek én/ideér*” ös-
szecsengése már kifejezetten kellemetlen. Az
utolsó versszakban pedig a legszélsőségesebb
esetek: a rímhiány és az önrím fordulnak elő,
végképp lerombolva a dalszerű előkép érvé-
nyességét.

Igaz: ingoványos talajra lép, aki megpróbál
a rím, a ritmika vagy a hangzólejtek minő-
ségének jelentést tulajdonítani. Ezeket a dol-
gokat a költő általában nem tudatosan alakít-
ja, hanem egyrészt a belső hallására hagyatko-
zik, másrészt az okos véletlenre, vagy, ha úgy
tetszik, magára a nyelvre, ami többnyire job-
ban tudja a költőnél, hogy mit is akar valójá-
ban. A magam gyakorlatából elsősorban arra
emlékszem, hogy amikor verset írok, csak azt
tudom, hogy miféle rímeket vagy ritmusokat
fogok *elkerülni*; a rímek jellegét általában csak
akkor határozom meg előre, ha tudatosan akar-
ok rontani, tehát ha kancsal rímet, döccenő
ritmust akarok alkalmazni, általában groteszk
tartalmak hangsúlyozására. Utassy verseiben
túlságosan sok a rögtönzés, sőt a megoldatlan-
ság ahhoz, hogy minden elemükben tudato-
san alakítottaknak tekinthessük őket. Mégis
elgondolkodtató, hogy olykor kedve van (kö-
tött formát nem követő), de rimes és hang-
súlyos-ritmikus) „szabad” verseiben négy-öt
vagy még többsoros késleltetéssel rímelő szer-
kezeteket építeni, és ha belekezd az ilyesmibe,
akkor hibátlanul végig is csinálja. Ezenkívül
éppen a verskellékek használatáról szól egy
igen figyelemreméltó verse, a MILLPENGŐ-PIL-
LANGÓ. Ebben először az eszköztelenség el-
érendő eszményét fogalmazza meg: „...*vágtató
soraim pegazusáról / a lagzis csengőket lekasztom
/ és bedobom a költészet kelléktárába / lomnak*”.
Hogy mik volnának ezek a lagzis csengők, az
nem teljesen világos, de feltehetőleg a „külső-
leges díszítmények” mellőzése mellett tör lán-
dzsát, ide értve a kötött versformákat, rím- és
ritmusszerkezeteket is, hogy másfélekkel vál-
tsa fel őket: „*soraimat olyan / szeszélyesen tördeli
majd a ritmus / miként gyerekmarmok / térdemen
a mogyorófa-vesszőt*”. Egyfajta *organikus verstan*
eszménye bontakozik ki a továbbiakból: „*a*

*jambust én egy sánta / nyugdíjas parkórtól tanul-
tam...*”, „*a tér galambjai / hadd fülkározzanak pir-
richiuszokban / rebbensék föl innen ezt a tapsos bé-
két / ami ellen ágál már a csecsemő is...*”, „*ha kell /
kengurut hozatok daktilusziából...*”, „*a nyár kacsái
/ totyogjanak hazafelé a tórol / verjék a szpondeuszt
az alkonyat porába...*”. A verstani alapfogalmak-
nak ez a gyermekkori, primer élményekre va-
ló visszavezetése sokat elárul arról a (egyálta-
lán nem elítélőleg használok a szót) naivitás-
ról, ahogyan Utassy mozog a verseiben. Persze
nem hiszem, hogy mindig ez a természetesség
érvényesülne poétikájában, de szigorúan kö-
tött, deákos mértékű verseiben is érezni lehet,
hogy az efféle feladat nem jelent különösebb
nehézséget számára.

Ha tehát azt mondom, hogy a disszonáns,
rossz hangzású, de általában nem humoros
hatás céljából alkalmazott (kancsal) rímek a
dalformaelőkép fokozatos, olvasás közbeni
összedöntésének eszközei, akkor ezzel a szá-
mára mindig „kéznél levő” organikus poéti-
kával szembe forduló gyakorlatot vélek felis-
merni, és ezért gondolom, hogy ez az eljárás
általában a tudatos és szándékos *rondítómunka*
eszköze. (És ez a *rondítás* persze megint csak
nem pejoratív kifejezés, inkább a hagyomá-
nytörés sajátos esetének jelzésére szolgál.)
Erre a rontott verselésre is mondok néhány
példát.

Az emblemikus ZÚG MÁRCIUS című versből
idézek két versszakot: „*Zúg Március, záporos
fény ver; / suhog a kászáló tűz a vérben, // Hüvelyét
veszti, brong a kardlap: / úgy kelj föl, mint forrad-
dalmad!*” A „*fény ver/vérben*” rímpár az *ny* (ke-
ményítve *n*) és az *r* megcserélésével valójában
kancsal rím, csak azért nem érezzük még kan-
csalabbnak, mert nem magánhangzókkal, ha-
nem mássalhangzókkal operál. A következő
két sorban pedig a szótagszám nem stimmel,
és ez azért is feltűnő, mert elég egyszerűen pó-
tolható lenne, elég lenne a *mint* helyett *ahogy*ot
vagy *miként*et írni, vagy beszűrni egy névelőt.
Utassy azonban ragaszkodik a rontott szótag-
számhoz, minden bizonnyal azért, hogy a *mint*
kétértelműségét megőrizze, és egyúttal azért,
hogy a rontással is jelezze: a versben közölt
gondolatok pontos megfogalmazását sokkal
fontosabbnak tartja az egyébiránt maga vá-
lasztotta versforma tökéletes kidolgozásánál.

De a legújabb darabokban ugyanúgy meg-
találjuk ezeket a rontásokat, mint a legkoráb-

biakban. Az ERZSIKÉM! című vers harmadik versszaka tipikus példája az Utassy-féle rímbo-kornak: „Szívemből már kihalt a vágy, szorongok. / Hozz Erzsikém, bánat ellen piros bort, / és játssz velem, bolondozz és bolondozz!” Ezek a rontott rímek éppúgy a mássalhangzók kancsalításával készültek, mint a korábbi példákban idézettek. Hatásuk is megegyezik azokéval: inkább kínosan disszonáns, mint tréfás vagy groteszk. Ez pedig arra utal, hogy alkotás-lélektanilag szorosan kötődik Utassy költői attitűdjéhez ez az eszköz. Vajon csak technikai jelentősége lenne? Azt hiszem, nem.

Utassy számára a versírás: küzdelem. A versben elhelyezett hibák száma és minősége arról tudósítja az olvasót, hogy éppen hogyan áll a harc, amit a költő a vers megteremtéséért az azt megakadályozni próbáló erővel vív. Ha a hibák eltűnnének, a ritmika szépen gördülne, a rímek harmonikusan csengenének, és a gondolatok okosan, kézen fogva igyekeznének a kiindulástól a zárógondolat felé, az olvasó hajlamos lenne azt hinni, hogy a verset a költő egyszerűen csak kigondolta, megszövegezte, leírta és átnyújtotta neki. Ez azonban éles ellentétben áll azzal a móddal, ahogyan Utassy a szívének kedves értékekre tekint. Mondanom sem kell, hogy legkedvesebb értéke a Szabadság. Többnyire így is írja, nagy kezdőbetűvel. Mibenlétéről mégis így számol be: „Mutass itt nekem egy zugot, / csak egy talpalatnyi házát, / ahol meglelem a házad, / s ott engemet döntse le, / hasíts szíjat a hátamból, / korbácsolj vörösrre, / s én vallok neked, / mindent bevallok: // Szabadság!” (KÖNYÖRTELEN KÖNYÖRGÉS.) A versben sorjázó történések természetesen a legrészlege-sebb szabadság meglétével is összeegyeztethetetlenek. Nézetem szerint a szabadság nagyjából azt jelenti, hogy az ember oda megy, ahová akar, és azt csinálja, amihez kedve van. A korbácsoltatáshoz és a hátából való szíjhasításhoz csak egy súlyos állapotban lévő mazochistának lehet kedve, és itt nem erről van szó, hanem a harcról és a kiállt szenvedésekről, melyek Utassy számára az értékek fedezetét alkotják. Bármennyire paradox is, ha az értékekért adott harc, szenvedés megvan, maguk az értékekből fakadó örömök már érdektelenek számára. És erről van szó magának a költészeti gyakorlatának az esetében is. Ilyesfélét gond-roló: „...A csodaszarvas igazságot üzöd. / Verejtékes vágtdád micsoda hajszá! / Ha el nem éred,

érte fogsz kimúltni. / Ha meg éléred, úgylehet, miatta. [...] Hát hajszold csak rendületlen, s amíg élsz: / lába nyomát a világerő se hagyd el! / Mit vesztel, ha egy-két maszkos bitang majd / a legfénylőbb csillag-ágra akaszt fel?” (MONOLÓG A PÓDIUMON.) Másutt így fogalmazza meg ugyanezt, immár nem is az igazság, pusztán a megszólalás tétjeként: „Egy mondatot, / egy mondatot csak, / csak egyetlen mondatot, / Egy árva mondatot, ha holnap / hangot se lehet mondanod, / hangot se, / mert a pályabér / nem ám az ének örökzöld ága, / dehogyis lesz az az ág / babér: / huncut kis hóhérok mennek öltre / szavaid tisztásán / nyakadért, / s ő, / igen, Ó: / Ki A Holdra Föltett, / úgy rúgja alólad ki a Földet, / hogy elzúg talpad alatt a szél, / s függsz majd: / egy vízszintes mondaté!” (POHÁRKÖSZÖNTŐ.) Mai ésszel nehéz megérteni, hogy honnan eredt ez a rettentő fenyegetettség, hiszen már akkor, az 1960-as években sem volt súlyosabb retorzió: ha a vers nem tetszett a hatalomnak, akkor nem jelenhetett meg. Ennyi.

Nem egyszerűen a cenzúrával, a hatalommal, a politikai rendszerrel hadakozik tehát Utassy, amikor ezt az alkotásszertartást bemutatja. A világ ellen, ugyanakkor a világ érdekében cselekszik; vagyis magát a világmindenséget tekinti magával meghasonlottnak, ami csak úgy orvosolható, hogy ő, akár az élete kockáztatásával is, önmaga ellenében, kétségbeesett erőfeszítések árán verseket ír. Nyilván mondhatnánk, hogy ez innen kezdve nem irodalomesztétikai, hanem pszichiátriai probléma. Mégis azt gondolom, hogy a jelenséget akkor látjuk helyesen, ha a feje tetejére állítjuk. Tudomásunk lehet arról, és szövegeket is lehet találni, melyek dokumentálják, hogy Utassy küzdött pszichiátriai problémákkal. Az én megközelítemben mégsem erről van szó: a költemények nem személyisége széthullásának, majd eredményes rehabilitációjának a naplójaként olvashatók, hanem éppen fordítva: egyfajta önfeladó áldozattal saját hiperérzékeny személyiségét tette meg egy költészeti hagyomány-irány médiumának, egész életét ennek a karakterfikciónak rendelte alá, és életté téve a képzeletet, személyes életese-ményként tapasztalta a hagyomány kiüresedését. Az irodalomtudós erre nézve egyszerű megállapításokat tesz. Azt mondja, hogy ez az irodalmiság kevés olyan választ tart készenlétben, amely új önmegértés tapasztalatát kínálná fel a mai olvasónak; hogy reprezentatív al-

kotói elszótlanodnak a késő modernitás diskurzusaiban. Ezzel szemben Utassy sorra veszi ennek a – maradjunk ennél a kifejezésnél – irodalmiságnak az alapmotívumait, fundamentális toposzait, az ezeket megszólaltató alakzatokkal együtt, és megkísérli szóra bírni őket. Javarészt a nemzeti romantika fogalomkincse ez: Vörösmarty, Petőfi, Ady, Illyés kedves képei, alakzatai és fogalmai jelennek meg, de időről időre József Attila, Nagy László, sőt Pilinszky költőisége is hangot kap. A versekben leírtak tehát gyakran evidenciák, sőt trivialisítások, közhelyek. Évszakok változnak, múlik az idő, tavasszal nyílnak a virágok, ősszel egyre hidegebb lesz. A költemények abban kiszámíthatatlanok, hogy milyen horizont előtt tűnnek fel a képek/jelenetek; hogy milyen világot „látunk bele” a képekbe – ez a világ ugyanis gyakran felfoghatatlanul hatalmas, és érzékelhetetlen dimenziói vannak –; és hogy ki az, aki benne áll ebben a tájban/képben/világban. A költő alteregójának karaktere, minősége és képzeletbeli termete változik a vers során, és ez, a korábban említett narrátori szerepjáték egyik játzmája, teszi változatosá, kiszámíthatatlanná a játékot. Természetesen rengeteg üresjáráttal jár, de olykor remek, izgalmas versek kerekednek belőle, máskor pedig a módosított frázis karikatúrájába fordul, és ez nem kevésbé tanulságos. Például magának a költészetnek a gyötrelmeit jellemezve, ha jól tudom, ő írta le először *AZ ÉN KERESZTEM* című, 1972-ből datált darabban a később sokak által átvett piktogramot, ami egy keresztet ábrázol, rajta a felirattal: „*IRNI*”. A rejtelmes *ELSŐ ÉV* című vers is nagyon szép, pedig már a kezdő sorai is minden mozzanatukban az agyonkoptatott motívumtárból valók: „*Örökíts meg, Történelem! / Allok falum fölött.*” Később a nap tüzes trónná alakul, a költő elsőnek harap Dózsába, és egy pacsirtabarna rögöt vág az égbe. Csupa motívumátvétél, de a szonett robbanékonyan kitöltött kerekége, arányossága, dinamizmusa magával ragadja az embert. Talán az a sok nagyon nagy szó, a történelem, a megörökítés, a nap, az ég, a tüzes trón és mellettük a „*pacsirtabarna rög*” kontrasztja teszi elevenné az egészet.

Mik ezek a nagy szavak tulajdonképpen? Előszörban persze a Szabadság, aztán a haza, a forradalom, március – ami egyszerre jelenti 1848-at és a költő születésének hónapját, meg

persze a tavaszt –, a hit, a fiatalság, a szerelem, az isten. A romantika fogalomkészlete, nyilvánvalóan. Csakhogy míg a romantika a racionális felvilágosodás nagyon is józan eszméit itatta át érzellemmel és szenvedéllyel, tehát például a szabad polgárok közössége helyett operált a nemzet, a haza fogalmaival, és ezek a történelemben vérel írt szavak, de mégiscsak tudjuk, hogy minek a helyére kerültek – addig Utassynál az a bizonyos felvilágosodás kori racionális tartalom teljesen eltűnik, a romantikus eksztázis mellett minden ízükből irracionális tartalmak bukkannak fel. A szabadság ilyen átváltozását már említettem; a haza fogalmának elszakítása minden reális referenciától a *MAGYARORSZÁG!* című versben történik meg. „*Világ Világa, / Szerelem Kápolna-virága, / nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te Drága!*” – kezdi a verset, és később ilyen motívumokkal találkozunk: „*itt fekszem rádvirradva, / pannon melled málnás csúcán*”, vagy „*Úgy / ölelsz át, / sejtjeim fájnak, / hátadba körmeim holdvilágárkot vájnak*”, és így tovább, ebben a szellemben. A lendület, a szerkezet arányossága, az erotikus jelenetek elragadtatottsága ma is lenyűgözi az embert, de arról mégsem feledkezhetünk el, hogy maga a *Magyarország* névvel itt leírt entitás megfoghatatlan, referencia nélküli allegória, üres szó.

Az Utassy-versek költője is, ahogy Ottlik mondta, „*csak egy ürge*”. Sőt az ürgék ürgéje, a lehető legesendőbb, aki „*pöttöm emberke, csupa táska*”, ráadásul árva is, szegény falusi fiú, de otthon is „*jött-ment: / Senki Földjén örök Napszamos*” (SENKI FÖLDJÉN), akit még csak nem is *élesen* üldöznek, mindössze „*tréningezik vele a terror*” (HITFOGYATKOZÁS), abba is majdnem belepusztul. És mégis: *mekkora ürge ez!* „*...beugrok majd az ablakán, / hónom alatt a holddal*” – ígéri egy lánynak (A SZÜZ). A házában „*fényévek az emeletek*” (MINDENSÉG DÉVA-VÁRA), „*jegyenék magasában*” írja verseit, és az éneke „*csillagról csillagra száll*” (SZÁLL AZ ÉNEK). Továbbá „*károgyva károg rá a kozmosz*”, és asszonyának, akit egyébként a szerelem gyűrűsférgének titulál, azt javasolja, hogy „*Legyen Szaturnusz fényköre gyűrűnk*” (HAMIS JEGYBEN). Továbbá „*évigérő fáról omlik rám a lomb*”, panaszkodik, és „*Rettegek magamban: / mikor szakad végleg be a föld alattam?*” A nagyon nagy szavakhoz persze ilyen nagyon nagy ember illik. De nemcsak termetre ellentmondásos ez az alak, hanem jellegét tekintve

is: olykor csak egy ember, de van, amikor a fiatalisággal, márciussal vagy éppen a forradalommal azonosítja magát. Mint ahogy a költemény sem akármekkora. SZIKRA JÁNOSHOZ címzett versében írja: „*írj és írj! / az egék panaszfalára / sercegen csillagot / pennád*”.

Konkrétan találjuk a toposzokat a MINT című rövid versben. Így hangzik: „*Árva vagyok, / elhagyatott, / árva, / nagyon árva: / árva, / mint a forradalmak / három kívánsága.*” Ez az az eset, amikor a romantikus vezérfogalmak (forradalom!, az 1980-as években!) a karikatúrisztikus sűrítésben saját ürességüket leplezik le. Persze a forradalmaknak kiáltványaik, tizenkét pontjuk vagy hármas jelszavuk (szabadság, egyenlőség, testvériség) szokott lenni. Három kívánságot a mesebeli tündér vagy a halacsák királya teljesít. Az ironikus jelentéseket kereső olvasatban a versike arról szól, hogy ez a bizonyos hármas jelszó, a maga forradalmával együtt, inkább kívánczik a mesébe, mint a történelemtől. Nem is beszélve az akkortájt megünnepelt *Forradalmi Ifjúsági Napokról*.

Két verscsoportról szeretnék külön beszélni befejezésül, mert ezek maguk is külön állnak az életműben: a KÁLVÁRIA-ÉNEK című epikus alapokra épített, kidolgozásában mégis lírai sorozatról és a pillanatképekről, elsősorban a haikukról, melyek között nagyon szép darabok vannak.

A KÁLVÁRIA-ÉNEK 1995-ben jelent meg első ízben, de több, a versben található utalás is azt támasztja alá, hogy a benne foglaltak 1974-ben történtek. Természetesen szépirodalmi műről van szó, melynek beszélője és főhőse képzelt személy; Utassy azonban számos érvet ad, melyek mellett szólnak, hogy mindkét fiktív személyt vele azonosítsuk. A mű, mely előhangból és 27 számozott énekből áll (és miniatűr eposznak is tekinthető, hiszen számos eposzi kellék található benne), egy férfi néhány napjának történetét mondja el, szaggatottan, egyes szám első személyben. Az értelem, a személyiség teljes összeroppanásának napjai ezek, a kényszerképzetek manifeszt jelenlétét tükröző kezdettől – felesége éppen ekkor hagyja el kicsi gyermekükkel, hogy a rokonságnál húzza meg magát, alighanem maga sem tudja, meddig – az elmeosztály őrzőjébe történő felvételig, az első altatóinjekcióig. Fontos megismételni: bármennyire is belülről ábrázolja alakját Utassy, semmiképpen

sem azonosíthatjuk kettejüket. Hogy mást ne mondjak, a történet éppúgy visszavezethető a Homérosz-eposzok toposzaira, mint a reális eseményekre. Ez azonban nézetem szerint megint csak nem tudatos szerkesztés eredménye; inkább arról lehet szó, hogy maradéktalanul engedte érvényesülni természetes tehetőségét, arányérzékét. Utassy ebben a ciklusban minden manírt félretett, minden akadályt félreállított, és semmi másra nem koncentrált, csak arra, hogy pontosan elmondjon egy történetet; egy ember néhány napját, amikor világa széthullik, érzelmei, majd érzékei is cserbenhagyják, kényszerképzetek, sugallatok veszik át a hatalmat értelme fölött, hirtelen kiismerhetetlenné válik a jól ismert világ, és nem és nem sikerül hazatalálni... Mi másról szól az ODÜSSZEIA? Csakhogy itt a téma, a közvetlen élmény teremti meg magának a szabályokat, és nem a műveltséganyag szervezi a megírnivalót. Ugyanígy kerül a helyére minden más is. A XXVI. rész Kiss Benedeknek címzett balladanarrációja (amikor a népballada beszélője figyelmezteti hősét, hogy óvakodjon valamitől, de az persze nem hallgat rá, mert nem is hallhatja a szavát) vagy a XXVII. rész hat szótagos sorokból szerkesztett szakaszai, melyek szintén népköltészeti emlékeket idéznek fel, ugyanúgy a helyükön vannak ebben a kontextusban, mint a párbeszédok vulgárizmusai vagy a korabeli politikai zsargon szavai. Hirtelen látható lesz, hogy a vibráló, léptékében kiszámíthatatlan világ, amit Utassy más verseiben gyakran önmagára vetít, milyen kis részben kényszerképzet, és milyen sokszor maga a realitás. Alig stilizált formában bele tudja illeszteni az eposzi térbe saját magánmitoszait, édesanyját, a Bükk erdeit, az ádáz, alig e világi zsarnokként felbukkanó Aczél Györgyöt, a főváros fojtó levegőjét és a Kilencek iránti feltétlen szeretetét – mindezt a beszűkült tudatállapot sajátos érzékelésével visszaadva. Megkockázatom, hogy ez a ciklus Utassy főműve és az 1970-es évek talán legpontosabb ábrázolása.

Volt már sokkal korábban is Utassynak hasonló tárgyú költeménye. Hadd idézzem egészében az AKI MAGA ELÉ MERED című, egyébként Domokos Mátyásnak ajánlott verset bő két évtizeddel korábbról: „*Örültek háza. Éjszaka. / Vizelet szaga. Vér szaga. // Hold veri rám az ablakot. / Fenyegetnek a csillagok. // Micsoda ősi félelem / ja-*

gya dermeszti éjjelem. // De én tagadom, hogy a félhold / szabadította rám a tébolyt! // Gyilokkal néz farkas-szemet, / aki maga elé mered. // S iszonyú huzat járja át / koponyáját és mellkasát.” Rendkívül expresszív, nagyon erős vers ez is, egyszerre határos József Attila és Pilinszky világával. A legsötétebb mélységgel való szembenézés helyett azonban okosan próbál átlépni rajta. Kommentálja állapotát, amikor az ősi félelem említésével könyvtárnyi szakirodalmat idéz az olvasó eszébe, és deklarálja, hogy „iszonyú huzat” járja át „koponyáját és mellkasát”; véletlenül sem elméjét és lelkét, hanem az ezeket körülfogó csontokat. Igaz, ezzel jelzi az ürességet, elme és szív-lélek hiányát; csakhogy egyúttal távolító effektusként is működnek ezek a megnevezések. Nos, a KÁLVÁRIA-ÉNEK-ben ezek a távolító elemek nincsenek jelen. Ott nem deklarálnak és nem kommentálnak, hanem érzékeltet. Ettől lesz átütő erejű műalkotás.

Végül a másik műtípusról, ami a korábbi válságlírásból kifelé mutat. Az 1970-es évek óta a háromsoros japán versforma, a haiku, példátlan karriert futott be a magyar költészetben. Utassy is rengeteget írt az 1990-es években, hagyományos tematikájút és alkalmi rögtönzést, gnómát, aforizmat és tájképet, egyes darabokat és ciklusokat. Olykor nem is vers-, hanem strófaformának tekinti a haikukat, rímelteti őket, és lazán összefüggő sorozatukból alkot nagyobb verset (HAVAK HATALMA, EGYEDÜL). Ezek közül sok (és a formailag másfajta, de szellemében hasonló apróságok némelyike is) nagyon szép, koncentrált vagy metszően szarkasztikus darab. Bölcsesség, szelidség hatja át őket, és végre: ironia, önironia. Idézek néhányat: „Tombol a tavasz. / Ám a magvak szívében / irdatlan csönd van” (NÉGY HAIKU/1.), „Magad maradtál, / egyszál magad. Fehérlesz. / Eresz ví érted” (FEHÉR MAGÁNY), „»Kell dió, fű?« / Kell az öreg Istennek! / Alig van fogam” (SÁRGARIGÓ), „Nyelvemen ostyá. / De bűneim zamatát / érzem a számban” (A KIS DINNYETOLVAJ), „Taxi ront bele / a tükrös tócsába: zsupsz! / Csupa ég lettem” (ÁPRILIS).

Paradoxon persze, hogy akit a kivételes minőségű és kozmikus terekben otthonos költői én, a sugallatosság, közösségi-képviselési beszédmód és erkölcsközpontú szemlélet, történelmi és nemzeti sorskérdések, haza, nemzet és forradalom költőjeként ismertünk meg, és aki a bőkezű ihlet sokat dolgozó kegyeltje ma is (a gyűjteményes kötetben bő hétszáz verset

tett közzé), azt a költőt elsősorban nem ezekért a verseiért tartom ma is jelentékeny alkotónak. Ez a beszűkülés azonban csak látszólagos. Valójában az önmagunkkal való szembenézés tágabb horizontot nyit minden kozmikus metaforánál, és az egyetlen szikrában megvillanó haiku mélyebb hatást tehet az olvasóra, mint az egyre üresebb romantikus toposzok ismételt sorravétele, a beszámoló a harcról, ami jószerével csak nagy szavakat vonultat fel nagy szavak ellenében. És inkább tudom magynak látni azt az embert, aki lehajol a fűszálhoz és a bodobácsokhoz, mint azt, aki arról beszél, hogy csak görnyedten fér el az ég alatt, amit ráadásul a vállán kell tartania, és folyton beveri a fejét a Holdba. Nem is beszélve a szúrós, dögnehez csillagokról.

Bodor Béla

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Rakovszky Zsuzsa: *A kigyó árnyéka*
Magvető, 2002. 467 oldal, 2490 Ft

I

ELVESZTETT BŰNÖK NYOMÁBAN

„Sok lator bujaság, éjjel való gyolokosság”
(Bornemisza Péter)

A regény első mondata így hangzik: „Írtam ezeket én, Ursula Binder, született Ursula Lehmann, vénségemnek és nyomorúságomnak napjaiban, az Úrnak 1666-ik esztendejében, igaz lelkiismeretem szerint elmúlt életemnek, kiváltképp gyermek- és ifjúkoromnak dolgairól.” Abban a minütumban, ahogy ezen a mondaton végigfut a szemünk, megkötötték a hallgatólagos, bizalmon alapuló szerződés az író meg az olvasó között, melynek értelmében az olvasó tudomásul veszi, hogy fiktív történelmi önéletrírást olvas (miután a könyvborító és a cím erőteljesen jelezte, hogy regényről van szó), és automatikusan elfogadja a vele járó játékszabályokat, az író pedig vállalja a műfaji, poéti

kai kötelezettségek teljesítését. A külön bekezdésben szereplő nyitó mondatlall a szerző nem merev kötelezettségeket vállalt, lévén, hogy a történelmi regény és a fiktív önéletírás kereszteződése megannyi variációra ad lehetőséget, ámde a mondat tárgyias, konvencionális és korhú stílusa leszűkíti a lehetséges variációk körét: realista, jobban mondva a valószínűség és a valószínűség kívánalmaival számoló és a történelmiséget szem előtt tartó narrációra számíthatunk.

A következő mondat azonban, mely új bekezdést indít, rögtön módosítja az olvasási szerződést. Így szól: „*Emlékszem, mindig szerettem nézni a tüzet.*” Ez a lírai felütés, amit dúsan metaforikus, költői merengés követ, rögtön lecsap a valószínűség meg a korhúség szigorú követelményére, lévén, hogy modern érzékenységről árulkodik, mitikus emlékekre hajlamos pszichikus ígézetről, amely ráadásul gazdagon reflektált. Eszerint az implikált szerző és a narrátor mégsem fogják teljesen fedni egymást, azaz az irodalmi szerepjáték megengedi, hogy a XVII. századi narrátor álarcából mai hang és modern érzékenység szólaljon mai nyelven. Csak hogy a narrátor nem beszél, hanem kimondottan *ír*; a szerző az írott önnarráció leszögezésével olyan kötelmet vállalt, melynek betartását az olvasó a továbbiakban kétségekkel telve figyelheti. Az rögtön, az első oldal után világos, hogy nem pastiche-t olvas. Megpróbálja hát felderíteni ennek a premodernre rájátszó posztmodern prózának a logikáját, megérteni a játékszabály-módosításokat, kikélni az implikált szerző és a narrátor viszonyát.

A továbbiakban sem tisztázódik, hogy a német nemzetiségű, esetleg kétnyelvű elbeszélő írásműve – a játék értelmében – magyarul készült-e, vagy hogyan fordulhatott át magyarra. Az ötszáz oldalon mindössze néhány illusztratív német mondat olvasható, Lőcse olykor németül van írva (Leutschau), a másik két fontos helyszín, Sopron (Ödenburg) és Kőszeg (Güns) kizárólag németül szerepel, a falunévek pedig magyarul. A híres Grimm-mesék címei mindig németül olvashatók. A keresztnevek általában magyarul szerepelnek, ritkábban németül. Az Ursulaként „bejelentkezett” elbeszélő-főszereplő a továbbiakban kizárólag magyar néven jelenik meg mint Orsolya, Orsicska. A német tulajdonneveket magyar vál-

tozatban olvassuk (Lang Mátyás), mások azonban németül szerepelnek (Lieschen). Az olvasó következtetése az, hogy a szerző egy kétnyelvű közeget ábrázol ekként, a főszereplő-narrátor pedig talán elmagyarosodott német lehet. Nem tudni. Ennek tisztázása a szerzőnek nem fontos.

Az sem fontos neki, hogy megmagyarázza, Ursula Binder szül. Lehmann, azaz Orsolya hogy s mint tanult meg írni-olvasni, és hogyan tett szert pallérozott stílus-készségre. Annyit tudat csak, hogy ifjúkorában egyetlen művet olvasott, az ÁRGIRUS HISTÓRIÁJÁ-nak kéziratos másolatát. Tehát egy magyar széphistóriát. A regény legvégén egészíti ezt ki az öregkori olvasmányok hevenyészett felsorolásával: *kegyes olvasmányok, széphistóriák, asszonycsúfolók és „egyéb hiábavalóságok”*.

A narrátor azonban nemcsak betűt vet, hanem remekül fogalmaz, mi több, perfekt stílusművész is. Mivel az olvasási szerződés leszögezi, hogy a szöveg írva van, az olvasóban zavart kelthet, hogy az önéletírás, mely XVII. századnak adja ki magát, és egy iskolázatlan nő keze munkájának, a modern esztétizáló próza stílusában íródott. Tudja, hogy nem a pastiche játékszabályai követendők, az inadekvációt elfogadja – de mit kap cserébe? A XVIII–XX. századi világirodalmon és a XVII–XX. századi festészetben edződött szép táj- és enteriőrleírásokat, szimbolikus álmoleírásokat, úgyszintén a felvilágosodás utáni prózából kitanult szeméyleírásokat és karakterfestést, olykor dialógusokat, szövevényes cselekményábrázolást a regényművészet iskolájából, a lélektani regényen és a pszichoanalízisen kiművelt, komplikált lélekrajzokat.

A tájérezékenység tipikusan modern. Caspar David Friedrichtől Van Goghig és tovább követhetők a tájfestészeti reminiscenciák. A tájleírások színpompásak, a kozmoszra, a tükröződésekre, a légies nüanszokra és a mikroszkopikus részletekre is kiterjednek, a jelzők halmozódnak, a burjánzó hasonlatok keresetten költőiek. Ismételtlen felbukkan az alkonyat-, a hajnal- és a holdlira, a felleg- és fényjátékok, az évszakok poézise, az erdőjárás (nyelvi) pompája (növénynevek varázsa) és a természetlira sok-sok változata a vihar fenségességétől és a csillagos égbolt káprázatától az egy-egy gyümölcszemre vagy gyökérre összpontosító mikrováltozatokig. Találhatók szentimentális

és romantikus képek, sűrűbb Van Gogh-i hatások és modern képkivágások.¹ A tájfestészet

¹ Alkony- és holdlira: „*hátunk mögött lassan kihamvadt a naplemente arany tüze... azután búza- és árpaföldek felett láttam vészterhesen lebegni a nagy, vereses fényű holdat, amely mind följebb hágott, s közben egyre fehéredett és kisebbedett*” (67.); „*mintha égő várost látnék, úgy lángolt az égen előttiünk a kora tavaszi napszállat titokzatos veresége. Az út két oldalán a még lombtalan fák gallyainak rácsózata feketén rajzolódott eme hideg tüüzű ragyogásra, melynek rózsás visszfénye halaványan verődött vissza az útszéli nyírfák fehér kérgén... A földek feketén és elhagyatva húzódtak a kékes szemhatár felé, s ott beléolvadtak a lassan sötétülő égbé. Majd szőlősdombok között haladtunk el, öreg, göcsörtös tőkék meredeztek elő a domboldal lágy, agyagos földjéből, mintha a föld sarába visszassüllyedő holtak keze nyúlna ki onnét könyörögve valami félbemaradt föltámadás után. S ahogy a napszállat tüze lassanként hamvába holt, s a maradék derengésben az ég színe elváltozott halovány ibolyaszínré, mint erős ütés helyén másnapra a bőr; a kihamvadó alkonyat látványának borzongató ereje olyan erővel árasztotta el lelkemet, mint a tengeri szirének éneke ama réges-régi hajósát a mesében*” (93–94.); „*Midőn tekintetem a magasba emeltem, láttam, a fény valamely szokatlan szögben való visszaverődése folytán a keleti égen is vörösen áznak a néhol madárfiók szárnya pelyhére, másutt felvert tojás szétfreccsent hajjára emlékeztető apró, kemény fellegek, s hogy közöttük egy szabad égdarabban, mintha önnönmagának felfúvódott kísértete volna, ott lebeg s fénylik izzás nélküli, hideg világossággal a hold nagy, fehér gömbje, melynek pereméből mintha valami égi szörnyeteg harapott volna ki egy darabot*” (384.). Tavasz- és felleglíra: „*Az ágak még csupaszon, nedvesen fénylettek, itt-ott maradék hófoltok fehérlettek a földeken... a szőlőkben zöld költényes emberek gyűjtötték a venyigét, s a keréknyomban megült esővíz tükrében az ég olyan kék volt, mint a katáng szirma, s fehér, apró, tömör fellegek ültek rajta, olyanok, mint a keményre vert tojásbab*” (89.); „*A gyorsan melegedő, tavasz végi reggel derült ege alatt zöldellő vetések, kéken csillogó halastavak, világos, friss lombba borult erdők mellett haladtunk el. A vadsereszyne termése már kezdett zöldből halványpirosra válni az út menti fákon, s az árokpart dúsan burjánzó füve közt itt is, ott is valami sárga virág együgyű kelyhei nyiladoztak, mint megannyi parányi nap...*” (219.). Tél, fagy: „*minden csak úgy csillogott-villogott a fagyos napsütésben. A domboldalon, magában állva, megpillantottam egy csipkebokrot... amelyet éjszaka áttetsző burokkal vont be a fagy, mintha minden egyes ágacskaját, nemkülömben az ágak hegyén csüggeszkedő veres bogycákat üvegbe öntötték volna, s a napfényben az egész bokor ritka drágakő módjára tündöklött*” (407.). Kozmikus: „*milyen sötét és mozdulatlan az ég, amelyen a tühégyeni, ridegen szikrázó csillagokat egyetlen felhőfoszlány sem takarta*” (7.). Hajnal: „*sűrű sötétséget láttam terjengeni odakinn, mint valami fekete kását, amelyhez majd csak nagy sokára kezdik vékony sugarban hozzacsorgatni a napvilág tejét*” (149.).

egyenletesen végigvonul az egész regényen, az élethelyzetek és a lélekállapotok váltakozásától függetlenül; nem mondható, hogy a lélekábrázolás lenne a funkciója, inkább díszíti a prózát, valamint az univerzális lét esztétikumaként burkolja körül a szubjektumot.

A ritkább enteriőrökben a németalföldi festőktől örökölt csillanások és árnyékolások tűnnek szembe; a bútor- és tárgyábrázolások korfestő jellegűek.² A városképek (főleg soproniak) szintén korhűsége törekvők (templomok, terek, utcák és sikátorok, polgárházak, szegény ember háza), a városi tömegjelenetek festőiek: népünnepély, lázadás, felvonulás, piac, de szemet gyönyörködtető a pestis, a tűzvész, a csata ábrázolása is. Folklorisztikus szín pompájával és hangulatozással a farsang és a szentivánéji tűzugrálás ábrázolása a XX. századi groteszk és folklorisztikus szűrreál beütéseivel megalondítva.³

² „*Mással azt figyeltem megbűvölten, milyen híven követik a tűz minden moccanását a falon lógó óntálatokon és merőkanalakon fölgyulladó-kialvó, tompán derengő fényfoltok...*” (5.); „*A kályha faragott apostolai közül itt egyik sem hiányzott a feje, s ott függött a falon épségben a két kárpút is, melyek egyikén beesett horpaszú, pettyegtetett fenvedak üztek valami agancsos, szarvas- vagy kecskeforma állatokat hatalmas lilomkelyhek és csodálatosan indázó, virágba borult bokrok között, amilyenek valóságos erdőben soha, hanem talán a Paradicsomkertben nőttek utoljára, másikán pedig... Ott függtek teljes számban a büszke tartású, szigorú tekintetű asszonyságok is, kiknek haját gyöngyfüzér...*” (138.); „*gyakran leselkedtem kijelé az ólomkarikákba illesztett, csiszolt üvegen keresztül, amely különös, vízfejű, görbe lábú manóknak vagy hórihorgas, elnyújtott koponyájú szörnyszülötteknek mutatta az alant jövő-menő embereket...*” (275.); „*az odakint tomboló úteletidő felhomálya borította a szobát, s csak a kályhában égő tűz nyughatatlan lángjainak vereses fénye hullott váltakozva majd az én papucsos lábamra, majd az asztalt borító szőnyeg sötét, madár alakú mintáira, majd meg eme réz gyertyatartóra...*” (309.); „*Körben a falakat sötét tüüzű színekben csomózott szőnyegek fedték. Szőnyeg borította a szoba sarkában álló hangszert is, amely, úgy sejtem, virginal lehetett. Mindössze egy fali kandeláberben égett két gyertya s a virginalon álló rézartóban egyetlen, magányos gyertyaszál...*” (404.).

³ Csatajelenet: „*fölérven a bástyafalra, megláttam a számuldozó lovasokat, kik odafentről csak akkorácskának látszottak, mint a gyermekek játék katonái, s láttam, hogy a máskor oly nyugodalmas látványt kínáló szőlődombok felől is lovak s emberek színes áradata közelít gomolyogva, s hol innen, hol onnan szűr a nézelődők szemébe egy-egy vakító fényugár, ahogy a reggeli nap fénye a fegyverek, lószerszámok vagy sarkantyúk ércére esett*”. Stb. (360.)

Az önéletíró elbeszélő a hozzátartozóit és a környezetében előforduló embereket nemcsak pszichológiai, hanem pszichoanalitikus érzékenységgel, éleslátással és tudással ábrázolja. A három központi szereplővel, az anyával, az apával és a mostohával hosszasan, folyamatosan foglalkozik, öröklük ambivalensen összetett képet ad, a többi szereplőt (és igyekszik egy egész társadalmi tablót alkotni) kevesebb vonással, de szintén mélységében mutatja be, ellentmondásos vonásaikkal együtt. Az elbeszélő reflektáltan viszonyul mindenkihez, ábrázolása finoman sugalmazott interpretáció is, anélkül, hogy ez tudós pszichologizálásba menne át. A viszonyok elemző láttatása csakúgy egyszerűsítéstől mentes, árnyalt és ellentmondástűrő. Az elbeszélő önismerete is bámulatos: pszichoanalitikus nyelven szólva nem azé, aki analizálja magát, hanem azé, aki már ki van analizálva, és az élettörténetét rejtett összefüggéseiben átlátja.

Ez természetesen egyáltalán nem természetes, a valóságosság szabályait sérti egy XVII. századi szegény, öreg, vaksi polgárosszony ily mértékű (implicit, sőt gyakran explicit) lélektani tudatossága és (ön)reflektáltsága.⁴ Nem mintha abban az időben nem foglalkoztak vol-

Tűzvész: „Hamuvá omlott ládákából szoknyák és ingvállak reppenek lángolva az égnek, mintha láthatatlan személyek sora igyekezett volna lobogva égő öltözékben kimenekülni a házból, talán a kéményen keresztül, ön- és rézeszközök, halstűzők és fűles kancsók görbültek el, helygyosodtak föl s feketedek meg kínjukban, szőnyegek szökhent szárba egy szempillantás alatt a láng aranyszín, áttetsző vetése, ágytakarókon folytak egymásba a szikrák nyomán támadt fekete lyukak. Asztalok és székek izzottak föl veres izzással, mint napszállatkor a templomablak, őrizve még kis ideig formájukat, de mintha a fát, amelyből készültek, hirtelen aranyszín és kék üveg csillogó, sötétséggel keretezett darabkáira cserélte volna ki valami varázslat, hogy azután mindjárt fekete vázza zsugorodjanak vagy kiféherülve hamuvá omljanak, tüzes pelyhek szálltak szanaszét a dunna- és párnahuzat fogságából szabadulva, szalmazsák szalmája égett pattogva, s az ellobbant kárpittól többé el nem fedezve úgy tetszett, mintha lángból való szerelmesek forgolódnának s hempergőznének az úgy parázsló oszlopai mögött, ahogy a derékaj porrá égett. Amott egy égő asztalon imádságoskönyv lapjait forgatja sebesen a láng, mint valami láthatatlan olvasó ujja...” (365.)

⁴ Például, találomra: „Arcáról egy csapásra eltűnt a színlett élénkség, helyette döbrent, botránkozó és gyanakvó pillantással meredt az arcomba. Később is gyakran lát-

na a lélekkel, csakhogy ehhez a vallás, nem pedig a pszichológia (meg a lélektani-realista regény) szolgált vezérfonalul, és a vallási interpretációs keret egészen másfajta léleklátást és -elemzést szült. Márpedig Arisztotelész aranyszabálya szerint a cselekményszövésnek valószínűnek vagy szükségesnek kell lennie, mégpedig szem előtt tartva, „*milyen személyekhez értelemszerűleg milyen dolgok mondása vagy cselekvése illik*”. Miközben ez a félig-meddig történelmi regény tárgyi, motivikus szempontból korhűségre törekszik és a megfelelő politikai és társadalmi események szála is bele van szöve a szöttesébe, a főszereplő mentalitása, észjárása anakronisztikus, ami azért kirívó, mert hiszen a mű anno 1666 kvázi írva vagyon. Ha a főszereplő tudatát egy mindentudó elbeszélő világítaná át, ez nem lenne (így) probléma, sőt talán még akkor sem, ha fiktív monológ formájában áttetszővé tett tudatról lenne szó, e megoldás azonban, a fiktív önéletírásé, zavart keltő. Az író becsempészte a mindentudó elbeszélőt a fiktív-történelmi önnarrációba.

Miként az is fura, hogy a narrátor, ez a nyolcvan éves öregasszony szeniális memóriával rendelkezik; emlékezetműködése irreális. A hatvan-hetven évvel ezelőtt megpillantott tájakra, azok piciny részleteire, arcokra, színekre, mozzanatokra és moccanásokra, a legapróbb gesztusokra, a gyerekkori álmaira, sőt réges-régi dialógusokra képes apróra visszamemlékezni; szembetűnően egy mindentudó elbeszélő bűjt el. Még azt is felidézni például, hogyan folyt el az anyja magzatvize, amikor ő született!⁵ A narrátor ezt a (para)fenomént két

tam ezt a tekintetét, valahányszor úgy érezte, valaki hibát talált benne, vagy semmibe veszi, mert érzékeny hiúsága folyvást ilyen jelekre vadászott” (92.); „Ez a szolgáló engem az első percben meggyűlölt: talán mert amikor először a szemem elé került, visszahököltem sunyi, rosszakarátú ábrázata láttán, s bár szólni nem szóltam, ezt a nyilvánvaló ellenszenvet énmekem meg nem bocsátotta. De megeshet, hogy irántam tanúsított gyűlölete sem volt egyéb, csak sokat dicsért hűségének és ragaszkodásának egyik jele. Úgy vélte...” (105.); „Ha tudná, hogyan keresek örökké valami állandót és szilárdat tulajdon lelkemben, valami erős fundamentumot, amelyen megvethetném a lábam, s amelyre támaszkodva ízenként újra fölépíthetném magamat...” (163.).

⁵ „Ama nap délelőttjén, amelyen a végítéletnek [a napfogyatkozásnak, ami egyébként valamikor 1541-ben

helyen azzal a közhellyel próbálja indokolni, hogy öregkorában a régi dolgokra pontosabban emlékszik az ember, mint a tegnapiakra, ez azonban gyöngé magyarázat az öregasszony elképesztő memóriájára, amit ráadásul minuciózusan szavakba is tud foglalni, és színesen részletezve papírra is tud vetni. A néni stílusművész és káprázatos elme.

Egyébként furcsa, hogy nem vallásos, legalábbis ennek nincs semmi jele; miközben a kor legnagyobb magyar alkotói a BIBLIA-ban találtak magyarázatot szinte mindenre, az ő világértésében és benső világában nincs jelentősége a vallásnak; annál inkább a pszichológiának. Habár a kor vallási torzalkodásairól, a protestánsok és a katolikusok gyűlölségéről, mentalitásbeli szétkülönbözésükről meg az ellenreformációról a helyzetet jól felmérve, rendszeresen beszámol, őt mindez bensőleg nem mozgatja meg, egyszerűen nincs sem bensőséges, sem külsőséges vallási élete. Lelki élete azonban még mennyire van.

Önéletírásának vezérfonala az apjával való viszony ecsetelése és taglalása. Ez annyiban logikus, hogy egész életét az apja determinálta, harmincnégy éves koráig tőle függött totálisan, és a vele való benső kapcsolata később sem szakadt meg. Ránehezedett az apja árnyéka, mondhatni. A narrátor az apja bűvöletében él; az implikált szerző alapproblematikája az Ödipusz-komplexus; a narrátor természetesen nem használja ezt és a hasonló terminusokat, azonban megéli, látja, látta, lereagálja, sőt aprólékosan elemzi ezt a bonyodalmas és borzongató drámát.

Bornemisza Péter is említette „*az én magam leányimra való gerjedéseket*”, ezt és hasonló „*latorságokat*” azonban novellisztikus tömörséggel adott elő, az ördög mesterkedésinek és a gyarló ember gyöngeséginek tudta be, és szenvedélyes, szíverősítő imádkozással küszködött

volt – R. V.] be kellett volna következnie, anyám éppen a konyhában foglalatzkodott, amikor észrevette, hogy a konyha földjére rávetődő árnya hosszan elnyúlik... Anyám, aki már egy ideje érzett holmi enyhébb fájásokat, de részben a végítélettől, részben az eltiprattatástól való félelmében, nemigen ügyelt rájuk, most hirtelen arra eszmélt, hogy lábán végigömlik valami nedvesség, és az alsóruhája átlucskosodik, majd derekába és medencéjébe rettentő fájdalom nyilallik, mintha szétvetni készülne egész testét...” (34–35., 36.)

a „*gonosz gerjedettség*” meg a „*sok lator bujáság*” ellen. Rakovszky Zsuzsa ellenben majd' ötszáz oldalt szentel az incesztuózus gerjedelem profanizált témájának egyetlen eset példáján, a drámát elaprózza, a szenvedélyek alakulását kifinomult részletezéssel kíséri végig, minek során azokból épp a vehemencia vész ki (ellentétben Bornemiszával, akinél tombolnak a sűrű-tömör fragmentumok). Maga a leírás, a stílus nem szenvedélyes (csak a tárgya), aminek az a magyarázata, hogy az öregasszony az íráskor – erről a regényben szétszórt kevés számú közbevetés tanúskodik – immár túl van jón és rosszon, csak a túlvilágmentes, pusztá halál áll előtte. Meg egyébként is, „*nincs is olyan dolog a világon, amihez az ember hozzá ne törődne, s később azután, e megszokás jóvoltából természetesnek ne találna*” (381.), magyarázza. A regény olyan hosszú, hogy mire az olvasó belegyalogol, valóban megszokja a tabutémát, melynek borzalmasnak kellene lennie, és már semmi különöset sem talál abban, hogy apa és lánya együtt hálanak.

Az Ödipusz-komplexushoz a valóságban ritkán tartozik hozzá az elhálás. A megvalósult nemi aktus bizonyos értelemben szimplifikálja a pszichikai drámát; naturalista „lefordítása” egy sokágú pszichés gubancolódásnak. A szerző itt azonban összefektetni az apát és a lányt; ennek a torz szerelemnek az elbeszélése viszont oly következetes és stílustörés nélküli, több száz oldalra rúg, hogy az esemény súlya nem nagyon érzékelhető. Bele kell gondolni ahhoz, hogy az olvasói tudat megállapítsa, az, ami Orsolya meg az apja között történik, tulajdonképpen rettenetes, az egyetemes kultúra legnagyobb tabuja szegetik meg, amitől borzad minden emberi lény. A szerző nem a tabuszegés példátlan iszonyatát, hanem a hosszan elhúzódó elő- és utótörténetét ábrázolja; nem az aktusra, hanem a processzusra ügyel. A narrátor ezt így magyarázza: „*Eleinte olykor még megpróbáltam beléngöndölni, mivel is váltam hát, s milyen szóval illetnének az emberek, ha rettentő bűnöm napvilágra kerülne, de oly kevésbé éreztem magam részesnek a bűnben, amely másfelől idővel kezdett egészen jelentéktelenné és szánandónak föltűnni előttem, olyannyira hiányzott belőle minden pokolbéli szenvedély és gyönyörűség, amit az ember képzeletében az efféle természet elleni vétkekhez társítani szokott, hogy csak igen kevés kapcsolatot bírtam fölfedezni önnön személyem s a rettentő név kö-*

zött, melyet magamra alkalmazni kénytelen voltam.” (381.) A rettentő bűnnek ez a szokatlan előadásmódja – mármint az iszonyat szokványossá puhítása és szétnyújtása – az, ami ebben a regényben a legelgondolkodtatóbb. Legalábbis az lenne, ha ez az előadásmód nem lenne egyeduralgkódó, ha ezt a (poszt)modern (posztorgiasztikus, mondaná Baudrillard) bűninterpretációt mozgásba hozná egy másimilyen. Vannak ugyan historikus utalások arra, hogy az efféle bűnöket a korabeli igazságszolgáltatás rettenetesen kegyetlenül büntette, és hogy az emberek borzadályal fordultak el az ekként vétkezőktől – az elbeszélői hang azonban egy-hangú, mindig szép, tekervényes körmondatokban beszél (vagyis ír), amikor az önmarcangolásairól számol be, akkor is. Ily módon az olvasó, a stílus selymessége folytán, csak a bűntudatról, szégyenérzetről, kínlódásról olvas szavakat meg szavakat, de él, súlyt nemigen érzékel, s végül ő is megszokja azt, amit Orsolya megszokott, márpedig nincs más szemzőg, mely kizökkentené.

Ebben az egy nézőpontú prózában nincs, ami kétségbe vonná az emlékező narrátor igazát, nincs utalás arra, hogy Ursula Binder szül. Lehmann megbízhatatlan elbeszélő volna, hogy az olvasónak fenntartásokkal kellene fogadnia a beszámolóját. Totálisan uralja a szövegvilágot és a befogadást. Az implikált szerzőnek a hozzá való viszonyáról egy szó nem sok, annyi sem esik, így ez a potenciális rálátási lehetőség is elvész. Habár Orsolya nyilván súlyosan traumatizált nő, a narrációja szabályosan folyik. Az olvasó nem talál apropót arra, hogy kétkedjen, mert *a szövegben* nem hívja fel erre semmi; ebben a regényben a traumasorozat nem tarol és töröl, hanem gyönyörűen elbeszélhető. A (kora) gyermekkori emlékek is szépen és pontosan kirajzolódnak, szégyen, bűntudat, kétségbeesés és bűnös sóvárgás ki- és elmondható. Habár az elbeszélőről megtudjuk az adatokat, miszerint szegénységben, magányban és rettegésben él, boszorkánynak csúfolják (ami a boszorkányüldözések korában vészjel), és a halálra készül vigasztalanul; habár rettenetes életéről tesz vallomást, elejétől végig kellemes hangon beszél, azaz díszesen, hangulatosan, kiegyensúlyozottan ír. A tűzobszesszió csak figura: a szöveg nem lobban be. De az emlékezés nem higgadt, nem szikár, ám nem is őrlé; nem azé a hang, aki túl van jón és rosszon, hanem azé, aki esztétizál.

Teszi ezt rendkívüli kultúrával. Az elbeszélésbe beleszótt mágikus, mitikus, mesebeli és álommotívumok, mint a hímzőfonal szálai és színei, behálózák az egész regényt. Az (egyéb-ként módfelett felvilágosult) elbeszélő világképében sem jelentéktelen hatásúak a mesék és mítoszok, ám nemegyszer a szerző hozza a főszereplőt Piroksa-, Hamupipőke-, Csipkerózsika- meg Perszephoné-helyzetekbe, miáltal bizonyos kvázi-naiv bájjal ruházta fel az elbeszélést. A regény tele van hintve gondosan megkomponált álomelbeszélésekkel, melyek szimbolikus motívumai szintén gyakorta mesések vagy mitikusak. Az álomleírások jungiánus és freudiánus kifestőkönyvek. Az elbeszélő érdekes módon hájszálpontosan emlékszik még a gyerekkori álmaira is, nem is egyre, fel tudja idézni, színesen és hosszan le tudja írni őket. Olyan nagy jelentőséget tulajdonít az álmoknak, mint a pszichoanalízis. Persze nem értelmezi őket direkt; az értelmezés az álomleírásba bele van dolgozva. Az olvasó nem kényszerül álomfejtésre, nincs is nagyon mit megfejteni, hiszen minden terítékre kerül: hogy kislánykorában az apja megölelte, és szabályosan szájon csókolta, majd örülten féltékeny volt rá, nem sikerült megbazoláznia magát, később lefeküdt vele, és nemi életet éltek másfél évtizedig. Orsolya ugyancsak erotizált szeretettel csüngött az apján, s habár aztán nem könnyen viselte a szexet meg az erőszakoskodást, sokáig (harmincnégy éves koráig) nem bírt szabadulni tőle. Ami függőben marad: hogy az apa edes- vagy mostoha-apa-e voltaképp, és hogy Orsolya második fia tőle lett-e vagy a szeretőtől, azaz a jövőendő férjétől. Ez a két dilemma olyan, mint a szerző udvariassági gesztusa, mely, ha akarjuk, az inceszus botrányának lágyítását szolgálja.

Az elbeszélő őszintén ábrázolja azokat a situációkat és történeteket, melyek egyértelműen az ödipális háromszöggel magyarázhatók: az apa elorzását, az anya kiszorítását, sőt halálba taszítását, az apa-lánya kölcsönös csábítását-elcsábulását, majd a mostohaanyával való cinkos elbánást, a lány potenciális vőlegényének elpusztítását stb. Az ödipális szenvedélyekből fakadó vágyfantáziák a regényvilágban szinte egy az egyben megtestesülnek. Apa és leánya könyörtelenül pusztulni hagyják a pestissel fertőződött anyát – ennek van történelmi realitása, pszichikai realitása pedig az ödipális gyűlölet. Az apának (-tól) szült gyerek

tipikus, többé-kevésbé tudat alatti fantáziáját a fabula realizálja a regényvilágban. Az apa és leánya kölcsönös erotikus féltékenykedése sem marad tudattalan, hanem sorozatosan és nyíltan lejátszódik, csakúgy, mint az anyán és a mostohaanyán ejtett bosszú. Egyszóval a tudatalatti végig leplezetlenül, nyílt színen játszik, s ennek már sem történeti, sem pszichikus realitása nincs.

Rakovszky avatottan ábrázolja a Melanie Klein által hasításnak nevezett pszichikus jelenséget is, amikor a gyermek lelkében létrejön a „jó anya” és a „rossz anya” képzete, és küzd magával a „jó anya” megóvásáért, majd a két kép összeszereléséért. Orsolyát ambivalens viszony (a sóvárgástól a gyűlöletig) fűzi az anyjához; emlékezetében őrzi az anyjával való kisgyerekkori kapcsolatának minden rezdülését csakúgy, mint az anya iránta táplált érzelmeinek változatait. Az érzelmeket egy pszichoanalitikus megfigyelőképességével szálazza. Az arcrezülések, piciny gesztusok, tekintetek és ellopott pillantások végig az egész regényen át Orsolya figyelmének tárgyai. (Ez a kifinomultság vonatkozik a zajok, neszek, hangok, illatok, lehetetleni nüanszok megfigyelésére és leírására is.) Megértőképessége is nagyfokú, amivel túllép a hasításon, és komplex anyaképe támad; az anya élettörténete és személyiségrajza, rossz házassága „megmagyarázza” bizonyos tüneteit. Halála után (ami egyúttal ödipális gyilkosság) a „jó anya” tovább él lánya álmaiban, és felülkerekedik a „rossz anyán”. Az anya-lánya viszony érzelmi töltetét és dinamikáját, ambivalenciáját mélypszichológiai naturalizmussal ábrázolja a regény, a szerző lélektani felvérteztségéről árulkodva. Csak az a bökkenő, hogy a szerző egyúttal az Orsicska is. Aki, lám, mélylélektani regényt tud körmölni bérelt szobácskájában, miután füvet gyűjtött az erdőben, amelyekből gyógyító meg boszorkányos főzeteket kotyvaszt.

Az anya érzelmi befagyása minden bizonynyal hozzájárul ahhoz, hogy az apa-leánya közti szeretet szerelemmé fajuljon. Ezt a folyamatot – az anya kilépését/kiszorítását, az apa csábítását/csábulását és a serdülő lányka erotikussá színeződő szeretetvágyát, a hármas félelmeit, száanalmaikat és gerjedéseiket – is hozzáértéssel, aprólékosan és finom kézzel ábrázolja Rakovszky. Büntudat, szégyen, részvét, féltékenység, sóvárgás, gyűlölet, düh, száanalom ör-

dögi köre bilincseli egymáshoz Orsolyát meg az apját; eldönthetetlen, hogy szeretet vagy gyűlölet-e a kötőanyag közöttük. A narrátor az apja iránta való érzelmeinek gazdag skálájával foglalkozik: szerető aggodalom, száanalom, lelki és nemi vonzódás, heves szeretet, gyanakvás, féltékenység, haragos indulatok, vád, megvetés, viszolygás, gyűlölködés, undor, utálat, viszolygó borzalom, irtózás, fásult ingerültség kerülnek terítékre a lapok százain. Hasonlóan árnyalt a saját érzelmeinek ábrázolásában is.

Az incesztuózus jelenet alaposan elő van készítve, és amikor megeshik, már-már nincs benne semmi különös. Orsolya alvást színel, az apja pedig a legrövidebb úton megbassza. Ez aztán életmóddá válik. (Ismeretesek Freud messzeható következményekkel járó dilemmái az incesztus valóságát, illetve az incesztuózus fantáziákat illetően. Ezúttal azonban van, ami van.) Az elbeszélő, annak ellenére, hogy önéletírásában vall, meglehetősen szemérmes. Nem használ csúnya vagy erős szavakat, finoman, líraian szól a nemi aktusokról meg a nemiségről, még az apja erőszakosságáról is. (Az apával való első hálást például így ábrázolja: *„Nemsokára meghallottam ziháló lélegzetvételt, két combom között mintha sikamlós halat éreztem volna vergődni, s én úgy éreztem, mintha lehajítanának valami mélységesen mély, sötét kútba, ahonét azután már csak a rövidesen megérkező álom szabadított ki.”* [381.]) A szexualitás cizelláltan érzelmdús, pompás nyelve (l. a hátsó borítón is közölt szöveg részt) nem fér össze a vázolt aktusok brutalitásával vagy nyersségével, meg a főhősön súlyos traumatizáltságával.

Ursula Binder szül. Lehmann (vallástalan) önvallomásának célja a szörnyű titkok napvilágra hozása, a papírra terítése annak, amiről senki sem tud. Tehát a megmutatkozás önnön *„igaz mivoltában”*, valamint a büntudat (profán) tisztázása. Egész életét, kénytelen-kelletlen, színlelve és leplezkedve, egyszerű hazugságban élte le. Az írás nyilván az igazság órája, a megszabadulás a szégyen és a büntudat szorongatásából. Nem más emberek, hanem az igazság és a szabadság kedvéért. (Ha ezt metonímiásan értelmezzük, olyan poétika rajzolódik ki, mely szerint az irodalom felszínre dobja azt, amit az életvalóságban hazugságokba burkolunk, s ezáltal megtisztít, felszabadít. Ám akkor azzal is számolni kellene, hogy az

írás mit hazudik le és hozzá.) Az igazság felvilágosítása itt nem drámai esemény, hanem lassú, fokozatos epiko-lírai processzus. Az elbeszélő csupán „*sülyny és töredék igazságdarabkákkal*” tud szolgálni, bár van egy olyan érzése, hogy a „*vég-ső igazság*” a metsző fájdalom „*erős fényű fátylójának*” fényében tárul fel – a fájdalom szüntén azonban még az emléke is elenyészik. A bölcs rezignáltság állapotában leledző öreg néne megmarad az igazságdarabkák összerakosgatásánál, a kötőanyag pedig, ami egybefogja őket, az érzelmek, a létélmények és a létállapotok emlékezetete.

Az utóbbiak közül gyakoriak a kába-depressziós állapotok, amikor a gyakorlati élet automatizmusai „*fabábuként*” mozgatják az embert, akiben kialszik a személyes átélés vitalitása; olyan, mint egy élőhalott, az élet pedig, akár egy nyomban feledésbe merülő rossz álom. Az „*ólmos egykedvűség*” állapotát Orsolya nagyszerűen kielemezi: „*Tulajdon magam ezen valóltan, világtól idegen mivoltának érzése, amely hol enyhébben, hol erősebben, de állandóan gyötört, úgy tűnt, lassanként átterjed minden tárgyra és személyre, amellyel érintkezésbe kerülök, s mintha csak valami ragály, a pestis különös formája lenne, fokként megfertézi az egész világot*” (384.). Lírai hasonlatbokrokkal ábrázolja: ilyenkor „*a világ is megvonja magát tőled, s örökösen efféle cél és értelem nélküli foltokká és rajzolatokká készül szemed előtt szíjjelesni, s a világ dolgai, mintha csak Isten belefáradt volna akarásával megtartani őket a létezésben, vékonyulni és haloványulni kezdenek körülöttem, míg nem már-már színtelenné és áttetszővé válnak, mint a nappal gyújtott gyertya lángja, s féllő, hogy mindjárt egészen ellobbannak, s ami a helyükön marad, csak káprázat, lidérc, egykor volt valóságos mivoltuk család képmása, délibáb...*” (386.). Reflektáltsága analitikusi boncolásokig élesedik. Észreveszi a személyiséghasadást: „*Néha úgy tűnt, mintha kétféle vált volna bennem ama külső személy, aki a világ szemében, s ama másik, aki önnönmagam számára vagyok*” (ez az ego és a szelf meghasonlása), „*s most bizonyos távolságból, gyanakvó szemmel méregetné egyik a másikat, s mintha e kettéhasadás következtében a körülöttem zajló emberi életek szövedékéből kihullottam s magamban állóvá, előzmény és folytatás nélkülivé, súlytalanúvá váltam volna, mint a szélben úszó ökörnál vagy mint a kísértet, melynek ködből való testén a valóságos emberek oly könnyedén haladnak által, mintha nem volna ott más, csak üres levegő*”

(388.) (paranoid-skizoid pozíció). Lelki gyötrelmeinek okát nem nehéz föllelnie kettős életében, s ezt világgéppé fejlesztí: „*Meglehet, mindenkinek megvan a miénkéhez hasonló, titkos élete, amelyet mások szemétől távol, az éjszaka sötétjében folytat, s csak játszzuk egymás előtt, hogy tisztességes polgárok s polgárasszonyok vagyunk...*” (391.) – a mondatot megint egy kacskaringós hasonlat zárja. A személyiséghasadással fenyegető, meghasonlást és depressziót okozó kettős élet/kettős személyiség szindróma (csakúgy, mint az érzelmi élet esetében az Ödipusz-komplexus meg a hasítás) a regényvilágban cselekményesítve van.

A regény dús lélekábrázoló és -elemző vonulata, mely bonyolult lelkiállapotok megragadására képes, vadregényes fabulára van ráhúzva. A természetszerűen homályos, rejtelmes benső történeteket a cselekményszöveg kifordítja a társadalmi-történelmi valóságba. A pszichés hasításnak a cselekménybeli megfelelője a két Orsolya és a két anya szerepeltetése: miután az anya elpusztul, az apa, incesztuózus gerjedelmétől megrettenve, feleségül vesz egy, a leányával közel egyidős lányt, akit szintén Orsolyának hívnak. Orsolya-mostoha kerül így a „rossz anya” funkciójába, és egyúttal a főszereplő Orsolyának is az árnyéka; ő szabadon szexelhet az apával. Meg is fogan tőle, de elvetéli a magzatot. A frigy gyümölcse tehát egy embrionális torzszülemény. Végül, hasonlóképpen az anya vesztéhez, apa és leánya ezt a másik Orsolyát is mintegy belekergeti a halálba. Eztán alakul ki a mi Orsolyánk és az apa szó szoros értelmében vett házassága: szerepcsere történik, és a leány-Orsolya a halott feleség-Orsolya szerepében él a nyilvánosság előtt, sőt effektíve az ágyban is. A pszichés fantáziáknak és kétértelműségeknek ez a (regényvilágbeli) tényállásokra való lefordítása, azaz regényesítése izgalmas, magát olvasató fabulát eredményez. Az ilyesféle fabula (persze reflektálatlanul) a regényirodalom korai korszakaira, majd, átlelkésítve és átszellemlítve, a romantikus regényekre jellemző. Itt azonban mi a realizmus játékszabályai felől állapodtunk meg, történelemben, életrajzban és lélekelemzésben utazunk, ezért a vadregényes cselekményszöveg nem éppen alkalomhoz illő viselet. A pszichoanalízis feltárta pszichés realitásoknak történelmi anyagba és viszonylag naiv történetekbe való dramatizált

kivetítése, modern tájleírásokkal, álombe-szélésekkel és lélekelemzéssel, morális reflexiókkal bőségesen körítve különös keveréket eredményez. A csiszolt, választékosan egyenletes stílus mintha valami lakkal vonná be mindezt.

Fénypontjai a regénynek a költői létélmény-ábrázolások. Eleinte, míg Orsicska nagyon fiatal, ezek „boldog szédületet” okozó, immanens telítettség- és teljességélmények, feloldódásélmények, gyönyörteljes eksztázisok, majd melankolikusan sóvár távosságélményekké, groteszk pokolkáprázatokká, kétségbeesítő megsemmisülésérzetekké, valóságos rémálomná, fojtogató árnyékvilágélményekké, végül az elvalótlanodás rémisztő és a semmi megdöbentő léttapasztatatává válnak. Ezek a szöveghelyeken a költő Rakovszky Zsuzsa sajátos érzékenysége üt át a prózán, még erőteljesebben, mint a tájleírásokban.⁶

Mi ennek a prózamatációnak az oka és az értelme? A narrátor így fogalmaz a végén: „A házasságot s a gyermekek születését bejegyezték a gúnsi káptalan könyveibe, s hacsak le nem ég az is,

⁶ Néhány kiragadott példa: „[hosszú felsorolás után] ...mindez, úgy érzem, valami rejtelmes jelentéssel teljes, s bármire néztem, olybá tetszett ez a jelentés, mint a víz a színiültig töltött pohárból, mindjárt túlsordul a látvány peremén...” (67.); „Már-már úgy érztem, nem is vagyok többé, mintha lelkem csak gyöngye, könnyen szakadó szálakkal lett volna odaférelve testi valómhoz, s most fölszippantotta és magába nyelte volna ez a titokzatos, fojtott ragyogás...” (94.); „szívemet hirtelen érthetetlen vágyakozás szorította össze, mintha igazi otthonom ott rejtőzne valahol amaz ablakon túl, elérhetetlen messzeségben, s ki tudja, vajon visszatálatok-e oda valaha is” (101.); „Ahogy elnéztem őket a gerendára aggatott lámpások ingatag fényében, olybá tűnt, mintha kárhozott lelkeket látnék toporzékolni s magukat hányni-vetni pokolbéli kínjaik közepette: sötét, fogatlan szájuvegeket láttam, vérágas szemeket, rengő, cipőnyi kebleket, vastag, hűjas nyakat...” és így tovább (102.); „Mintha bensőm legközepeén holmi kút vagy akna tátongana, amelynek létét mindaddig nem is gyanítottam, s mintha én ebben a kútban zuhannék lefelé egyre mélyebbre és mélyebbre, lelkemben olyan emélyítő kétségbeeséssel, amelyhez hasonlót még soha nem éreztem” (129.); „Ilyenkor úgy tetszett előttem, mintha a világ, amelyben járok-lelek, nem is Isten teremtett világa volna, hanem gonosz káprázat, amelyet valami rossz tündér támasztott körém állatásomra és gyötremre” (199.); „Ilyenkor tagjaim valósággal kihűltek a rémületől, s a valóság második, az elsőnél is rosszabb álomnak tűnt fel előttem” (375.); „nem olyan-é egy idő után, mintha ama sötét vagy halavány folt,

ott bárki megtekintheti, löcsei és ödenburgi életemnek azonban sehol másutt nem maradt nyoma, csak az én emlékezetemben, az pedig úgy múlik ki velem együtt mindörökre a keserűséggel teljes világból, mint a kilobbant gyertya lángja, mintha sohasem is létezett volna. Néha már nem tudom én magam sem, csakugyan megestek-e mindezek énvelem, vagy az egész csak puszta képzelődés... Ha azonban e teleírt papirosokra pillantok, még ha tudom is, hogy az én kezem róttá teli őket, visszatér belém a bizonyosság, hogy mindez megtörtént csakugyan, s nemcsak álmatlan elmém képzelődése az egész, füst és pára...” (462.) Illetve: „Ezzel véget is ért az én történelemnek az a része, amelynek emlékét szerettem volna kiemelteni életem sebesen süllyedő hajójából, s talán más időkre átmenekíteni.” (467.)

Az önéletrírásnak az emlékek megmentésért és továbbörökítését célzó magyarázata szokványos. Ursula nem az utódaira, hanem az utókorra hagyatkozik, ami nem kevésbé konvencionális (bár ezúttal valószínűtlen) irodalmi ambícióról árulkodik. Érdekesebb az írás mint megbizonyosodás, valósítás, létesítés – re-kráció –, amikor az írottak realitása az erősebb, a valósabb valóság, az „élet” mindennek ellenére katartikus meggyőződését esetleg megadó létmodus. Ez a megesett nő, akivel az élet is gorombán megesett, s hányattatás volt inkább, mintsem élés, az írás révén létre eszmélhetne a félelem és a tökéletes kiszolgáltatottság okozta bénultságból, ha a szerző erőteljesebben és meggyőzőbben szóba hozta és nemcsak deklarálta, hanem érzékeltette volna azt – az álmatlan éjszakák csendjét a telekörmölt árkusok fölött. Az álmatlan éjszakákon a szerző-narrátor a rejtett, elfojtott és fojtogató, elnyomott és nyomasztó életdimenziót hozta föl cselekményszintre, és formázta önvallomásos narratív diskurzussá – ez a fő cselekmény! Ennek miéértje, mikéntje és hogyanja azonban sajnos nincs kellőképp kifejtve.

semmihez sem hasonlító színével és rajzolatával, ha önmagában, s nem az egésznek részeként tekinted, mint valami csapóajtó, melyen keresztül feneketlen kútba, s azon át egyenesen a semmibe hullasz?” (385.); „a világot mintha sűrű köd takarná előlünk, vagy mintha holt matéria volna, amely sehogyan sem bír megelevenülni. S még az emberek is, sőt kiváltképpen azok, mintha maguk is afféle kisebb ködfelhőként mozognának e ködös káoszban...” (409.)

Pedig nagyon időszerű problémagubanc bújik meg itt: mindenféle érzelmen túl a *szellemi* viszonyulásunk a bűnhöz vagy a „bűnhöz”. Az elrejtett életszint magmája e regényben régi szavakkal a vérbűn, vér elleni bűn, fajtalankodás és az ezekből következő álnokságok, modern szavakkal az Ödipusz-komplexus, az agresszív fantáziák és az élethazugságok. Az Ödipusz-komplexus mai kutatója imbolygó árnyakkal, nehezen szavakba foglalható érzésekkel, feledésbe merült és megrekedt cselekményekkel, elfojtásokkal és fantáziákkal dolgozik. Az emlékek hitelle gyanús, a fantáziák jobbára kibeszélhetetlenek, az álommunka köztudomásúlag csúsztat, torzít. A bűntudat gyakran nem manifeszt, a szégyen, szorongás fojtott, leplezett, nehezen kezelhető. Erkölcsi, vallási, (élet)filozófiai viszonyulásunk a „látorságokhoz” (paráználkodás, hazudozás, a másik vagy a „harmadik” megsemmisítésének különféle formái) végtelenül zavaros. A XVI–XVII. században a bűnnek egészen más felfogása, magyarázata és kezelése létezett. A XXI. századra voltaképpen elvesztettük a bűneinket. Rakovszky Zsuzsa a nyomukba eredt, de közben történelmietlenül összemosta a premodern világot, valamint a modern és posztmodern mentalitásokat és diskurzusokat. Historizáló, eklektikus, áltörténelmi konfigurációt alkotott meg. Miként értelmeződik át e földolgozásban a nagy téma?

A pszichés és a társadalmi kényszerek, ha elmentések is, alattomban cinkosan összefognak, és a személyt belesodorják a kínos, rossz megoldásokba, a bűnbe. Az ösztönkésztetések és a társadalmi kényszerek, a két álnok őselenség egymásra kacsintva megtalálják a maguk számítását, torz kompromisszumokat – torzó személyiséget – szülve. A self, a magamagam – „lényem”, ahogy Orsicska mondja – az élet haladtán elrongyolódik. Ezt a romlást, ami erkölcsi romlás is, szenvedni és írja meg, magát mentve, a szerző-narrátor a maga – fentebb elemzett és bírált – módján. Lényegében Bornemisza Péter is erről beszél az *ÖRDÖGI KÍSIRTETEK*-ben, csak sokkal kevésbé diszkurzíván, sokkal kevésbé szépen, de annál valószínűbben; vallásos világképének rendszerében hánytorgatja a témát, alaposan begerjedve, Istenbe kapaszkodva.

Orsicska – Isten nélkül – szabadulni akar az ödipális és a társadalmi csapdából is. Lány léte a férfiban reméli a szabadítót. E szeren-

csétlen kísérletei rendre még nagyobb bajba és bűnbe sodorják. A regény egyik kiemelkedő epizódja annak a ravasz (!) szentimentális szerelmi nekibuzdulásnak az ábrázolása, mely a tizenhét éves lányt egy léha fiatalember karjába veti. Ekkor veszíti el a szüzességét és esik először teherbe. A szerző a farsang ábrázolásába ágyazza a megesei jelenetet (mikor a lány eszményei és számításai is megcsúfoltatnak), s a „lúdnnyakasztás” groteszkje szimbolikusan a rajongó leánylélek sorsára is vonatkozik. Aztán amikor az apja válik szabadítójává, ebből csak még szorosabb békó válik. Végül a harmadik kísérlete sikerrel jár ugyan az apa pusztulása és saját elgonoszosodása árán: most – számítva, könyörtelenül – ő válik szeretője és férje (a Binder) rabtartójává és tönkretetőjévé, amiből nem csinál túl nagy gondot magának. Ezúttal ő nyakaszt. Sajnos ez az utóbbi, felettebb izgalmas fordulat – amikor Orsolya áldozatból kínzóvá válik – nem képezi az önéletírás – a regény – tárgyát, Ursula elsziklik emez újabb pokolkör felett.

A regénycím archetípust mond. Mint a mesékben, a mítoszokban és az álmokban, ebben a regényben is felüti a fejét a gonosz kígyó is, meg a jó kígyó is. Egyszer éppen egy gyönyörteljes szeretkezés alkalmával siklik a fűben. A „*mélyleges gyönyörűség*” és a *borzongás* a numinózus élmény érzelmi kísérői. Orsolya tűz-obszessziójában is mindkettő kísért. Mivel azonban az elbeszélő nem beszél a szenvedélyek nyelvét, hanem csak a szenvedélyekről szóló nyelvet, szenzibilis (posztmodern) remiszenciái vannak ugyan mítoszokra, archetípusokra, természetre, kozmoszra, de nem mítikus, eleven archetípusokban gazdag természetben-univerzumban él.

A szerző minden bizonytalansággal eljutott a hasítás fölszámolásáig, az ellentmondástűrő ember- és világszemléletig és a hasítás megtraumák sebeinek valamelyes begyógyításáig. Ez korántsem csak intellektuális feladat. Ebben a regényben a gyógyír – pedig a gyógyításnak a kígyó az ősi szimbóluma – a túlfinomultság, az érzelmes reflexivitás meg az esztétikum. Szép, választékos szavak, érzéki hasonlatok, indázó mondatok szövevénye teszi elviselhetővé az elviselhetetlent, amibe az erkölcsi mocsaraság is beletartozik. A regénykonstrukció azonban inog.

Baudrillard szerint a történelem evokációja, jobban mondva szimulációja a posztmo-

dern művészetekben a múlt materialitásához való hűség ellenére a festészeti neofigurációhoz hasonlóan leggyakrabban a reprezentáció üres formáját hozza létre, valamiféle szürreálisnak tetsző, ám üres hasonlóságot – sem eleven, sem holt alakokat és dolgokat, kísérteket, androidokat; ezek a tökéletes retrók nem képesek megteremteni az elmúltak valójához fűző értelmes, dialogikus kapcsolatot, sem a történelmi referenciát. Nem a kígyó archetípusa és nem egy XVI–XVII. századi női lélek jelenik meg Rakovszky Zsuzsa regényében sem, csak az árnyékuk.

Erre a nagyon aktuális problémára is reflektál az elbeszélő: azt írja, hogy a város, melyben jár-kelek, valami „*lesüllyedt város*” benyomását kelti, a házak „*keménypapirosból kivágott játék házakra vagy a vándor mutatványosok bódéjában fölállított díszletekre emlékeztettek*” (287.); „*Mintha a város, az ottani emberek, s mindaz, ami történik velük, nem is léteznék igazából, hanem pusztán képzelgés volnának, a holtak birodalma, melyet nem hűs-vér emberek, hanem testetlen árnyak laknak, s úgy éreztem, magam is egy vagyok csak emez árnyak közül, kívül semmi elevenbe vágó, sorsát megfordító dolog nem történhetik immár, s ki nemhogy igazi, forró örömet, de még valóságos, vesébe ható kínt sem képes érezni soha többé*” (378.). Az elvalótlanodás és a valóságvesztés ontológiai problémája szót kap, ám mint írásprobléma és nehéz, etikai implikációkkal járó irodalmi gond reflektálatlan, leplezett (elfojtott) maradt. A pompás képzelőerő és a kiáltó kézirás stílus-készsége eltereli róla a figyelmet.

Radics Viktória

II

A GYERMEK, A NŐ ÉS A BOSZORKÁNY

Rakovszky Zsuzsa két évtizedes rangos költői tevékenység után, melyet a kritika (tehetséget és igényességet elismerő) lelkesedése kísért, váratlanul különös regénnyel jelentkezett. Különös, mert látszatra ódon formában a posztmodern számos dicsért vagy kárhoztatott (gusztus szerint!) eredményét álnaiv természetességgel használja fel. Előjelnek legfeljebb költészete 90-es évekbeli epizódját, emlé-

kezetes szerepversciklusait, esetleg a különféle jellegű prózafordításokat (esszé, bűnügy, regény, tanulmány) tekinthetjük. Tájékoztató előzménynek a *Holmiban* megjelent részleteket A KÍGYÓ ÁRNYÉKA-ból. Amúgy a kortársi irodalomban nem kivételes, hogy költőink a prózában is jelentőset alkotnak, vagy azonos szinten művelik mindkét műfajt – gondoljunk Tandoritól, Parti Nagytól Háy Jánoson keresztül Bódis Krisztára s másokra. E bevezető tisztelgés után nem szükséges tovább költészetről töprengenünk, igazi epikával van ugyanis dolgunk, melyben bizonyos életélménybeli készletek, tematikai mozzanatok és persze a világerzékelés letagadhatatlanul elárulják a szerzői azonosságot. Az sem teljesen új, hogy az író képzelt sorsokba helyezkedve ad hangot a világgal való elégedetlenségének, „*sötét rosszkedvénék*”, mint ebben az önéletrajzi regényfikcióban. Egy XVII. századi nemesi-polgári, felvidéki német származású asszony öregkorában visszaemlékszik életére.

Így kezdi: „*Írtam ezeket én, Ursula Binder, született Ursula Lehmann, vénségemnek és nyomorúságomnak napjaiban, az Úrnak 1666-ik esztendejében, igaz lelkiismeretem szerint elmúlt életemnek, kiváltképp gyermek- és ifjúkoromnak dolgairól.*” Ez a felütés közli az elbeszélés személyét, a megírás idejét, érzékelteti a történet eseményekkel kapcsolatos várható alaphangulatot, és két utalással a szöveg keletkezésének a régiségét is sejteti. Ez a két utalás „*az Úrnak 1666-ik esztendejében*” fordulat és a szórend, az „*írtam*” kezdet és a határozóval való befejezés is: „*ifjúkoromnak dolgairól*”. Az indítás és majd a regény egész hangulatával is emlékeztet Bethlen Kata ÖNÉLETÍRÁSÁ-ra: „*Születtem ez nyomorúsággal teljes világra, az én Istenemnek jó tetszéséből, Bonyhán, 1700-ik esztendőben.*” A főszereplő mártíromságra való hajlamával, a lélek feltárásának igényével, komor világlátásával, a bajok és okok kutatásának ambíciójával is a Bethlenmú rokona ez a regény. (Abban is egy magánéleti esemény áll a középpontban: „*lelke keserűségét szerző házassága*”). Az istenes vallomásokból ugyan itt kevesebb van, de az önostorozó módszer is hasonló. Binder Orsolya ezt írja: „*Mennyit vétettem kiváltképp szegény jó uram ellen.*” A második bekezdés első súlyos mondatával meg is nevezi a műfajt: „*Emlékszem...*”, és megjelenik az egyik szimbolikus főmotívum, a tűz: „*...mindig szereztem nézni a tüzet*”.

Ez a regény mintha önnön szövegében em-

lékezne prózánk műfajttörténeti állomásaira is. Hiszen a memoár eleve szintetizáló műforma, több helyről merít, a tényekből és az érzésekből, a valóságból (a krónika) és a képzeletből (a széphistóriák). Egy irodalomtörténeti koncepció szerint a XVII–XVIII. századi memoárirodalmunk a magyar nyelvű regény közvetlen előzménye. Rakovszkynál az előzmény eredményé lép elő, maga a regény, mely egy hangban egyneműsíti a narratív és dialogikus részeket. A XXI. század eleji könyv ilyen módon is felidézi a régiséget, egy lehetséges választ adva arra a kérdésre, hogy az elbeszélés-technikai kísérletek és újítások után mit tehet még a próza. Mintha valamennyi lehetőségének, változatának végigpróbálása után a regény visszatérne technikai fejlődése kezdetéhez, egyúttal meséjében és hős-elbeszélő fikciójában ugyanahhoz a XVII. századhoz.

Az elbeszélés tartama, helyszínei, eseményei, történelmi háttere nehézségek nélkül összerakható, ezáltal is erősödik ideiglenesen az a téves befogadói illúzió, hogy lineáris elvű narrációval, valaminő hagyományos műfajisággal volna dolgunk. De nézzük egyelőre a történet kronologikus sémáját, ahogyan az olvasottakból összeállítható. Kiszámítható, hogy az emlékező körülbelül 1590-ben született, tizenhét évesen hagyja el apjával Lőcsét, tizenhét esztendőig élnek Ödenburgban mint férj-feleség, ezután egy nála fiatalabb orvossal Günsbe szöknek (apja feltehetően meghal az Ödenburgot emésztő tűzvészben), és összeházasodnak. Tizenöt év múlva a doktor meghal, addig született három életben maradt fia az asszonyt elhagyja. Az elbeszélésből értesülünk például a császáriak benyomulásáról Lőcsére, az ödenburgi 1622-es rendkívüli országgyűlésről, Bocskai hadjáratainak néhány epizódjáról s más történeti eseményről, ezek tulajdonképpen a krónikást (s így az olvasót) csak nagyon kevésbé érdeklik. Ursula utolsó negyven évéről, melyet valószínűleg teljes magányban tölt, semmit sem tudunk meg. A visszaemlékezés papírra vetésének idején a környezete által boszorkánynak tartott, füveket gyűjtőgőz s árusító asszony visszavonultan él egy „szálsadónénál”.

A megírás körülményeiről, forrásairól, céljairól alig tájékoztat az elbeszélő. Nem tudjuk, reggel ír vagy este, lassan vagy gyorsan, és hogy mennyi idő alatt készült is el a mű.

Az íráshoz kötődő információ mindössze anynyi, hogy tudjuk, a vénasszony öregségére sok mindent olvas, főleg szórakoztató munkákat, ponyvát. A kész könyv tipográfiailag is patinázott, az iniciálék késői rokonaként a tematikus váltások nagybetűs kezdősorokkal vannak érzékeltetve, mint a régi népkönyvekben. Az emlékezőre erősen hatott Árgírus széphistóriája, említi a réges-régi hajós történetét, akit a szirének csábítottak, és sok szó esik a népmesékről és mendemondákról. Szorgalmasan rótt soraiban babonás pletykák és szenzációk is helyet kapnak: tűzvész, zivatar, természeti katasztrófák, járványok, megégetett és lefejezett szolgálóleányok történetei, tudósítás kutyafejű csecsemő születéséről és így tovább. És családi, család közeli esetek, többnyire tragédiák, rémségek. Az apa harmadik, fiatal feleségét rablók lövik le, Lehmann Orsolya nagyszüleit vérbe fagyva találja meg egy „szekeres”, és az apja is gyilkos méregkeverő. Ursula (vagy Orsolya) nem iskolázott, növénytan ismereteit patikus apjától szerezte, és amit a világról tud, annak forrása saját tapasztalat és bizonytalan eredetű szóbeszéd.

Aggályosabb olvasó azon is eltűnődhet, hogy magyarul vagy németül keletkeztek-e ezek a sorok; ez a bizonytalanítás nem az egyetlen a regényben. Jelzések vannak ugyan a nyelviségre nézvést, például amikor az apja beszédét idézi az emlékező, a fejedelem nevét Botschkainak írja, amikor ő maga közvetlenül említi a nevet, akkor cs-vel. A szereplők neve eleinte németesen, a történetben előrehaladva magyaros helyesírással fordul elő. A helynevek változatosan: Lautsche–Lőcse, de Ödenburg, Günst, Jakabfalva stb., az egykori nyelvi állapotnak megfelelően. Számos hasonlóan alig észrevehető nyelvi és tematikai megoldással és utalással él az író. (Mindeközben teljesen nem elleplezve, de fel sem tárva a regény valamelyes önletrajzi párhuzamait.) Ezek olyan jellegek, melyekkel feltehetőleg külön-külön érdeemes lenne foglalkozni.

Rejtélyes, bonyolult könyv, de nem a hősnő élete a rejtély forrása, hanem az író viszonya kettős énű elbeszélőjéhez. Aki e sorokat rója, emlékezik és felejt, szelektál, osztályoz az eseményekben, az élményszerűségek hierarchikusan magasabb rendűek, de igyekszik hű krónikás is lenni, néha úgy tűnik, inkább csak kötelességszerűen. Időnként még valami kor-

rekt, körülményeskedő, aggályos ismeretterjesztő pontosság is vegyül a megfogalmazásba, ahogy tárgyakról, növényekről, helyszínekről ír. A figyelmes olvasó különbséget érzékel tehát egy műkedvelő finoman stilizáló, régies, arányos, gondos, bizonyos közhelyeket is görgető írásmódja és a tudatot megjelenítő legigényesebb, szárnyaló vagy súlyos, érzéki próza irodalmi megvalósulásai között. *Egy nyelv per sze ez, melynek rétegezettsége hol szakaszonként, de néha egy-egy mondaton belül is tetten érhető. Az „igaz lelkiismeret szerinti” hitelességet mintha másvalaki, egy „civil” ambicionálná, és más, író fogalmazza meg az álmokat, a sejtelmeket s az ilyen képeket: „A sárga fény, mint valami rosszul megtűzött, súlyos hajfonat kizuhan a nyíláson, és végigömlik a konyha földjén.”*

Az emlékeztető akkor árulja el leginkább alkotói önmagát, amikor arról beszél több ízben, hogy miről *érdemes* írni. Miközben rafinériák nélkül arányosan és tempósan haladnak az események a nemegyszer előre látható kifejtet felé, Orsolya asszony azon töpreng, hogyha nem írná meg az élményeit, és a tele rótt papírok nem szolgálnának bizonyosságul, azt hihetné, hogy minden, amire emlékszik, csak „*délibáb, füst és pára*”. Igazi íróként problémája a *valóság és fikció* közötti különbségtétel, és valóságosabbnak érzi a *megfogalmazott* életet. Úgy látja, hogy amit az emberek elmesélnek, az is zavaros, sokféle és bizonytalan, akárcsak a képzelete és az álmai. Azt írja, és talán ez a legjellemzőbb, hogy fölösleges följegyezni azt, amit mások is tudnak. Élete kőszegi (e helynév csak német változatában szerepel) s későbbi korszakáról pár sort közöl, mert, mint mondja, minderről vannak tanúk: a három fia és a házasság be is van jegyezve a günsi kápolna könyveibe. Más a helyzet viszont a lőcsei és az ödenburgi életével, amiről csak az ő emlékezete őriz nyomokat. Mintha a XVII. századi krónikás a francia új regény vívmányai ismeretében vélekedne a világ és a hős elbizonytalanításáról, a dokumentum és a képzelet összecúsztatásáról, egybemosódásáról, az idő szubjektív hierarchizáltságáról.

Ahogy az *emlékezés* műfajában a különféle nyelvi, narrátori rétegek és beszédmódok találhatnak közös mederre, úgy olvastja itt egybe másfelől az elbeszélte szinteket a *mese*. A történeti dokumentaritás, a vallomás, az érzéki-érzelmi és a képzeleti vonatkozások, sőt a nap-

pali realitás és az álmok világa is kézenfekvően elegyedik a regény mesei allúzióiban. Ezek az ősi tartalmakat hordozó vándormotívumok gazdag lelőhelyeivé válnak a lázas asszociációknak is, a ponyvaszerű kliséknak is, a romantikus nyomorszituációknak. A kis Orsolyára erősen hatottak anyja egykori dajkájának, Susannának a rémhistóriái: a szellemekről, gonosz tündéerekről, parázna boszorkákról szóló történeteivel ijedőssé, a rejtélyek iránt fogékonnyá tette az amúgy is érzékeny és dús fantáziájú kislányt. A közel nyolcvanestendős emlékező eltelt életének számos szituációjára magyarázatként emlegeti föl a híres népmeséket, és mintha épp ezek bizonyos cselekménymozzanatait, helyzeteit utánozta volna személyes sorsában is. Abban a kalandban, melyben ártatlanságát elveszíti, az Árgírus-történet szereplőjének érzi magát. Szerelme szemére hányja, hogy kis Aschenbrödelnek tetteti magát. Nőisége bontakozván, teste tűzben égett, „*mint a mesebeli csalános inget viselő leányé*”. Az erdei házikó, ahol odaadja magát unokafivérének, olyan, mint a boszorkány kunyhója a HANSEL UND GRETEL-ben.

Többször említődik az ASCHENBRÖDEL meséje. (Az ifjú Lehmann Orsolya árvaságának és megaláztatásának története erre az ősi mintára emlékeztet.) Apja harmadik házasságában fiatal mostohája és annak cselédje zsarnoksága alatt Hamupipőke-életet él, a síron mogyorógat akar elültetni, ahogyan azt a meséből is ismerjük, és a hősnő egyik izgalmas álmában arról van szó, hogy elhunyt édesanyja lédájában talál egy ruhát, amelyben méltóképp jelenhet meg szerelme előtt. Ez a valóságos és álomeseményeket elegyítő epizód (a kereséssel, csigalépcsővel, rejtélyes deszkaajtóval, melyen át sötét helyiségbe lehet lépni) sokban a CSIPKERÓZSIKÁ-ra is utal. Az ödenburgi és lőcsei eredetű cipster asszony ismeri és természetesen anyanyelvén emlegeti a későbbi Grimm-gyűjtemény előzményeit. Ez egyike Rakovszky Zsuzsa ökonomikus nyelvi stilizációinak, mellyel elbeszélését hitelesíti. (Az sem lehet véletlen, hogy egy Bettelheim-fordító vonzódik e szüzsék jungiánus megközelítéséhez.)

Az epikatörténet kapuján kiüzetett lélektaniregény bejön különféle ablakokon. Brontë és Jean Rhys nyomasztó álomvíziói után, A CSAVAR FORDUL EGYET nézőpont-elbizonytalaní-

tásokkal megfoghatatlanná tett fikcionalitása vagy Agota Kristóf pszichoanalitikus posztmodern TRILÓGIÁ-ja után ebben a műben a legnagyobb természetességgel tér vissza a pszichológia. Az emlékezetéről álmodik, és elmeséli az álmait. Ezek az álmok külön síkot, motívum-rendszert, szimbolizációs réteget képviselnek, betöltik azt a szerepet, amire Lehmann Orsolya szerint az emlékezés-elbeszélés maga nem képes, nem elegendő. Ezt mondja: „*Emlékeztünk félrevezet, még nehezebb, ha egykori érzéseinket próbáljuk híven felidézni.*” A jelképfejtő olvasásra szoktatott mai befogadó közreműködésével az önmagukban is tökéletesen hiteles, sejtelmes álomleírások az elbeszélésen belüli pszichológiai regény elemeiként viselkednek. (Ez a sík szoros kapcsolatot tart a műben foglalt népmesei-romantikus utalásrendszerrel.)

A történetelmondásban kételkedő naiv vagy amatőr elbeszélő *megkapja* tehát az írótól a mese, a víziók jelentéstöbbletei mellé az *álmódás* lehetőségét. Szinte minden fontosabb életeseeményhez kötődik egy vagy több álomleírás. Ősálmok, jós álmok érzékeltetik a főszereplő közérzetét, viszonyát az emberekhez és a saját sorsához. Néha az álmok viszik előre a cselekményt, betöltik a kompozícióban üresen maradt motivációs helyeket. Máskor az álmok a tudattalanban érzékítik meg az egyéni sorsnak a történettel, a történelemmel való rejtélyes összefüggéseit. (Akárcsak a felejthetetlen A FEHÉR HOTEL-ben, melynek áldilettáns, pornográf versbetéte Rakovszky virtuóz fordítása.) Az álom tehát előjel, átélés, magyarázat és következmény is, s mint ilyen, végigkíséri Orsolya életét gyerekkorától. Később a szorongó, bűntudatos, skizoid személyiség képeződik le ezekben. Az álmodó, akárcsak nappali életében is, örökké keres valamit, és igyekszik nem megtalálni bizonyosságokat, nem szembetalálkozni önmagával. Ezek az álmok visszatérő motívumaikkal (a tűz, a víz, a bezárt szobák, a titkos ajtók, torony, csigalépcső, ruhásláda, bölcső, ebihalszerű csecsemőhulla, az anya és az apa figurája, végül az öregasszony önnön rémárnyéka) olyan mélységű pszichológiai értelmezhetőségi aspektust kölcsönöznek a regénynek, amelyre a pedáns krónika-elbeszélő fikciója önmagában nem adna módot.

Néhány álomról, amely Ursula életeseeményeihez kapcsolódik. Amikor az apa és lánya

megpillantják az anya szép mellén a pestis-foltot, rácsapják az ajtót, magára hagyják, elmenekülnek. Orsolyát lelkiismeret-furdalásában folytatódó, nyomasztó álom gyötri, szobákon rohan keresztül, ajtókat nyit, retteg, hogy meg fogja pillantani az elviselhetetlent, azután lángra lobbanó ravatalt lát. Mikor zavaros vonzalmat érez apja iránt, azt álmodja, hogy bolyongó vándorlásai során egy addig ismeretlen szobára bukkan, ahol minden puha és kellemes, vastag szőnyegek borítják a falakat és a mennyezetet. De ekkor víz tör föl, képtelen menekülni, és apjéért kiált. Mikor rádöbben, hogy terhes, és ez újabb félelemmel tölti el fiatal életét, azt álmodja, hogy egy ruhásládaiban rettentő fehér csecsemőt talál. Amikor kislánya beteg lesz, Orsolya álmában sötét kendőbe burkolt asszonyfigurát lát, aki a gyereket elrabolja, s akiben halott anyjára ismer. Egyik visszatérő, dermesztő álmában, mely annál borzalmasabb, merthogy mindig *boldogsággal* kezdődik, úgy érzi, gyerekkora városában, Lőcsén bolyong. (Nagyon finom önéletrajzi utalás, hogy Ursula mégis úgy érzi, Ödenburgra hasonlít az *a város*: Sopron Rakovszky Zsuzsa születési helye.) Itt az emberek teljes életet élnek, születnek, meghalnak, de mindez normálisnak, helyénvalónak tűnik. Ezután valami összezavarodik, kizökken, mindenki fél, retteg, egy Lieblochnernek nevezett szörnyet emlegetnek, aki magát az életet teszi tönkre. Egy kútnál ácsorgó kislánytól kérdi álmában az asszony, hogy kitől fél, és ekkor megpillantja a saját ijesztő árnyát, és minden megvilágosodik előtte. Ez az álomsorozat akkortájt kezdődik, amikor az önéletrajzi skizoid önértékelésében arról a tapasztalatáról számol be, hogy mint ha kétfelé vált volna: az önmaga és a világ számára, és e kettészakadástól valóságosulenné, nem létezővé válik egész lénye. Azt írja erről: „*Ha nem találsz semmi kívánatos célt a világban [...] mintha bosszúból a világ is megvonná magát tőled.*” A világnak és az ének ebben a tragikus eltávolodásában Binder Orsolya úgy érzi, hogy valóságos embernek lenni mintha különös kiváltság lenne, melyben ő nem részesül. Ez a patológikus észlelés ölt testet az emberek véleményeként az előbb elmondott álmokban.

Mikor végre alkalma nyílik, hogy elhagyja betegesen féltékeny, durva, zsarnoki apját, és csábítással, zsarolással rávesz egy fiatal orvost, a család régi ismerősét, hogy szökjenek meg,

úgy alakul, hogy ez egybeesik az ödenburgi nagy tűzvészsel, melyben porig ég a város egy része, az ő házuk is, és azt sem tudja, mi történt elhagyott apjával. Új kapcsolata is öncsalásra, hazugságokra, erőszakra és hamisításra épül.

A szökés után jelenik meg az az álma, amely szinte szimbolikusan összefoglalja Ursula Binder egész szerencsétlen életét, pontosabban anyjához és apjához fűződő, valós tragédiákkal terhes és komplexusos viszonyát. Ebben, mint már annyiszor, megint tűz elől menekül, utóbb mintha hideg lenne, házak közt bolyong, szobákon megy keresztül, benyit egy ajtón, ahonnan apja nyöszörgő, gyermeki-es hangját hallja. Egy nagy, tarka kendővel, amely az anyjává volt, beborítja apja kicsi, összeégett, összetöporodott testét, és ölébe kapva menekül az újra fenyegetően közeledő tűzfal elől.

Érdekes Orsolya apjának álma, amely az asszony elbeszélésében egyszerre kínál közheyles falvédő-szimbolikát és pszichoanalitikus szemléletű önmagyarázatot. Mintha az apa szemléletmódja, hazugságai elegyednének az asszony érzékelésével. A férfi egy leányfejű, vérző, megperzselt fehér madárról álmodik, amelyet kalickába akar rakni, amikor kinézve az ablakon azt látja, hogy ott vergődik egy másik ugyanolyan fehér madár, amely mintha beakarna jönni. Óhatatlanul felötlük az olvasóban az a megfajlás, mely szerint a kint és bent vergődő madárhasonmások Ursula folyamatosan lázadó, de valójában megoldást sosem találó, több értelemben is meg többszöröződött vagy hasadt tudatát jelenthetik.

A hős nő érthetővé tett félelme, melyet végig emleget, az, hogy a világ előtt lelepleződik apjával való „vérfertőző” viszonya. (Az elbeszélte történetekkel egy időben ki is végeztek egy lányt, mert nevelőapjával „fajtalankodott”). Apjának azt nem szabad megtudnia – ezt így a regényen kívül nehéz megérteni –, hogy lánya nem az őt megerősökölő marta-lóctól terhes, hanem egy ismerős fiatalembertől. Kétféle leleplezéstől tart ekkor, de gyakran beszél „a legfőbb bíró” ítéletétől való rettegéséről is. Kap némi figyelmet a krónikás önmaga számára tudatosított lelkiismereti konfliktusából az, hogy például szó nélkül magára hagyta anyját a biztos halál árnyékában, hogy nem akarta megszűlni törvénytelen gyermekét, hogy múltjuk tanújának elnémitásakor

apjának bűnsegédje, hogy a férfikkal való viszonyában inkább volt taktikus csábító, mint őszintén érző résztvevő, vagy hogy a nők megítélésében nemegyszer gonoszkodónak és ridegnek bizonyult. Felidézti egy emlékét, amikor kisgyerekként megkínzott volna egy harcias kakast, aki egy tűzesetben azután megégett: „sárga harikás fekete szemével még egyszer rámeredt”, és Orsolya „a büntudattól hideglegelően” arra gondolt, hogy a jószág tudhatott szándékaról.

Büntudata kezdetektől csak részben racionális alapú. Nem indokolják a valós tettei, inkább az alkatával, tudat alatti okokkal magyarázható, mintha képtelen volna az embereket, önmagát is, másokat is szeretni. Különös az anyai szerephez való viszonya. A krónikás számára a vajúadások, a koraszülések, gyerekhalálok fájdalmasan eleven emléken semmit sem homályosít négy évtized távlatára. Másfelől ennyi idő sem elegendő ahhoz, hogy legyen valami említésválójára három egészséges fiáról. Mintha a tragédiákat meg nem bocsátva önmagának, nem volna szabad világa egészséges oldaláról sem beszélnie. Ezt nem ismeri fel vagy be, és talán ehelyett hajtogatja mániákusan „sötét bűneit”, és ezt az önmarcangolást csak részben látja az olvasó indokoltnak. (Mondható, hogy hiszen írói döntés kérdése, mely létezés jelenik meg az elbeszélésben. Itt ismét a krónikaíró-regényhős ambivalenciája a magyarázat: az anyafigurától furcsálljunk különös amnéziáit, illetve szelekciós szempontjait. Az írói döntést viszont ki merné vitatni?) Ahogy maga írja egy helyen: lelkét „kemény külső burok” fedi, nem fehér galamb lakik benne, mint apja álmából magyarázható, hanem „a külső tűzvész testvére”.

Attól fél ő leginkább, hogy olyan lesz, mint egykor az anyja, aki „sötét haragot táplált a világ ellen”, és hogy valóbanazzá válik, amit róla most talán a világ feltételez: érzés, szeretet nélküli nővé – boszorkánnyá. Megindítóan szól erről a félelemről a regény utolsó előtti bekezdése: „Most, éjszaka, még jól tudom, hogy szállásadóném gyanakodva s utálkozva néz majd reám [...] az utcabeli gyerekek [...] »boszorkányt« kiáltoznak utánam [...], hogy elébb-utóbb valaki jelenteni fogja különös magaviseletemet a tanácsnak, s hogy akkor vénkorom nem fog megóvni a vallatástól, a tömlőctől s talán a máglyától sem...” Elegánsan keveredik ebben a befejező mozzanatban a megszeméltetés, a szorongás megérezkítése és az

emlékező csak sejtésszintű önismeretének írói kivételése.

A könyv vevőcsalगतó fülszövege minden bizonnyal joggal beszél zabolátlan vágyakról, rejtegetett bűnről, izzó szenvedélyekről, a hóhér köteléről s egyebekről. A regény első harmada után az olvasó bűnregényt vár, sötét erotikát, kalandizgalmakat, szörnységeket, s valamelyest ki is elégülhet ez az igény is. Azért meg kell jegyeznünk, hogy ha már ennyi feszültségteremtésre alkalmas anyagot görget az elbeszélés, kár, hogy nem jön létre valóban izgalmas cselekmény. Nem teremődik meg a várakozás és feloldás ritmusa, az egyes epizódok ilyen értelemben elkülönülnek. Közlebb állunk tehát az igazsághoz, ha akción alapuló életérzés- vagy hangulatregényként írjuk le (van ilyen?) A KÍGYÓ ÁRNYÉKÁ-T. Ezt a jelleget jól szolgálják a romantikus, szentimentális helyzet- és stílusreminiszcenciák: felejthetetlenül erős képeket és kellemesen borzongató ismerőségeket találunk. (Álomban látott tükrök, gyertyák, lángra lobbanó függönyök, a padlót súroló terhes nő, rázkódó szekérről kinyúló, elkékült körmű kéz, a dögihal jelét mellén felfedező nő tükörképe, szőnyegbe tekert hullát vonszoló alakok árnya a holdfényben.)

A bonyolultan rétegezett kompozíció igen sokat bíz ránk. Döntsük el, hogyan kell e lapokat forgatni. Lehet vágatva (de akkor kihagyásokkal) vagy *csemegézve*. Rakovszky Zsuzsa alig épít be művébe kötelező olvasási stratégiajavaslatokat. Mindent komolyan vehet itt a befogadó, de azt is érezheti, hogy nem fontosak tulajdonképpen a cselekvések, nem is olyan lényeges a sok információ, hisz néha évtizedeket ugrik át az elmondás. Az emberi sorok alakulása előre tudható, mint a morfológiailag konvencionális műfajokban, a bűnügyiben vagy a mesében. A tilalomra annak megszégyesítése következik, a bűnre bűnhődés. Még talán a hősnő emlékezői hierarchiájában az egyik fő helyet elfoglaló, az egyébként gyönyörűen megírt, villámcsapásként érkező szerelmi nagyjelenet sem narratívikus, hanem hangulati centruma a műnek.

Leginkább azonban az átmeneti típusú narrátor alkalmazása hozhat zavarba, illetve az a fajta közlésmód, ami ebből adódik. Az, hogy az énelmondás hol a rejtett író-elbeszélőhöz, hol a testet öltött szereplő-emlékezőhöz tartozhat, és semmilyen formális eszköz, például idéző séma nem egyértelműsít.

bil énelbeszélői korlátozottság. Orsolya néha „mindenről tudó íróként” tájékozott: születése előtt történt dolgokra „emlékszik”, hogy anyja „hirtelen arra eszmélt, hogy lábán végigömlik valami nedvesség...”. A szereplők olyan bensőséges élményeire, amelyek ismeretéhez a XIX. századi írók még szerzői indokolást kapcsoltak. Mondhatja erre bárki, hogy tessék XXI. századi olvasóként viselkedni, és igaza lesz! Mindez tehát nem kifogás, hanem jellemzés. Az egész regénynek látnivalóan tudatos alaprendenciája a lebegő narráció, a műfajok, közlésmódok, stílusimitációk, leplezett szövegziszések folyamatos egymásba történő átcsapása, billegése is. Ahány rétege van e kompozíciónak, annyiféle értelmezése, és egy-egy rétegben megmaradva hiányérzetek is előadhatók jogosan. Csak az egész mű perspektivikus együttlátásából nyerhetünk igazi élményt, s az is valószínű, hogy ez az élményszerzés komplex és rutinos olvasói attitűdöt tételez fel. Azon talán mégis eltűnődhetünk, hogy miért nem segít az író a jobb eligazodásban, miért nem illeti a „fogást” eltávolító íróniával, vagy miért nem él kézzelfoghatóbb reflektálási lehetőségekkel?

A regény egésze a legjobb értelemben vett „feminista” mű, a világot minden részletében női nézőpont szemléli. Ez a (legmagasabb szintű) perspektíva a regényegészé, nehezen azonosítható ezzel a regény beszélőjének szövegszintje, és ez a szövegszint is más, több, mint Ursula Bindernek a világról és önmagáról alkotott képe. Az egykori kislányból sudár, vörösés hajú, törékeny hajadon serdül, aki után megfordulnak a férfiak, s akiből boldogtalan élete végére falánk, rút, fondorlatos, önző és kíméletlen vénasszonyt csinál a „kétségbeesés”. Ursula élettörténete a boldogságról szól, vagy inkább a boldogság utáni vágyról és az örökös félelelről, a szerelem utáni sóvárgásról és a legnagyobb bűnről, amit az ember maga ellen elkövethet, hogy gyáva az önmegvalósításra. Ez a nőfigura, aki másnak érzi magát és más is, mint a környezete, képtelen igazi döntésekre és igazi változtatásokra, mintha a sors változtathatatlanul előre megírta volna az életét.

Riadt és visszahúzódo (senkinek sem kellő magányos lénynek véli magát), aki fiatal korában néha, mint a táborból kicsapó, portyázó katonák, ráront a világra, és vakmerően megszerzi, amit akar, de élete zsákmánya pár szá-

nalmas kaland gyáva, önző és eltűnő férfiakal. Mély értelmű a regénynek az a jelenet-sora, amikor Ursula eltéved az erdőben, majd találkozik a grófnővel, és ezzel a felvilágosult és szabadlelkű asszonnyal beszélgetve kifejti a szenvedéllyel kapcsolatos filozófiáját. Azt mondja, hogy „szenvedünk is eleget azoktól a személyektől, akikbe valamely szenvedély démona befészkelte magát”, de azért szerinte a szenvedélyek nélkülözhetetlenek. „Ha kivesszünk belőlünk – mondja –, mintha nem is volnánk eleven emberek többé.” Ilyenkor „minden tárgy egyformán közömbös számunkra, a világot mintha sűrű kőd takarná”, sőt, „mintha még tulajdon lelkiünk is efféle sűrű köddel födözne el magát, [...] mintha még az is csak az erős szeretet vagy gyűlölség világánál táruina föl előttiünk”.

Ursula egész életében keres valamit, megértést, társat és legfőképpen önnön életének értelmét. Érzékenyen ragad meg *rejtett jelentéseket*, gesztusokat, író-művészfiguraként is értelmezhető. Ez a regény konkrét és átvitt értelemben is vajúadások, szülések sora, melyre az önmagára maradás és a teljes bezárulás, majd a világhoz való viszony elmergesedése és teljes szertefoszlása következik. Ursula meddő kapcsolatokra lel, bűnné nagyítja föl önostorozó módon, hogy a valószínűleg hozzá teljesen hasonló utat bejárt és ellenségesen viselkedő anyjával szembefordul, és apja mellé áll, később pedig olyanféle gyöngédséget mutat, melyet az kedvére magyaráz, és céljai érdekében kihasznál. Ez a leegyszerűsítve talán ödipális jellegű büntudatnak nevezhető érzés végigköveti egész életét, akárcsak a valódi vagy vélt bizonytalanságok. Lehetséges, hogy nem az az apja, akit annak hisz, mint ahogyan ő is félrevezeti a világot azt illetően, hogy kitől esett teherbe. Leginkább önazonosságának kérdése gyötri: „*Ki s mi vagyok valójában? Pokolbéli szörny vagy ártatlan gyermek?*” – kérdi önmagától, és kérdése mögött az áll, hogy az-e ő, aminek az apja és mások látják, vagy ahogyan azok a saját érdekük szempontjából megítélik az ő létének funkcióját – vagy valaki más.

A cselekményen végigvonul egy toposz: a monumentalizált kis vétket gyávaságból valódi, nagy bűnökkel leplezik el. A bűnt szülő bűnvezeti apja életét is és az övét is. Ezek az elleplezések, a látszatok, a félelmek, az örökös lelkiismeret-furdalás értelmezik a regény alapotívumait: a menekülést, az álarcot, a karneváli világlátást, a haláltáncképzetet vagy épp

a tüzet. A tűz, ahogyan azt a szenvedélyről mondta Orsolya, szintén kettős természetű az ő életében: elpusztít, és megadja az újraszületés lehetőségét. Elemészi a jót, az otthont, a hozzátartozókat, a családot, de a rossz színterét is, a múltat, a már elviselhetetlenül hazug élet bizonyítékait is.

Az egyik legtarkább és súlyponti jelenet egy Szent János-ünnep. Itt szinte minden fontos motívum felvonul. Vásári kavargás, maskarás mulatozás, apokaliptikus, groteszk látomások. A lányok és a legények hatalmas tüzet raknak, hogy elűzzék a rontást. Orsolya ezen az éjszakán ismeri meg, de el is veszíti az igazi szerelmet. Víziójában megjelenik a címbeli *hígyó*, melyről a regény első fejezetében azt olvastuk, hogy „*a tulajdon árnyékának látására minden ok nélkül erősen felindul*”.

Doboss Gyula

A FÖLD KÉRDŐ REMÉNYE

Takáts Gyula: *Emlékek életrajza.*

Esszék, visszaemlékezések

Berzsenyi Könyvkiadó, 2002. 154 oldal, á. n.

Első verseskötete 1935-ben jelent meg; mint vidéken élő költőink legjobbjai (Berzsenyi és Arany is), Takáts szívósan, tudatosan táplálja fővárosi és országos szellemi kapcsolatait rendszerét. Odaadón levelez, figyel a nemzedéki és általában a művészeti, irodalmi folyamatokra, irányzatokra, alkotókra, művekre. A levelek később beépülnek esszéibe, vagy kommentálásuk bővül értekezéssé. Kritikát, tanulmányt a harmincas évek második felében kezd rendszeresen írni. E kezdetnek is megvan a maga előzménye: 1929 és 1934 között folytatott pécsi egyetemi tanulmányai idején megismerkedik Tatay Sándorral és Weöres Sándorral, Dénes Tiborral, Barátos Endrével, mestereket talál Fülep Lajos, Várkonyi Nándor, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos professzori körében. Ebben a nagy névsorban is eredeti színfolt: tanárnak és (lehet, hogy akkor még csak félig öntudatosan) muzeológusnak készül, de a túltengő „humán” literátori típusall ellentétben a földrajzi, geológiai stúdiumokat választja, a gyalog vagy kerékpárral

bejárható természettel és a megformált, az ember keze nyomát magán viselő tárgyakkal van kapcsolatban, azok története, atmoszférája érdeklő, valamint az egyetemesség felé kitérő gondolkodás, a görög típusú filozófia. Közel marad az anyaghoz, a konkrét tapasztalathoz. Intellektus és szenzualizmus összefonásos jellemi karakterében; az anyagban eszmét lel, az ideát a materiával együtt fogja fel. Hinni akar a kozmikus evolúcióban és a „kert”-nek, a földi paradicsomnak a mítoszában és újratemtése lehetőségében, de feltételül szabja az ember verejtékes munkáját, tevékeny fejlesztő közreműködését a jobb jövő érdekében. Vidékségét nem érzi hátránynak, hanem létmódnak és életstílusnak, sőt szerepet és öntudatot adó erőforrásnak. Ironikusan, nevelő szerzetessel, igazi pedagógusként fordul kisvárosa „polgárjelölt” világához, de eszményi, életmintává növeli a szőlőtermelő, borászok hegyközség jellegzetes kultúráját. Idegenkedik a távlat nélküli, gondolatlan provincializmustól, de a gyakorlattól elszakadó, öncélú bölcsekedéstől, politizálástól, művészeskedéstől is. Eszménye az életben és a művészetben egyaránt a „hasznos szépet” teremtő, művelt és művelő ember.

Amikor bő hatvan évvel ezelőtt korai esszéit kezdte írni, egyebek között Babits és Németh László vitája volt napirenden, a nyugatos és a népi esszétípus és -szemlélet került látványosan szembe egymással. Takáts elfogulatlanul figyelte a vitát, mindkét féltől megtanulta, amire szüksége volt. Ellentéteikben nem követte őket, és sok más árnyaló, színező hatást kevert saját koncepciója kifejtéséhez. Elfogadta, tisztelte Babits és Kosztolányi szimbolista eredetű szépségkultuszát, de Kodolányihoz, Gulyás Pálhoz csatlakozva a KALEVALA jelképezte szemlélethez is ragaszkodott. Nem állította szembe, hanem szintézisbe foglalta a görög-latin meg a finnugor hagyományt, Homéroszt és Vejnemőjnt. Így akart közel kerülni a „magyar költészet lelkéhez”. Csokonai és Berzsenyi „harcáról” szóló ismert régebbi tanulmánya („A MAGYAR POÉZIS MENETELÉ”) a két ellentétesnek látszó irányzat összefogásában kereste a megoldást; „magyar–hellén klasszicizmus”-ról gondolkodott, szerinte Csokonai, Berzsenyi versei „ebben az egészben látszanak igazán hatalmasnak, tündöklő kincseknek”. Költészetét, prózáját, esszéit „az előjövendő, tökéletes ma-

gyar költői stílusnak” az alapkövei közé szánja. A poétai cél: „életstílus”, gyökerei a görög–latin antikvitásba és a KALEVALA tevényébe érnek le, meg persze „a magyar *Dunántúl*”-éba.

Az EMLÉKEK ÉLETRAJZA összefoglalása, summarizációja, aktuális újragondolása korábban olykor bővebben kifejtett gondolatainak. Nem ismétli önmagát, mint ahogy Drangalag költője, Csú-Fu sem utánozza a régebbi Takáts Gyulát, hanem egy személyben tanítványa és mestere. Az esszéista és a költő olyan egyetemességre tör, amelyben a tapasztalt és a képzeletbeli világ egyesül. „*Határai éppúgy Nahonxypán és Somogy, mint a Gibraltár és a Boszporusz vagy a Lappföld és Kréta szigete.*” Látás és látomány, tudás és képzelet, érzékelés és nosztalgia egyesül ebben a szemléletben, az elköltelezettség nélküli, mindenütt való jelenlét, a szabad belépés akár „*a véletlen pillanat adottságába*”.

Önéletrajzi emlékezésekkel kezdődik, és „*sorsfordító pillanatokról*”, „*vonzódásokról*” szóló interjúkkal végződik a kötet. Takáts életműve föladjá a leckét, hol van a határ az önéletrajzi személyesség és az objektív, tárgyias szemlélet között. Nagy költőbarátairól, a *Nyugat* ügynevezett harmadik nemzedékéről szólva kérdezi (Jékely, Forgács, Weöres, Rónay, Vas István, Radnóti, Kiss Tamás, Csorba nevének említése után): „*De mi volt a barátság mögött? Mindenkör a tökéletes szépre, az európaire és a humánusra való támaszkodás.*” Pompás megfigyelésekben gazdag esszé és színikritikát ír Weöres talán máig nem eléggé alaposan elemzett és értékelt drámájáról és kaposvári előadásáról (A KÉTFEJŰ FENEVAD), vagy éppen Gyergyai Albertről, akiben „*derűs és gazdag szerénysége és lírától fénylő tudása és stílusa*” ragadta meg. „*Keves van, aki tárgyát jobban ismeri, és lelkiismeretesebben, elmélyültebben fejtegeti.*” Jólesik olvasni ezt a jellemzést A „LÍRAI GYÖNGÉDSÉG STILISZTÁ”-ról (a címben idézett jelzős szerkezet Babbitstól való), akit az esszé nagymestereként akarva-akaratlanul kényelmetlen vitába keverték az irodalomtudományos egzaktság képviselői. Gyergyai életműve nem szorul védelemre, de jellemző adalék, hogy Takáts Gyula éppen Kaposváron idézi emlékét, „*mert ez a prousti stílusú, alaposságú és horizontú literátor sohasem feledkezett meg szülőföldjéről*”. Szelleme magabiztosságra, okos helyi öntudatosságra biztat. A Szekszárd–Alisca folytonosságot, kapcsolatot

sokan Mészöly Miklós révén ismerik, Takáts annak a Csányi Lászlónak küld születésnap-i levelet Aliscába, aki a *Dunatáj* folyóiratot szervezte és szerkesztette. Talán a közös vidéki élet és sors juttatta eszébe Mikes Kelemt, a rodostói magány fájalmát, de még inkább az együtt érző jóakarát: „ennek a magánynak bizony ma már egészen más és talán már-már szerencsésebb is a távollata a bizánci-konstantinápolyi XVIII. századénál. Ma a technika szárnyaival [...] egyre jobban elmélyítő és szellemtágító a szekszárdi környezetben”. Kiváló megfigyelő és részvevő elmebűvár írhat csak ilyen sorokat, olyan valaki, akinek személyes tapasztalata van a vidéken élés terheiről, de előnyre fordításának esélyéről is.

Somogy és Kaposvár volt annak a helyi világnak a centruma, ahol Takáts szelleme tartósan elidőzött, később csatlakozott hozzá a Balaton-felvidék, Becehegy tájhoz. Kaposváron ismerte meg Rippl-Rónait, Martyn Ferencet, a Balatonnál Egry Józsefet, akiket szakmai tudósoknál bensőségesebben ismert: műteremlátogatójuk, horgászó társuk, mindennapos vendégük vagy vendéglátójuk volt. Pécsét Várkonyi Nándorral, Csorba Győzővel, Budapesten Vas Istvánnal, Kálnoky Lászlóval, Jékelyvel tartott kapcsolatot, tanára volt Fodor Andrásnak és kortársainak s még fiatalabbaknak is.

Újabbban helytörténeti és irodalomtörténeti, mondhatnánk, a régebbi regionális múlt iránti érdeklődése kapott tápot. *Kötése* régi helységnevén Somogy megyében, már 1229-ből van róla nyelvtörténeti adat, de nevezetessé, emlékeztetéssé alighanem Takáts Gyulának mostani kötetében közreadott kutatásai teszik. Kötcséhez fűződik az 1791–1864 között élt Mocsy Antal irodalmi tevékenysége, *EGY ELFELEJTETT POLIHISZTOR ÉS PHAEDRUS-FORDÍTÓ-É*. Mocsy anyai ágon távoli rokona volt Takáts Gyula családjának, tőle örökölték az *Aurora*, az *Athenaeum* és a *Figyelmező* 1822–1837-es példányait, meg egy rézből készült, méter hosszúságú mérőeszközt, melyre gyerekkorában talált rá a későbbi költő. Ezek a tárgyi és családi emlékek indították el olyan művelődéstörténeti kutatás útján, amelyből szerteágazó tanulságokat vont le a reform- és Bach-korszaki magyar vidék és társadalom szellemi és fizikai valóságáról, főleg arról, hogy „a feudálisból pol-

gáriba miként változott széles, magyar társadalmi tablónk”. A somogyi betyáros világ és a német „szépészet” elfoglalt pártfoglalása jócskán megnehezítette például a XIX. század első harmadában a magyar színjátszás ottani jelenlétét, de Kötcsén akkoriban hosszabban tartózkodott, s jókora bevétellel több előadást tartott a magyar színtársulat, mint akár Kaposváron. Mocsy Berzsényivel barátkozott, és ugyanabba a könyvtárba jártak kölcsönözni. Takáts interpretációjában a Mocsy család gazdasági és szellemi életformaváltozást valósít meg és szimbolizál, „egy falusi, nemesi nagybirtok széthulló kereteiből egyre inkább polgárosuló életstílusra” sikerült váltaniuk.

Ide csatlakozik az *EGY KŐ ALATT KÉT KÖLTŐ* című esszé. Két jeles somogyi költőnő kaposvári sírkőavatásának alkalmából íródott, anya és leánya, Kisfaludy Atala és Szalay Fruzsina újratemetésekor. Vannak antológiák és kötetek, ahonnan ismerhetjük verseiket, de fölfedeztetésük és emléküik élesztése igencsak szükséges. Kisfaludy Atala Ányos Pálnak is rokona volt, Arany János *Figyelője* írt róla. Mocsy Antalról „kedves, mély tudományú öreg”-ként emlékezik meg: „Ő iparkodott nálam helyrehozni a felületes női nevelés hiányát.” Szalay Fruzsina világirodalmi, modern szemléletű távlatáról, eszményi szabadságvágyáról Takáts ihletett jellemzést ír, nagyszerű példákat idéz kitűnő formaérzékére, Babits előtti zenei verselésére. „Olyan gondolati mélység rejlik nem egy versében, amely a tárgyi, vaskos somogyi realitáson túl egy szellemi hinta szárnyán a végtelenbe és fénybe emelte...” Kongeniális felismerés, még ha a szigorúbb ítélet túlzásnak minősítené is a dicséretet. Takáts bizonyára önkéntelenül a saját önjellemzését, ars poeticáját is beleírta, belefestette ebbe a portréba: „A valóság feletti végtelenből az idő szólítása és a természet ihleti.” Választékos, érzelmes és dekadens hangulatú líráról értekeznek, a kötelező társadalmi hang nélküli artisztikus költészetet méltatja. Ez az ízléscszménye, önvallomása.

A magyar irodalomban gyakran és érthetően tapasztaljuk a politikai túlérzékenységet, a terhes társadalmi felelősség vállalását. Takáts érti ezt a hagyományt, de életműve könnyednek, természetesnek mutatja a kötelességvállalást. Elmélyülés, munka, műveltség az alapja, fontoskodás nélküli tudás. Nagy költő-

ről beszélünk, illő, hogy bár az ismertetés az esszéíróról szól, versszakok felidézésével végződjék:

„Magamra bízva és erőmre
halál és élet szárnyai között
lesem e csonttádermedt zöldbe
rövid parancsotok, jó ösztönök. [...]

Egy kozmikus, szép sivatag képe
ragyog köröttem ilyen reggelen,
s nem is enyém, a föld kérdő reménye
pislog, mint pipicsláng a szívemen.”

A vers címe MOST IS E JÁTSZMA; ennek a játszmának a tétjeit hordozza, viseli Takáts Gyula versben és prózában.

Csűrös Miklós

NINCS ÉS LEGYEN

Hannah Arendt: Előadások Kant politikai filozófiájáról. In: Hannah Arendt:

A sivatag és az oázisok

Fordította Pató Attila

Gond–Palatinus, 2002. 380 oldal, 2690 Ft

„Bizonyos nehézségekkel kell számolnunk”, tudatja Arendt őszintén az ELŐADÁSOK legelső mondatában, „ha Kant politikai filozófiájáról akarunk beszélni”. Szám szerint egygel, de az jökora: azzal nevezetesen, hogy „Kant sohasem írt politikai filozófiát”.¹ Miről léssen akkor előadva itt? Mert az valószínűtlen, hogy majd’ száznegyven oldalon át fog taglalni a szerző olyasvalamit, ami nincs. Vagy talán mégis van? „Létezik kanti politikai filozófia, noha ilyet Kant, ellentétben más filozófusokkal, egyáltalán nem írt.” (271. sk.) Úgy van tehát, hogy nincs. Csavaros egy helyzet. De mire idáig jutott, az olvasó cinkosan mosolyoghat már. „Kant csak élete késői korszakában ébredt tudatára a politikum fogalmának – értesülhet ugyanis előzőleg –, amikor már sem ereje, sem ideje nem volt ahhoz, hogy kidolgozza az elméletet ebben a konkrét tárgyban.” Ám ezzel Arendt „nem azt akar[ja] mondani, hogy Kant, életének rövidsége miatt, elmulasztotta megírni a »Negyedik kritikát«, hanem azt, hogy a harmadik kritikának, Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-NAK [...] kellett volna

azzá a könyvvé válnia [should have become the book], amelyik egyébként hiányzik Kant hatalmas életművéből” (229. sk.; a magyar fordításban szereplő „kellett volna annak a könyvnek lennie” értelmetlen, ezért módosítottam – P. Z.).

Két kérdés vetődik fel itt (vagy egyazon kérdés negatív és pozitív oldalról). Először: miért nem azokból a művekből rekonstruálja Arendt Kant elméletét a politikáról, amelyek ténylegesen foglalkoznak e témával? Miért üdvözítőbb „sejtésszerűen megfogalmazni, milyen is lett volna Kant politikai filozófiája, ha elegendő erő és idő állt volna rendelkezésre megfelelő kifejtéséhez” (249.), mint szövegszerűen áttekinteni a kései oeuvre közvetlenül vagy közvetve politikai tárgyú részeit? Másodsor: miféle politikafilozófiai mondanó lappanghat vajon – ha kidolgozatlanul is, de legalább a „could have become” potenciáljával – Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁBAN, olyan ráadásul, amely más művekben nem fellelhető? Először-másodsor: hogyan értendő a premissza és a következtetés, hogy „mivel Kant nem írta meg politikai filozófiáját, ezért a legjobb módszer, hogy kitaláljuk, mit is gondolhatott e tárgyban, az, ha Az ESZTÉTIKAI ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-HOZ fordulunk” (329.)?²

Olyan kaliberű politikai teóriát valóban nem alkotott, amely akár az ismeretelméleti-ontológiai, akár morálfilozófiai alapvetéshez volna fogható. A „nem írta meg” tézise mégis különösen hat, miután Arendt pár sorral előbb leszögezi: „Kant tényleges elmélete a politikai ügyeket illetően az örök haladás elmélete és a nemzetek szövetségi egyesítése volt avégett, hogy ez biztosítson politikai realitást az emberiség eszméjének.” (Uo.) E „tényleges elmélet”, amelyre Kant úgy az 1780-as évek közepétől egyre több energiát fordít – s amely korántsem merül ki persze „a politikai ügyek”-ben, hiszen a világpolgári egyesülés, valamint az alkotmány- és a nemzetközi jog vele összefüggő kívánalmaival az a már a következő német gondolkodói generáció felé mutató problematika jelentkezik, hogy képes-e az eladdig időtlen-statisztikus és a történeti események teleologikus uralására a természet vagy a gondviselés valamilyen titkos célzatát tétélezvén –, szóval a tényleges elmélet kiválóan összerakható Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA nélkül. Ennek 83. paragrafus a témába vág ugyan, de csak azzal, hogy dióhéjban rekapitulálja a hat évvel korábbi programatikus értekezés, Az EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉ-

NEK ESZMÉJE fő gondolatait. Az ELŐADÁSOK-ban Arendt csakugyan nem is támaszkodik a harmadik KRITIKÁ-ra, amikor fölillant ezt-azt Kant történet- és jogfilozófiájából. Más művek mérvadók számára, az iméntin túl olyanok, mint AZ EMBERI TÖRTÉNELEM FELTEHETŐ KEZDETE, AZ ŐRÖK BÉKÉRŐL, a MINDEN DOLGOK VÉGE, A FAKULTÁSOK VITÁJA. De ezek az írások önmagukért véve mérsékeltlen érdekesek, és az ELŐADÁSOK nem is azt akarja megmutatni, ahogyan bennük kibontakozik Kant tanítása a történelemtől, a jogról, az állam- és világpolgári közösségről: izgalmasabb – létező, ámbár meg nem írt – politikai filozófiáját „*úgy találhatjuk meg, ha az egész életműben keressük, s nem csak abban a néhány tanulmányban, amelyek általában e cím-szó alá szokás foglalni*” (272.).

Eltekintve most még attól, hogy Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA kitüntetésével eme tág feladatmeghatározás hogyan egyeztethető össze, a „nem csak”-hoz társul némi nagyvonalúság. Van ugyanis egy szöveg, ráadásul az egyetlen „*az egész életműben*”, ahol Kant – dacolva erő- és időhiánnyal – explicite a politikáról és ennek a morálfilozófiához való viszonyáról ír, de amelyet Arendt meglepő módon negligál. Egyszer vagy kétszer utal rá, igaz, ám az okfejtés velejével nem törődik. Az ŐRÖK BÉKÉRŐL függelékének első része ez a szöveg, címe így hangzik: ERKÖLCS ÉS POLITIKA MEGFÉRHETETLENSÉGÉRŐL AZ ŐRÖK BÉKE SZEMSZÖGÉBŐL.³ A „*politika*” itt „*alkalmazott jogtudomány*”-nak minősül (ÖB, 289.), s lévén a jogtan a tiszta gyakorlati ész törvényadásának leszármazottja, Kant egyenesen „a priori megismerhető politikát” emlegethet (ÖB, 300.). Politika és morál kapcsolatáról egyértelmű verdiktet mond: „*a politikai maximák [...] a jogi kötelesség tiszta fogalmából*” fakadjanak, „*a kellésből, amelynek elvét a tiszta ész a priori adja meg*” (ÖB, 301.). Ha az „*igazi politika [...] egy lépést sem tehet anélkül, hogy előbb ne hódolna az erkölcsnek*” (ÖB, 302.), úgy e közelítésben a politika igazi elméletének is azzal kell kezdődnie, hogy a politika semmiféle autonómiával nem bír, sőt saját elmélete sincs. A „*morál*” az, ami „*magában megáll, és szent*” (ÖB, 292., jegyzet), a politika csak a vétkes deviancia módján függetlenedhet tőle; ezért dönti el Kant a morális politikus és a politikus moralista – azaz a morált a politikának, illetve a politikát a morálnak fölébe helyező hatalomgyakorlók – konfliktusát az előbbi javára (lásd ÖB, 293. skk.).

Nagyon merev és szűk fogalma ez a politikanak. Merev, mert Kant tökéletesen alárendeli a politikát a tiszta erkölcsi törvénynek és a belőle dedukált közjogi szabályozásnak,⁴ elvitatva tőle, hogy maga adhatná magának alapelveit, melyek célját (mire valóságát) is megszabják. Az „*állam- [értsd: alkotmány-] és nemzetközi jog*” olyasvalami, amit „*az ész diktál*” (ÖB, 295.), a politika e diktátum praktikus végrehajtása, s mozgásteret legfeljebb annyi lehet, hogy az amazzal ellentétes empirikusan fennálló alkotmányt és berendezkedést az észnek tetszővé reformálja (lásd ÖB, 295.). Önön működési körén kívül eső hivatást teljesít, instrumentális szerepre kényszerül lényegében, azt kell biztosítania a kormányzás eszközeivel, hogy a társadalom tagjai a jogállapot keretei közt optimálisan élhessenek az őket *a priori* módon megillető szabadsággal, egyenlőséggel és önállósággal.⁵ Szűk pedig a fogalom azért, mert a politikum a hivatásos politikusoknak van fenntartva szigorúan. Csak az ő tevékenységük számít a szó kanti jelentése szerint politikai cselekvésnek, míg azok a polgárok, akik közvetlenül nem érintettek sem a törvények megalkotásában, sem a kormányzásban, kívül rekednek a politikán. S ha direkt-tevételesen mégis beavatkozni vágnak, az a lázadás vagy forradalom eseménye lesz, amelyet Kant különböző műveinek különböző helyein megannyiszor eltérő mint jogellenest és büntetendő.

Az ELŐADÁSOK-ban Arendt elsiklik Az ŐRÖK BÉKÉRŐL függelékének politikakoncepciója fölött, vitába sem száll tehát vele. Szerencsés ötlet volt viszont egy kötetben megjelentetni magyarul az ELŐADÁSOK-at, valamint a MI A POLITIKA? című rövid feljegyzést és az el nem készült BEVEZETÉS A POLITIKÁBA vázlatait. Mert az utóbbiakból kitűnik, hogy Arendt valami egészen mást ért politikán – valami lazábbat és tágabbat –, mint Kant, s ez az ELŐADÁSOK tekintetében is releváns. A rövidség kedvéért legyen szabad néhány idézetre szorítkozni. A BEVEZETÉS-nek a „*görögök*” a főszereplői, akik „*azon politikai eszközök alkalmazását, amelyekkel a politikai tér kialakítható, egyáltalán nem ismerték el legitim politikai tevékenységként*”; ezek „*a politikai tér védelmére, kialakítására vagy tágítására szolgáló eszközök [...] éppenséggel nem politikaiak*”, csupán „*a politikum fenoménjához tartozó peremfenoménnek*”, melyekben „*nem maga a politikum*” mutatkozik meg (71. sk.). A „*politikum* [...] szabad-

sága”, szintén a görög poliszbán, „sokak jelenlététől és egyenjogúságtól függ”, s „a politikum e szabadságának [...] a legkevesebb köze sincs a mi akarat szabadságunkhoz” (120.). Továbbra is a görögöknél, a szabadság a politikának nem rajta kívüli rendeltetése vagy célja, hanem immanens értelme, éltető elve és megvalósításának tere (e distinkcióhoz lásd például 43., jegyzet). „Itt a politikum értelme, de nem a célja az, hogy az emberek szabadságban, erőszak, kényszer és hatalom nélkül érintkezzenek egymással, egyenlők az egyenlőkkel, akik [...] minden ügyet az egymással megbeszélés és a kölcsönös meggyőzés révén intéztek.” (56.)

Szinte csak a név közös: tartalmilag a politika gyökeresen más jelent Kant és Arendt számára. Az ÖRÖK BÉKÉRŐL függelékében a nevezett „eszközök alkalmazására” korlátozódik tulajdonképpen, még ha Kant nem degradálhatja is azokat „peremfenoménekké”, mivelhogy nála nem létezik relátumuk, az önelvű „politikai tér” centrálfenoméneje (legalábbis ilyen néven nem, ez lényeges lesz mindjárt). Az „egymással megbeszélés és a kölcsönös meggyőzés” kívül esik azon, amit ő politikai tevékenységnek tart. Egy másik aspektusból pedig a politikai tevékenység mint céljához viszonyul a szabadsághoz, ám szabadságon itt nem a köz ügyeinek kényszermentes megvitatása értendő, hanem elsődlegesen olyasvalami, aminek nagyon is van köze „a mi akarat szabadságunkhoz”: erkölcsi maximák érvényesítése a társadalmiság korlátozó feltételei közepette. S kimutatható még egy útkézési pont. Kantnál az ész hivatott elgondolni az embereknek a köztársasági alkotmány szerint való ideális társadalmi együttlétezését, amely ily módon a morálfilozófia lecsapódása. Antropológiai tekintetben ez annyit jelent, hogy amiként A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA az embernek mint embernek, mint a transzcendentális szabadság szubjektumának a fogalmához szabja az egyetlen és univerzális, a priori érvényes erkölcsi törvényt – elvonatkoztatva minden empirikus (lokális, történeti, pszichológiai, neveltetésbeli) tényezőktől, s vállalva az ezzel járó végletes formalizálást –, úgy az innen levezetett jog-, állam- és politikaelméletnek is az ember mint ember fog a középpontjában állni. A MI A POLITIKA? markáns – sőt indulatos, de meggyőző – oppozíciója szerint „a teológia és a filozófia mindig az emberrel foglalkozik”, a „politika” ellenben „az emberek”-re fi-

gyel, „az emberek pluralitásának tényén nyugszik” (21.): „eleve a relatív egyenlőség, s nem a relatív különbözőség figyelembevételével szervezi az abszolút különbözőket” (25.), azaz elutasítja az egész nyugati hagyomány uniform emberfogalmát, mint aminek az emberek csak esetlegesen – és negligálhatóan – individualizált esetei volnának. Kant azonban, akárha direkte Arendttel vitáznék, a következőket veti az említett politikus moralisták szemére, akik az ész törvényadása alól kivonható praxist folytatnának: „azzal hengegnek, hogy ismerik az embereket”, miközben „az embert nem ismerik” (ÖB, 295.). Az állam a politikusokon keresztül mint az emberhez kell(ene) hogy viszonyuljon minden egyes polgárához. Az észfilozófia követelménye ez – a morál felől az etikoteológia irányába nyitó észfilozófiáé ráadásul –, s logikusan az is tükröződik benne, hogy az emberek társadalmi szabad cselekvéséről e filozófia csak egy abszolút, minden empirikustól eloldott emberfogalom alapján beszélhet.

Ahogy az ember, ugyanúgy egy homogén emberiség vagy emberi nem oltárán sem kívánja Arendt az embereket fölálldozni. Ez is magyarázhatja, miért kevés számára „Kant tényleges elmélete a politikai ügyeket illetően”, amelyben „az örök haladás” és „a nemzetek szövetségi egyesítése” biztosítana „politikai realitást az emberiség eszméjének”. A haladásban kibontakozó emberiség gondolata – Arendt szerint, de szerinte Kant szerint is – ellentmond az individuum „méltóságának”, mert ez „megköveteli, hogy az ember (mindenki közülünk) a maga különösségében legyen látható” (360.), márpedig a *Gattung* progressziójának filozófiai optikáján keresztül nem látszhat ekként. Lehetne vitatkozni azon, mennyire osztaná Kant a megállapítást, hogy „a haladásba vetett hit ellenkezik az emberi méltósággal” (361.). AZ EMBERI TÖRTÉNELEM... utolsó mondatában ezt írja: „legyünk elégedettek a Gondviseléssel, s egészében az emberi dolgok menetével, amely nem a jótól a rossz felé, hanem a rosszabbtól fokozatosan a jobbhoz fejlődik, s mindenkinek természet adta hivatása, hogy ehhez a haladáshoz a maga területén, erejéhez képest hozzájáruljon”.⁶ Maga Arendt mindenesetre irtózik az efféle teleológiai elkötelezettségtől. A MI A POLITIKA? elején „förtelmes abszurditás”-nak nevezi a „menekül[ést] a történelem szükségyszerűségébe”, mondván, a nyugati filozófiában az emberekre orientált „politika átalakítása vagy helyet-

tesítése” megy végbe „a történelem által”, oly módon, hogy „a világtörténelem elképzelése révén az emberek sokfélesége egy emberi individuumban olvad össze, amit még ezután is emberiségnek neveznek” (24.).

De mi köze akkor ennek Kanthoz? Nem kevesebb, mint hogy Arendt rábukkan nála egy alternatív emberfogalomra, s ezzel együtt egy alternatív politikafelfogásra is, amely elkülönül mind az alkalmazott jogtan, mind a történelmi haladás elméletétől. A negyedik előadás szerint Kant morálfilozófiája – s hozzátehető: belőle táplálkozó politikakoncepciója – az emberrel foglalkozik mint autonóm erkölcsi önmeghatározásra képes lényvel; történeti teleológiája az emberi nemmel vagy az emberiséggel, mely „alá van vetve a »történelemnek«, a természet törvények”; ám harmadszor léteznek Kantnál az emberek is, mint „földhöz kötött, közösségben élő [...], a sensus communisszal, a közösség iránti érzékkel felruházott lények”, akik mindenképpen rászorulnak „mások társaságára” – s róluk szól „Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-*nak első része*” (264.).

Ennyiből persze nem világos még az ESZTÉTIKA politikafilozófiai relevanciája. Ismét segíthet azonban a BEVEZETÉS, ahol Arendt többször is hivatkozik Kantra, és pedig nem vitázón, hanem saját politikafogalmának megerősítése végett. Elég e helyt csak két utalást kiemelni. Az ítélet nem okvetlenül valamely bevett, netán szentesített mércéhez viszonyítja a különöst, hanem „jelenthet valami egészen más is, nevezetesen akkor, amikor valami olyannal konfrontálódunk, amit még sohasem láttunk, s amihez még semmiféle mérce nem áll rendelkezésünkre” (35.). S ezt „a mérce nélkül való ítélet”, amely, *nota bene* annak záloga is, hogy szükség esetén megdőlhessenek az abszolutizált mércék s a belőlük kerekített „pszeudo-elméletek” és „mindent megmagyarázó ideológiák”, ezt az ítéletet „jól ismerhetjük az esztétikai vagy az ízlésítéletek esetében, amelyekről – mint Kant mondta – »disputálni« éppen nem lehet, de annál inkább lehet vitatkozni róluk és megegyezésre jutni bennük” (uo.).⁷ Egy másik alkalommal Arendt az arisztotelészi *phronészt* említi, mint amivel az emberek politikai ügyekben képesek „megszerezni és megtartani a lehető legnagyobb áttekintést mindazon lehetséges álláspontok és szempontok fölött, amelyekből az adott tényállás szemlélhető és megítélhető”, majd közvetlenül ezután utal az ESZTÉTIKA 40. parag-

rafusának fő tézisére: az ízlésítélők „a kibővített gondolkodásmód” révén érhetik el a konszenzust, úgy, hogy „mindenki más helyében gondolkodnak” (119. sk., ill. ÍK, 219.).

Kant ízlés- és Arendt politikaelmélete váratlanul intim kapcsolatba kerül ily módon. A poliszbeli cselekvésnek ugyanis, amely Arendt számára mintául szolgál az amúgy diverz, de a politika autonóm-önérvényű voltát egyaránt tagadó római, keresztény és modern elgondolások kívánatos meghaladásához, éppen az a sajátossága, hogy résztvevői a köz ügyeinek megvitatásában és a közös világ így folytatott alakításában realizálják szabadságukat. „Mindazt, ami objektív, önmagából kiindulva senki nem tudja adekvát módon a maga teljes valóságában megragadni, mert az számára mindig csak abban az egy perspektívában mutatkozik meg és tárul fel, amelyik megfelel a világban elfoglalt álláspontjának, s ahhoz kötődik”; „a sokak számára közös [...] csak annyiban érthető, amennyiben sokak képesek beszélni róla, és képesek véleményüket, perspektívájukat egymással megosztani, egymás ellenében érvényesíteni. Csakis az egymással beszélés szabadságával születik meg egyáltalán a világ.” (70.)

Az így koncipiált politikum nagyon távol van attól, amit Kant ért politikán, másrészt csakugyan közelinek látszik ahhoz, amilyenek az ESZTÉTIKA bizonyos helyein az ízlésítélés mutatkozik. A szépről ítélvén az embernek függetlenítenie kell magát a privát érdekektől, tetszésének konstitutív jegye a másokkal való megoszthatóság, ugyanakkor nem hagyatkozhat fogalmi kritériumokra – objektív „mérce nélkül” dönt tehát, nem tárgyi igazságot mond ki –, így az egyetértés lehetőségéért a közös érzék interszjektív képessége szavatol: általa „az ítéelő a maga ítéletét mások nem annyira valóságos, mint inkább pusztán lehetséges ítéleteihez igazítja, s belehelyezkedik mindenki másnak a pozíciójába, amihez csupán el kell vonatkoztatnia a korlátoktól, melyek saját megítéléséhez esetleges módon tapadnak” (ÍK, 218. sk.). Ezt a kulcsfontosságú helyet Arendt is idézi (348. sk.), s miután szerinte „a politika az emberek pluralitásának tényén nyugszik” (21.), örömmel idézhetné azt a követelményt is, hogy „az ízlésítélet a maga érvényében ne egoisztikus legyen, hanem [...] szükségképpen pluralisztikus” (ÍK, 201.). A pluralizmus az emberek sokféleségét, pontosabban ennek filozófiai elismerését feltételezi, s az ízlés szubjektumát tényleg lehetetlenség azonos módon

kezelní akár a tapasztalatelmélet transzcendentális énjével, akár a tiszta morál noumenális alanyával, lehámozva róla partikuláris egyéniségét (vagy mindenesetre lehetetlenségnek tűnik; a jelen recenzió nem bocsátkozhat bele abba, hogy az ESZTÉTIKA bizony törekszik ilyesmire). Nyilvánvaló továbbá egyfajta strukturális hasonlóság a politikai cselekvés mint „*egymással beszélés*” és a kibővített gondolkodásmód gyakorlása között, még ha csak *negatív* tekintetben is: amikor „*túllép a [...] szubjektív privát feltételeken [...], és saját ítéletére egy általános álláspontból reflektál (melyet csak úgy tud meghatározni, hogy mások álláspontjára helyezkedik)*” (349., ill. ÍK, 220.), akkor az ítéelő a maga korlátozott perspektíváját nem valamilyen objektíve kikényszeríthető, azaz tőle függetlenül fennálló belátás javára adja föl (hogy a háromszög szögeinek összege 180 fok, vagy hogy a tehén kérődzik, ez nem lehet ízléskérdés), hanem nyitottá válik a kölcsönös megvitatás iránt, rajta keresztül pedig egy olyan interszubjektív-konszenzuális tudás iránt, amely jellemben különbözik az elméleti fogalmak és szabályok által determinált ismeretektől, valamint a szokások, hitek vagy ideológiák által szankcionált elképzelésektől.

A kanti ízléstan politikafilozófiai jelentőségének felfedezésével és az esztétikai megvitatás politikai vetületének meggyőző bemutatásával az ELŐADÁSOK újat hoz AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA recepciótörténetébe. Azaz hogy nem teljesen újat, mert még a BEVEZETÉS utalásaitól eltekintve is, az 1954-es MÚLT ÉS JÖVŐ KÖZÖTT hatodik, A KULTÚRA VÁLSÁGA című tanulmánya hosszan ír már minderről.⁸ Maga a felfedezés megvan tehát jóval korábban. De A KULTÚRA VÁLSÁGA és a BEVEZETÉS sem nem elmélyült ESZTÉTIKA-olvasatok, sem arra nem törekednek, hogy AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁT összevessék-szembeítsék Kant más írásaival, s így hozzák ki győztesként politikafilozófiai fronton. Sokkal inkább van szó bennük arról, hogy Arendt a maga felfogásának illusztrálásaképpen hivatkozik az ESZTÉTIKA egy-két passzusára. Az ELŐADÁSOK vállalkozása egyszerre szerényebb és ambiciózusabb ennél. Szerényebb, mert Arendt itt nem tolakodik saját nézeteivel, nem ezeket akarja megelőlegezve látni Kantnál. És ambiciózusabb, mert ehelyett a kanti életművön belül próbál olyan összefüggésekre rámutatni, amelyek annak politikai tárgyú részeit

kapcsolatba hozzák a direkte nem politikafilozófiai töltetűnek szánt ízléstannal.

Két fő motívumra összpontosít e célból. Az egyik a néző pozíciójának kitüntetett volta. Eminens álláspont ez *először* a világtörténelmi eseményekkel szemközt, mert aki elfoglalja, az képes a fejleményeket a haladás perspektívájában szemlélni, ugyanakkor a résztvevőtől, az aktívan involváltaktól eltérően kívül tartja magát a haladás mozgásán: tartozik is tehát az emberiséghez, meg nem is. Ilyen eseménynek tekinti Kant a francia forradalmat, amely – ahogyan A FAKULTÁSOK VITÁJA második szakaszának 6. és 7. pontjában írja – empirikus bizonyossággal szolgál az emberiségnek a jobb felé való haladására. De valójában nem a régi hatalom erőszakos megdöntése e bizonyosság, nem maga a forradalom, hanem fogadtatása, az, hogy a történések sodrán kívül álló nézők entuziasztikus egyetértéssel adóznak neki és rajta keresztül a köztársasági alkotmánynak, *saját* morális diszpozíciójukról téve tanúságot ezáltal.⁹ Arendt kardinális jelentőséget tulajdonít e szövegrészletnek, s innen vonja meg azt az analógiát, amely indokoltá teszi az ESZTÉTIKA beemelését a politikafilozófiai kontextusba. A francia forradalomnak „*nem a cselekvők alkották [...] a megfelelő nyilvános terét, hanem a helyeslő szemlélők*”, ami párhuzamba állítható azzal, ahogyan *másodsor* a befogadók a műalkotásokat értékelik: „*Az esztétikai ítéelőerő kritikája [...] analóg problémával kerül szembe*”, midőn azt tárgyalja, „*hogyan viszonyul a művészeti tárgyak alkotása [értsd: a művész tevékenysége] az ízléshez, amely ítéletet mond és dönt róluk*” (319.).

Merész analógia ez; kérdés, mennyire hordképes. Tény, hogy Kant nem produkció-, hanem recepcióesztétikát ír, következésképp a mű és a benne manifesztálódó alkotói zsenialitás nagyságára nézvést a befogadók konszenzuális helyeslése a döntő. Az Arendt összekapcsolta két szituáció között mégis nehéz harsány egyezést látni. Bármily fontos is a recepció, azért az elfogadás *magában a műben* tételez értéket, és *magát az alkotót* tekinti emez érték megteremtőjének, a forradalom mint forradalom ellenben – Kantnál legalábbis – közjogilag, tehát morálisan is elítélendő, részesei büntetendők, s nézői magukat ünneplik nagy lelkesedésükben. Továbbá, hogy az analógia plauzibilis legyen a résztvevő-néző kettősség

szerint, kénytelen arra szűkülni, hogy egy előadás esetében a szereplők parciális látásmóddal és tudással rendelkeznek, míg a befogadónak áttekintése van az egészről (lásd 319. és 329. sk.). Végül Arendt még hamis képet is rajzol az esztétikai reflexióról, bár bizonyosan akaratlanul teszi, az analógia hevében. „Csak azt ítélnem [...] szépek vagy rütnak, vagy valaminek a kettő között, ami a megjelenítés [representation] során érint meg és hat rám, vagyis amikor a közvetlen jelenlét immár nem gyakorolhat rám hatást. (Azaz amikor már nem vagyunk érintettek, miként az a néző, aki nem vett részt a francia forradalom tényleges tetteiben.)” (340.) Az ESZTÉTIKA egyetlen sorával sem igazolható, amit a 10–12. előadás sulykol, nevezetesen, hogy „a képzelőerő művelete” révén „olyan tárgyakról alkotunk ítéletet, amelyek már nincsenek jelen” (343.), tehát hogy e képesség funkciója a tér- és/vagy időbeli távolságba tolt tárgy újramegjelenítése, re-prezentációja volna, kiiktatandó a szemléleti felfogás közvetlenségét. Lehet persze ítélni a korábban látottnak-hallottnak-olvasottnak az emlékezetbe idézésével, de az aktuális jelenlét hiányát Kant sehol nem mondja a recepció feltételének. A közvetlen érzéki benyomáson (a kellemességen/kelmetlenségen) való felülemelkedés csakugyan követelmény az ESZTÉTIKA szerint, ez azonban magával az ítéelőerő reflexív eljárásával történik meg, a képzelőerőbeli szintézis (Kantnál paradigmátikusán képi-látványszerű) tartalmának az értelemre való vonatkoztatásával. Hogy a reflexió kognitív – habár tárgyi ismeretet nem eredményező – aktusában az elme distanciálódhassék az érzéklettől, ehhez nem szükséges a tárgy materiális távolléte.

Kétségek merülnek fel a második motívummal, a nyilvánossággal kapcsolatban is. Kant „a politikai szabadságot [...] »az ész minden kérdésben való nyilvános használatának szabadsága[ként]« határozza meg az egész életműben” (287., első kiemelés Arendttől). E meghatározás a FELVILÁGOSODÁS-tanulmányból való, s érdemes előzményét is idézni. „Egy közösség csak lassan juthat el a felvilágosodáshoz. Egy forradalom megbuktathatja ugyan a személyes despotizmust, a kapzsi és uralomvágyó elnyomást, de soha nem eredményezi a gondolkodásmód igazi reformját; hanem egyszerűen csak a régiék helyett új előítéletek pórázára fűzi a tudattalan tömeget. E felvilágosodáshoz azonban semmi egyéb nem kell, csak szabadság;

annak is a legártalmatlanabb fajtája: nevezetesen az ész minden kérdésben való nyilvános használatának szabadsága.”¹⁰ A nyilvános észhasználat megkülönböztetik mind a szűken vett, a hivatásoknak fenntartott politikai tevékenységtől, mind az alattvalók számára a politikai beavatkozás tevéleges eszközeként megmaradó forradalomtól, ugyanakkor joggal nevezhető politikai cselekvésnek, hiszen a „közösség” érdekét tartja szem előtt. Kérdés azonban, mennyire hozható kapcsolatba az ízlésítéléssel. Való igaz, hogy a publikus jelleg az utóbbinak is sajátja, akárcsak az egész kritikai gondolkodásnak. A számtalanszor leírt kantói tétel szerint az ítéelő szükségszerűen igényt tart mások csatlakozására, azaz mintegy felkínálja nekik ítéletét, s rajtuk, az ő reakcióikon mérheti le, kellőképpen felülemelkedett-e a saját álláspontján. De bármennyire érvényes is a fenti szerkezeti hasonlóság, hogy tudniillik az ízlésvita és a politikai megtárgyalás egyaránt olyanfajta belátásokat enged, amelyek nem vezethetők le objektív alapokból, ez még csak negatív igazolása jellegbeli összetartozásuknak.

A pozitív indoklással Arendt adós marad. Adós marad az ELŐADÁSOK-ban, és adós marad A KULTÚRA VÁLSÁGÁ-ban is, habár ott törekszik rá. A művészeti „alkotások annyiban kétségkívül megegyeznek a politika »termékeivel«, a szavakkal és a tettekkel, hogy valamiféle nyilvános teret igényelnek, ahol megjelenhetnek és láthatóvá válhatnak; tulajdon létüket, a megjelenést, csakis egy mindenkori számára közös világban teljesíthetik be”.¹¹ Ennyiben kétségkívül fennáll az egyezés. De hiába meggyőző a BEVEZETÉS-ben is képviselt álláspont, hogy politikailag a szavak éppúgy cselekvésnek minősítendőek, mint a tettek (lásd 66. skk.), ám homályos, hogyan konvertálható, ha egyáltalán, cselekvéssé az esztétikai megvitatás. „A kultúra és a politika [...] összetartozik, mert nem a tudás vagy az igazság, hanem az ítélet és a döntés forog kockán: a közélet szférájáról és a közös világról alkotott vélemények megfontolt kicserélése és az a döntés, hogy milyen cselekvésre van benne szükség, s hogy mostantól kezdve milyen arculata legyen, milyen dolgok jelenjenek meg benne.”¹² A mondat első fele újra csak a negatív kritérium szerint társítja a kultúrát és politikát – mindkettő elhatárolandó a tudástól és az igazságtól, amelyen Arendt itt az objektíve, az interszubjektív konszenzus nélkül tudható

és igazat érti –, míg a második pozitív érvet hoz ugyan, ám ezt egyszerűen nem lehet az ESZTÉTIKÁ-ra vonatkoztatni.

Hogy „*milyen arculata legyen*” a világnak, ez ügyben Kantnál nem az ízlés az illetékes, nem ez a *per definitionem* érdek nélküli ítélni tudás, hanem ama nyilvános észhasználat. S aki ilyenre vállalkozik, az – mint a fenti idézet után olvasható – részint kilép a társadalomban betöltött feladatköréből, részint, és ez a fontosabb, „*tudósként*” cselekszik.¹³ Tudósként nem a szaktudományosság értelmében, de tudósként annyiban, hogy az adott kérdéssel kapcsolatos saját álláspontját az ész álláspontjára cseréli föl. Az ész pedig – tetszik, nem tetszik – szupraindividuális: ítélőszéke előtt nem a megoly kibóvított egyéni gondolkodásmódok vektora számít, hanem a racionális beláthatóság, eldönthetőség. Egy műalkotás viszont – tetszik, nem tetszik – épp ennek szegül ellene. Kant óvatosabb is, mint Arendt. Nem állítja, hogy az esztétikai megvitatás és kifizása hasonlószerű volna a racionális mérlegeléssel és eredményével. Csak annyit mond, hogy „*az ízlés lehetővé teszi mintegy az erőszakos ugrás nélküli átmenetet az érzéki ingertől a habituális morális érdekekhez*” (ÍK, 286., kiemelés tőlem – P. Z.), ami dekódolva és meghosszabbítva így értelmezhető: esztétikai ítéletek alkotásakor a befogadó feladni kényszerül idioszinkretikus – bár statisztikailag talán sokak által osztott – megrögzöttségeit, miáltal képessé válhat arra, hogy az amúgy nem esztétikai hozzáállást igénylő erkölcsi és politikai ügyekben is fölébe emelkedjék a maga szűk önérdékű pozíciójának. És ez elég is alkalmasint. Az ESZTÉTIKA legnagyobb részét a 49. paragrafus, ahol Kant arról ír, hogy a zseniális műalkotások szubverzív hatásúak, mert olvasójuk, nézőjük, hallgatójuk képtelen lefedni őket bevett-bejáratott fogalmaival. Viszont képtelen is megmaradni eme fogalmainál, kénytelen most már másképp elgondolni „*a halált, az ürgységet és minden bűnt, valamint a szerelmet, a dicsőséget és más efféléket*” (ÍK, 241.). Ilyenfajta revízióra késztet Dosztojevszkij például. De ki akarná vajon A FÉLKEGYELMŰ, az ÖRDÖGÖK vagy A KARAMAZOV TESTVÉREK szerint berendezni a szociális világot? A Nagy Inkvizítor története – csodálatos olvasmány – durván szembemegy a felvilágosodás észprojektjével.

Jegyzetek

1. Arendt: A SVATAG... 225. A kötet tartalmazza még A KÉPZELŐERŐ című szemináriumi vázlatot, valamint Mesés Péter fordításában a MI A POLITIKA? és a BEVEZETÉS A POLITIKÁBA című töredékeket. A továbbiakban a zárójelben lévő oldalszámok e kötetre vonatkoznak.
2. AZ ESZTÉTIKAI ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-N AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA első része értendő (§§ 1–60.), amelyre innen kezdve ESZTÉTIKA néven hivatkozom. A KRITIKÁ-ból (Ictus, Szeged, 1997) a későbbiekben ÍK rövidítéssel idézek.
3. Kant: AZ ÖRÖK BÉKÉRŐL. In: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Fordította Mesterházi Miklós. Ictus, Szeged, 1997. 225–333. Itt: 288. A továbbiakban: ÖB.
4. AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁ-ban Kant kifejti a jogelvekkel összhangban lévő alkotmányok és az állam üdvének lényegét, majd befejezésül leszögezi: „*hogy erre az állapotra törekedjünk, azt az ész a categoricus imperativussal teszi kötelezővé számunkra*”. Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE, A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA, AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJA. Fordította Berényi Gábor. Gondolat, 1991. 423.
5. „*A polgári állapot [...], merőben jogállapotként tekintve, a következő a priori elvekre épül: 1. A társadalom minden tagjának mint embernek a szabadságára. 2. Alattvalóként mindenki mással való egyenlőségére. 3. Polgárként a köz minden tagjának önállóságára.*” Kant: AMA KÖZÖNSÉGESEN HASZNÁLT SZÓLÁSRÓL, HOGY EZ TALÁN IGAZ AZ ELMÉLETBEN, ÁM A GYAKORLATBAN MIT SEM ÉR. Fordította Mesterházi Miklós. In: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. 166–212. Itt: 186.
6. Kant: AZ EMBERI TÖRTÉNELEM FELTEHETŐ KEZDETE. Fordította Vidrányi Katalin. In: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. 87–103. Itt: 103.
7. Arendt itt AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA 56. paragrafusára utal, ahol Kant azt írja, hogy az ízlésről nem lehet vitatkozni (*disputieren*), azaz ítéleteinek helyessége nem dönthető el objektív kritériumok szerint, viszont lehetséges azokat megvitatni (*streiten*); lásd ÍK, 268.
8. Arendt: A KULTÚRA VÁLSÁGA. In: MÚLT ÉS JÖVŐ KÖZÖTT. Fordította Módos Magdolna. Osiris-Readers International, 1995. 204–232., különösen 218–231.
9. Lásd Kant: A FAKULTÁSOK VITÁJA HÁROM SZAKASZBAN. Fordította Mesterházi Miklós. In: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. 335–455. Itt: 422. skk.
10. Kant: VÁLASZ A KÉRDÉSRE: MI A FELVILÁGOSODÁS? Fordította Vidrányi Katalin. In: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. 13–22. Itt: 16.
11. Arendt: A KULTÚRA VÁLSÁGA. 225.
12. I. m. 230.
13. Kant: VÁLASZ A KÉRDÉSRE... 17.

Papp Zoltán

A KIFAGGATOTT ZENE

Nikolaus Harnoncourt: Zene mint párbeszéd. Monteverdi, Bach, Mozart Fordította és az utószót írta Dolinszky Miklós Európa, 2002. 392 oldal, 2600 Ft

Különös, izgalmas, de ellentmondásos könyv. És különös kiadás.

Harnoncourt első könyve, BESZÉDSZERŰ ZENE címmel, hét évvel a német eredeti után, 1989-ben jelent meg magyarul. Emez, a második – mint a copyright-adatokból kiderül – tizen-nyolc éves késéssel. Harnoncourt repertoárja, a világ előadó-művészetében elfoglalt helye és nem utolsósorban a művelt magyar közönség historizmusképe rendkívül sokat változott a könyvben összegyűjtött írások keletkezése óta. (Gondoljuk csak meg: a korábbi – esetenként akár évtizedekkel is korábbi – írásokból összeállított könyv németül 1984-ben, nagyjából a *Capella Savaria* első lemezeivel egy időben jelent meg!) Mégis: sem a fülszöveg, sem pedig a fordító, Dolinszky Miklós utószava nem utal (legyünk igazságosabbak: az utószó nem utal *közvetlenül*) arra a körülményre, hogy az olvasó egy immár lezárt és már-már történeti távlatból szemlélhető korszak termését tartja a kezében. Mi több – ez viszont az eredeti kiadó, a Residenz Verlag mulasztása –: az alkalmi írások keletkezésének idejéről (és sok esetben konkrét apropójáról) sem az egyes írások kapcsán, sem pedig függelékben nem kapunk tájékoztatást; és pedig már több mint különös. Jogos filológiai igényünkről talán el is feledkeznenk, ha a könyv egységes *szöveg* volna. Mivel azonban *szövegek* eléggé töredezett gyűjteményéről van szó, amely igen különböző keletkezési idejű, műfajú, terjedelmű és igényű, egymást gyakran átfedő írásokat tartalmaz, folyamatos olvasása kissé zavarbaejtő, kivált, hogy az első közlésre történő utalások, évszámok hiánya, az egyes írások címének eléggé hangsúlytalan, fejezetcímszerű megjelenítése azt sugallja, mintha egy kuszára sikerült könyvet olvasnánk, nem pedig cikkgyűjteményt. (Leginkább még úgy lehetne elfogadni, mint egy majdani „Harnoncourt összes” valamelyik kötetét, akkor viszont még kiáltóbb az első közlések adatainak hiánya.) Nem használ a könyv koherenciájának az sem, hogy –

amint az a BESZÉDSZERŰ ZENE utószavából kiderül – a ZENE MINT PÁRBESZÉD az első könyvből tudatosan *kihagyott* (Monteverdi, Bach és Mozart műveit elemző) írásokra épül, tehát bizonyos fokig a maradékelv szerint jött létre. Ennek következtében a három nagy komponistával foglalkozó írások mintegy elveszítik „háterszágukat”, ami nem volna baj, ha ez a kötet csak is ilyenekből állna. A könyv MŰELEMZÉSEK alcímet viselő második része ugyanis, amely hanglemezfelvételek műismertetéseit tartalmazza, önmagában megállja a helyét. A könyv első része azonban, amely – *pars pro toto* – a ZENE MINT PÁRBESZÉD alcímet viseli, s a régi zene és előadása általános kérdéseit taglalja, már az első válogatás által megrikított természetben tallózik, és ezért kevésbé zárt, kevésbé átgondolt, kevésbé revelatív, mint az első könyv ilyen tárgyú írásainak összessége. Persze, legyünk igazságosak azokkal, akik az Harnoncourt-könyveket összeállították, szerkesztették. Harnoncourt a jelentős gondolkodók szókratészi vonulatához tartozik: azok közé, akik nem írják meg átfogó, rendszeres nagy művet (most természetesen nem az előadóművésztől van szó). Lehetséges, hogy maga a rendelkezésre álló anyag nemigen teszi lehetővé feszesebben szerkesztett szöveggyűjtemények létrehozását. A tartalom, a megközelítés ettől még ugyanolyan jelentékeny marad. S miután lassan két évtizede nem jelenik meg ehhez a két gyűjteményhez hasonló folytatás, arra kell gondolnunk, hogy a szerző nagyjából ennyit akart felhalmozott tapasztalataiból ebben a formában megosztani az érdeklődőkkel. Jókora adag visszafogottság, sőt önkorlátozás egyébiránt magából a két kötetből is kiolvasható: nagyon kevés kivétellel csak a három emblematikus mester műveit elemzi, s elméleti eszmefuttatásainak is szinte mindegyike három témakör valamelyikét érinti: a mű és a megszólaltatás viszonyának kérdéskörét (azt persze többféle: történeti, művészetfilozófiai és gyakorlati szempontból, ideértve a notáció szerzeágazó problémáit is), a hangszerek szerepét és a műelemzéseket. Ahogyan elképzelhetetlen, hogy Harnoncourt-nak ne volna mélyreható ismereteken alapuló, izgalmas mondanivalója még legalább egy tucat zeneszerzőről, ugyanúgy kézenfekvő az is, hogy könyvében a megközelítés szempontjait is alaposan megrostálta.

Könyvünkre, közelebről annak második részére visszatérve: a műelemzéseken megint csak végigvonul egy zavaró tényező. Eltekintve attól, hogy amíg Harnoncourt a kötet első felében nemegyszer elemi szintű ismeretterjesztő misszióra vállalkozik (a tizenhetedik században a hangszerelés elsősorban az előadó, nem a zeneszerző feladata volt stb.), addig a másodikban jó, ha az olvasó a brácsakulcs olvasásában is jártas – nos, ezen túl az teszi nehezen emészthetővé a műelemzések jelentékeny részét, hogy az „*Erre követhetik a második szülő (a 15. ütem közepétől a 19. ütemig), melynek felépítése hasonló az elsőhöz: itt is megvan a tutti-közbevetés (a 17. ütem 2–5. nyolcada között)...*” jellegű szövegek maradéktalan megértése a kotta figyelemmel kísérése vagy hangzó illusztrációk nélkül úgyszólván lehetetlen. Kottapéldák ugyanakkor csak elvéve segítik az olvasót; azok viszont aprók és kissé elmosódtak, mivel a kiadó – bár minimális költséggel járt volna – nem grafikáztatta őket újra.

Sok más baj is van ezzel a kiadvánnyal. Mindjárt a cím: ZENE MINT PÁRBESZÉD, a hiányzó névelővel, modorosnak, sőt hibásnak hat. (A fordítás máshol is szűkkeblű a névelőkkel, esetenként – mint a 300. oldalon – szintaktikailag értelmezhetetlen mondatot hozva létre.) A könyvben feltűnően sok az elválasztási hiba. A fordító is gyakran aluszik: ilyenkor elvétí a tárgyas ragozást: „*valamennyi szereplőt mindvégig ugyanaz a hangszer kíséri*” (50. o.), vagy „*...E hangszer... arra való, hogy a diszkantot... hangjával körbefonjon*” (273. o.); rossz vonatkoztatás: „*kelekezésüknél fogva folyamatosan játszott*” műveket emleget, „*kelekezésüktől fogva folyamatosan játszott*” művek helyett (73. o.); vagy éppen néhány soron belül az IL RITORNO D'ULISSE egyik szereplőjének nevét latinosa, a harmadikét pedig németes alakban használja (Neptunus, Ulisse, Polyphem, 240. o.). Szakmai botlások is bebecsülnak: a 97. oldalon az altfurulya hangterjedelme hibás, a 214. oldal utolsó előtti mondatában a rövid előke nyilván nem a „*rákövetkező*”, hanem a megelőző hangból nyeri értékét. (Az első hiba az eredeti szövegből származik, a második a fordító figyelmetlensége.) Fejtörést okoz az az – eredetihez hű – mondat is a 106. oldalon, amely az oboe da caccia Bach lipcsei, tehát 1723 utáni műveiben történő felbukkanásával kapcsolatban ezt állítja: „*A vadászatokon használt oboacsoportot olykor már korábban is nevez-*

ték így, például a Zedler-lexikon 1732-ben...” (Kiemelés tőlem – M. J.) Nem folytatom: egy jó korrektor és egy zenei lektor mindenképpen javára szolgált volna a könyvnek.

Mindez azonban csupán szerkesztés- és kiadástechnika. Mi a helyzet Harnoncourt-ral, a zenei íróval? Először is két konkrét megjegyzés. A concertóval foglalkozó kis tanulmányban Harnoncourt leírja a következő fél mondatot: „*Mivel a barokk korszak komponistái műveikben jószerével soha nem használtak dinamikai jeleket [so gut wie keine dynamischen Zeichen...]*”, majd levon egy következtetést. Nos, a „*jószerével soha*” kifejezés természetesen nem igazán egzakt, de akinek volt dolga barokk kottakéziratokkal és nyomtatványokkal, az tudja, hogy a „nem használtak rendszeresen”, „ritkán” vagy „kevés” dinamikai jelet használtak kifejezések többé-kevésbé egyaránt a valóságot tükrözik, de hogy „*jószerével soha*” – ez mindenképp erős túlzás. A L'ORFEO: SZÖVEG, ZENE, TEMPÓK, illetve L'ORFEO: HANGSZERELÉS ÉS KIDOLGOZÁS című tanulmány párból pedig, amelyből nagyon jól megértheti az érdeklődő, mennyire mások voltak a *mű* fogalmának határai Monteverdi idejében, s mennyi mindent *nem* kellett a kottának rögzíteni, nos, ebből a két tanulmányból hiányzik az a korabeli notációval kapcsolatos alapvető információ, hogy az opera egykorú nyomtatott partitúrája – instrukcióinak egyértelmű tanúsága szerint – nem azzal az igénnyel lépett fel, hogy a művet mint olyat rögzítse írásban, hogy abból majd a jövőben rekonstruálható legyen, hanem, éppen ellenkezőleg, egy konkrét előadást, s mű egy lehetséges – *műltbeli* – realizálását örökölte meg („Ezen az előadáson ezt a részt ilyen meg ilyen hangszerek adták elő” stb.). Mindezt fontos tudnunk ahhoz, hogy ne anakronisztikus fogalmakkal közelítsünk a mű és a kotta viszonyának kérdéséhez, s az adott összefüggésben már csak azért is érdemes leszögezni, mert amíg a rögzítés említett „realizáció-központú” szemlélete a kései operák konkrét előadásokhoz kapcsolódó forrásanyagával kapcsolatban nyilvánvaló, az a L'ORFEO reprezentatív nyomtatott kiadása esetén csak a beavatottak számára kézenfekvő.

Harnoncourt személyében – és a könyvben – mellelleg több zenei író találkozik. Az ismeretterjesztő, az esszéista, a tanár vagy a lemez-kísérő szövegek robotosa – mindezek a szerepek többé-kevésbé jól megkülönböztethetően

rajzolódnak ki az írásokból. Ez tulajdonképpen üdítővé, változatosabbá teszi a könyvet – nem ez az önmagában, amit fentebb kifogásoltam. Ha pedig mindezt az ismeretterjesztés egy tágabb fogalmába utaljuk, akkor előttünk áll a saját szakterületén ismeretterjesztő munkásságot is kifejtő jelentős alkotó típusának egyik figyelemre méltó képviselője. Leonard Bernstein neve juthat eszünkbe – bár az ő könyvei egészen más műfajt képviselnek, „live show”-k leírt formái –, vagy a természettudományok területéről Einstein, Péter Rózsa vagy Rényi Alfréd. Az író Harnoncourt-nak nem jutott osztályrészül a felismertetésnek az a játékosága és bája, ami Péter Rózst jellemezte, sem pedig a stílusnak az a katartikus hatású tökélye, ami Rényi sajátja volt. Ő inkább Einstein rokona: stílusa tiszta és rendkívül tömör, de írását nem az előadásmód, hanem a tartalom élteti. Vagy még inkább az a személyiség, amely az írás mögött áll: az a felületességgel semmilyen kompromisszumot nem kötő, végtelenül és a legapróbb részletekbe menően *kíváncsi*, lényeglátóan elemző, világos fejű és szkeptikus zenész, aki nem akar semmi mást, csak minél többet megtudni arról, amivel foglalkozik – és eközben folyton izgalmas felismerésekre jut. Sohasem unalmas, bár előfordul (mint a fűvös hangszerek bachi használatáról szóló írásban), hogy kissé szárazan sorolja elő a tényeket, adatokat – hogy azután időnként, úgyszólván menet közben, nagy horderejű következtetésekkel kápráztassa el az olvasót, mondjuk a bachi nagy oratorikus művek monumentalitásának természetével vagy a mozzarti középtempók viszonyával kapcsolatban. Vagy olyan leszűrt, kőbe véshető és az adott összefüggésben rendkívül meggyőző axiómákkal, mint amilyen a Monteverdiről szóló egyik írást koronázza: „*Mindezek a hangszerek, a játékokra specializálódott muzsikusok, a stilisztikai követelmények megvalósításában mutatkozó pontosság: mind nem ér semmit, ha mindez öncél marad, nem pedig – igaz, hallatlanul értékes – segítség ahhoz, hogy visszanyerjük e zene izzását és vitalitását.*”

Mármint ezzel az idézettel el is érkeztünk ahhoz a kérdéshez, hogy historikus zenész-e Nikolaus Harnoncourt. Az utószót író Dolinszky szerint nem, hiszen utószavának már a címe is ez: HARNONCOURT ANTIHISTORIZMUSA. Sőt ez nem is csak a saját véleménye, hiszen – mint írja – „...*maga Harnoncourt... lépten-nyomon el-*

határolódik a historikus irányzattól...”. Ezt még elhithetnénk neki becsületszóra, bár az elhatárolást akkor Harnoncourt egyéb írásaiban kell keresnünk: az előbbi idézetben például legfeljebb az öncélú historizmustól határolódik el. Nem találjuk nyomát továbbá ilyesféle elhatárolódásnak abban az interjúban sem, amelyet az első könyv magyar kiadása közül az 5. német nyelvű kiadás alapján, s amely már a második könyv megjelenése után készült. Itt éppenséggel a „szektás” régizenészség ellen intéz oldalgást Harnoncourt, ami megint nem azt implicálja, hogy a historizmustól mint olyantól volna elhatárolódnivalója. Úgy látom: azt a meglehetősen kézenfekvő tényt, hogy az Harnoncourt-jelenség egyike korunk egyetemes jelentőségű zenei megnyilvánulásainak, s hogy ez a művész és gondolkodó mintegy kinő a historizmus problémaköréből, Dolinszky egy tetszetős, de hamis tézissel helyettesítette. Ha Harnoncourt antihistorikus, akkor semmiképpen sem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy kik is tulajdonképpen a historikus zenészek. Talán Brüggén? Antonini? De hiszen ezek a zenészek éppen olyan dolgokat szoktak mondani a zenéléshez való viszonyukról, mint Harnoncourt a fenti idézetben! Akkor hát kikerül van szó?

Nos, a 378. oldalon kezünkbe kapjuk a rejtély kulcsát: „...*jogosan beszélnek a historikus játékok iparszerűségéről, és az sem csupán híresztelés, hogy éppen a historikus zenélés fellegrévaiban gyakorolta a szerényebb képességű növendékek térnek át régi hangszerekre*”. Hogy is van ez? Mit is gondoljunk akkor az iparszerűen játszó nem historikus zenészekről? És a modern hangszernél megmaradó szerényebb képességű növendékekről? Vagy az Andrew Manze-, Tom Beghin-féle kirobbanó tehetségekről? Ó, megvan már: ha a historikus zenész gyenge, akkor *mint historikus az*; a nem historikus meg csak úgy egyszerűen gyenge. Ha viszont a historikus zenész történetesen nem gyenge, sőt, akkor nem azt mondjuk rá, hogy jó historikus zenész, hanem azt, hogy ő akkor már nem is historikus zenész. Ezek nem is igazi méhek – mondta Mí-cimackó. Ha igaz, hogy ön szereti a hazáját, miért nem ül át hozzánk? – kérdezte J. Géza a parlamentben. Pontosan ezt nevezik a kézikönyvek előítéletes gondolkodásnak.

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Tisztelt Várady Szabolcs!

Nem tudom nem lehetne-e a végső értékítélet az olvasókra (minél többre) bízni mielőtt elvágjuk egy vers előtt az érvényesülés útját! Ön is csak egy a sok ezer olvasóból – akiket vers érdekel –: ezért végleges értékítéletet hozni egy vers dolgában (mielőtt még pályára állítottuk volna) – több mint életveszélyes! Ezek a „szövegek” élnek vannak és – hatnak, kire így kire úgy... Felesleges azon tépelődni, hogy mennyit érnek. Ezt amúgy sem lehet eldönteni! Mindenesetre kizárni őket az olvasók köréből: megakadályozni azt hogy elolvashassák őket végzetes hiba! Számomra az Ön versei nem képviselnek értéket – mégsem jutna soha az eszembe, hogy egy tisztességes verseny elől elzárkózzak. Azonkívül, ha esetleg nem vette volna észre, eljárt az idő Önök felett. Egy

olyan irodalmi lapot mint a Holmi (amit olyan elvek szerint szerkesztenek amit Ön képvisel) nos egy ilyen irodalmi lapot kínos kézbe venni. (Ezt úgy mondja a népnyelv hogy „ciki”.) Szabad verseny dívik és aki ennek az útját állja – neveltségessé válik... Tehát összefoglalva a lényegét: minél több verset kéne bemutatni az olvasóknak – rájuk bízván a végleges döntést! És még valami! Ez a szerkesztő majd megmondja nekem hogy mi a vers féle elvek egy kicsit büdösek. Mindenkinek saját önálló felfogása van az irodalomról (ha van!) és ezt feltartóztatni megakadályozni azt hogy ezt kifejtse – bűn. Azt hiszem az állam pénzét nem erre szánják... Remélem soraimmal nem bántottam meg!

Tisztelettel és mély barátsággal üdvözlöm!

Dencsik László

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

